

Вищий навчальний заклад «Український Католицький Університет»

Факультет суспільних наук

Кафедра державного управління

«Магістр»

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

Магістерська робота

на тему:

«Політики локальних урядів щодо розвитку ветеранських бізнесів»

Виконав: студент VI курсу,
напряму підготовки (спеціальності)
281 «Публічне управління та
адміністрування»

Бортнічук Т.М.

(прізвище та ініціали)

Керівник: к.е.н., доц. Лапшина І.А.

(прізвище та ініціали)

Львів – 2020

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА СЕРЕД ВЕТЕРАНІВ.....	6
1.1. Теоретичні дослідження підприємництва серед ветеранів.....	6
1.2. Інструменти підтримки підприємницьких ініціатив ветеранів: міжнародний досвід.....	19
1.3. Підприємництво, як інструмент соціально-економічної адаптації ветеранів АТО	39
Висновки до розділу.....	47
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ СПРИЯТЛИВОСТІ ЛЬВІВСЬКОГО РЕГІОНУ ДЛЯ ВЕТЕРАНІВ, ЩО Є ВЛАСНИКАМИ БІЗНЕСУ ЧИ ПРАГНУТЬ ЗАПОЧАТКУВАТИ ВЛАСНУ СПРАВУ	48
2.1. Обґрунтування методології дослідження	48
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	55
Висновки до розділу.....	72
РОЗДІЛ III. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ПІДТРИМКИ ВЕТЕРАНСЬКИХ БІЗНЕСІВ ЛОКАЛЬНИМИ УРЯДАМИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	73
Висновки до розділу.....	104
ВИСНОВКИ ДО МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ.....	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	
Додаток А.....	

ВСТУП

Згідно результатів соціологічного опитування "Оцінка відносин держави і бізнесу. Березень 2019", проведеного Соціологічною групою "Рейтинг": майже 40% українців хотіли б вести власну справу, та з іншого боку- 10% вже є власниками свого бізнесу [номер джерела]¹. Після простих арифметичних дій, бачимо, що дієву участь у економічному житті країни може вести, в оптимістичному сценарії, в чотири рази більше осіб. Саме аналіз можливостей та допомога у розвитку підприємницьких ініціатив може стати локомотивом як локальних економічних змін так і загальнодержавних. На мою думку, актуальним "дослідним майданчиком" для пошуку та реалізації найефективніших практичних шляхів розвитку підприємництва є ветерани українсько-російської війни. Дослідження шляхів покращення ветеранського підприємництва, з одного боку, дає інструментарій допомоги ветеранам у їх соціалізації, так і з іншого- соціуму - змінити парадигму ставлення до підприємництва. А в кінцевому результаті: стати економічно сильнішими, як органам місцевої влади так і громадянам.

Як можуть локальні уряди конвертувати підприємницькі інтенції та 62% позитивного ставлення до ветеранів залежатиме від вивченості та розуміння даної проблематики. Саме у такому дослідженні і полягає новизна магістерської роботи. Також у роботі проаналізовано досвід іноземних країн у сфері допомоги ветеранам у веденні підприємництва, вітчизняний досвід (в тому числі регіональний).

За допомогою авторського соціологічного опитування, вперше опитано ветеранів АТО/ООС мешканців Львівської області, які ведуть підприємницьку діяльність чи бажають її започаткувати. Завдяки даному опитуванню стало зрозуміло наскільки успішно донесена інформація про можливості розвитку підприємництва та які очікування є у самих ветеранів. У даному опитуванні також з'ясовано фактори, що стоять на перешкоді ветеранів у їхній бізнес-

---

¹ http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_otnosheniy_gosudarstva_i_biznesa_mart_2019.html

діяльності та стало можливим об'єктивно проаналізувати потреби та винести їх на обговорення.

Метою роботи є аналіз перешкод та можливостей, які виникають у ветеранів українсько-російської війни на шляху підприємництва та обґрунтування пропозицій локальним урядам для ефективнішої взаємодії.

Завдання магістерської роботи:

- аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду у підтримці ветеранів у веденні підприємницької діяльності;

- вивчення впливу участі в бойових діях на зміну можливостей для ведення підприємницької діяльності;

- дослідження впливу підприємницької діяльності на соціально-економічну адаптацію ветеранів;

- опитування учасників АТО/ООС, які мали досвід ведення бізнесу чи прагнуть здійснювати підприємницьку діяльність (для визначення психологічно-демографічного портрету ветерана-підприємця, найпоширеніших проблем (стримуючих факторів) та шляхів покращення взаємодії з локальними урядами);

- надання пропозицій для покращення діяльності органів місцевого самоврядування чи регіональних установ, задіяних у прийнятті рішень.

Предметом дослідження є визначення можливостей ветеранів до соціально-економічної реінтеграції через підприємництво у Львівській області.

Об'єктом роботи є реінтеграція ветеранів АТО/ООС.

При написанні даної роботи було застосовано кількісний метод соціологічного дослідження (онлайн-опитування), а також метод системного аналізу, що допоміг виокремити необхідні дані, згрупувати їх та зробити висновки, необхідні для досягнення поставленої мети.

При написанні магістерської роботи були використані нормативно-правові акти, регуляторні акти, регіональні програми та їх критичний аналіз. Крім того, у роботі використані література, дослідження та аналітичні статті

фахівців у галузі економіки, психології, публічного управління, соціології тощо.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що автором проведено соціологічне дослідження, яке є першою науковою спробою зрозуміти проблеми та можливості ветеранів при започаткуванні та веденні підприємницької діяльності. Дане дослідження дало змогу зблизька розглянути проблеми та можливості вузької соціальної групи, а висновки-можуть бути екстрапольовані на інші територіальні одиниці. Також, вперше зібрано міжнародний досвід у стимулюванні (підтримці) підприємництва у ветеранській спільноті.

Магістерська робота має велику практичну значущість. По-перше, за допомогою такого опитувань локальні уряди мають можливість розуміти обізнаність цільової аудиторії з програмами, на які виділяються кошти. По-друге, враховуючи результати такого опитування, вони матимуть можливість ефективніше виконувати свої завдання (шляхом змін існуючих програм, так і створенням нових).

Магістерська робота складається з вступу, трьох основних розділів, висновків та пропозицій, списку використаної літератури, додатків.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА СЕРЕД ВЕТЕРАНІВ

1.1. Теоретичні дослідження підприємництва серед ветеранів

Доводиться констатувати, що наукових напрацювань у цій царині є не багато, при тому часто автори зауважують, що дані є недостатніми для категоричних тверджень. Крім того, контексти різних країн досить відрізняються. Навіть в середині країни можуть бути різні результати, якщо проводити дослідження різних груп ветеранів чи у різний час. Так, наприклад, серед ветеранів США, що брали участь у Другій світовій Корейській війні та В'єтнамі у порівнянні з ветеранами Іракських та Афганських кампаній після 9/11, значно вищий рівень бажання бути самозайнятими (10,9% проти 3,6% відповідно)². Також, некоректно порівнювати дані опитування демобілізованих учасників АТО, мешканців Закарпатської області з даними опитування шрі-ланкійських офіцерів, що готуються до звільнення з середньою вислугою близько 27 років (військовий конфлікт тривав з 1983 по 2009 рік). Тому до даних досліджень потрібно ставитись критично та намагатися, на мою думку, у обережності йти аж до індивідуального рівня: кожен окремий ветерана є унікальний, "складений" з різних можливостей та перешкод. В кожного є унікальний шлях кар'єри (досягнуте звання, посада, термін служби тощо), попередній трудовий досвід, коло спілкування, рівень ризикованості (як і обдуманого, так і ні). Служба у військовій формі протягом декількох десятиліть може забезпечити людині досить специфічні компетенції, необхідні для підприємництва, такі навички, як спілкування, керівництво групою, вирішення проблем та ризикованість. Ці особливості мають бути з'ясовані при індивідуальній роботі. Проте при формуванні політик, зрозуміло, необхідно володіти загальною ситуацією. В останньому випадку, корисним для розуміння трендів, схильностей, особливостей

---

² Factors Affecting Entrepreneurship among Veterans By John B. Hope, Brian Oh and Patrick C. Mackin, SAG Corporation, Annandale, VA 22003. 2011. 35 pages.

ветеранів у бізнесі, вивчення наукового доробку дослідників з різних країн та різним досвідом реінтеграції ветеранів.

Чи взагалі розглядають ветерани підприємництво (самозайнятість), як привабливу діяльність? Чи перспектива бути власним начальником є привабливою пропозицією? Чи мають ветерани більше бажання стати підприємцями за інші демографічні групи? Роберт Ферлі (Robert W. Fairlie) у своєму дослідженні підприємницької діяльності та самозайнятості *Self-Employed Business Ownership Rates in the United States: 1979-2003*³ (2004) виявив, що ветерани справді мають вищий рівень самозайнятості, ніж у не-ветеранів. Були проаналізовані дані Бюро статистики праці США (Bureau of Labor Statistics) з 1979 по 2003 р. Р. Ферлі використовував мікродані, отримані з опитування населення, для створення більш повного набору даних про самозайнятість, ніж у стандартних даних, опублікованих BLS. Аналіз показав, що самозайнятість ветеранів зменшилася з 2,9 мільйона до 1,4 мільйона, тоді як кількість працездатних ветеранів знизилася з 20,2 мільйона до 10,4 мільйона за 24-й річний період дослідження. Рівень самозайнятості для ветеранів дещо відрізнявся у різні періоди: від трохи більше 14 % у 1979 до 13,7 % у 2003 р. Отримані результати також показали, що рівень самозайнятості ветеранів був вищим, ніж у не-ветеранів протягом усього періоду дослідження. Ці дані включали: самозайнятих осіб та виключали тих, хто вказав самозайнятість, як вторинну професію, мав менше 15 годин на тиждень самозайнятості або хто займався сільським господарством.

Як може пояснити ці результати дослідження? Існує низка гіпотез, які б могли пояснити вищий рівень самозайнятості серед ветеранів. Одне з можливих пояснень - військова служба надає корисні вміння, освіту або нематеріальні психологічні якості (наприклад, самодисципліна та лідерство), які роблять ветеранів більш здатними до успішної самозайнятості.

---

³ Fairlie, Robert W. *Self-employed business ownership rates in the United States: 1979-2003*. SBA Office of Advocacy, 2004.

Іншим можливим поясненням є те, що військова служба просто залучає осіб, які схильні ставати самозайнятими пізніше у трудовому житті. Тобто ті самі якості, які можуть робити для людини привабливою самозайнятістю та, одночасно, вибирати військову службу. Військова служба при такому поясненні може слугувати фільтром відбору, але сама служба може не обов'язково надавати якісь якості або навички, які роблять самозайнятість більш ймовірною у цій категорії.

Досить комплексними та складними можуть бути пояснення, щодо ветеранів, що мають інвалідності, травми, поранення, контузії. З одного боку, "фізичний статус" ускладнює їх працевлаштування та підштовхує до самозайнятості, а з іншого- працевлаштування "по квоті" для осіб з інвалідністю може бути кращим шляхом, ніж підприємництво.

Складною може бути також ситуація з військовими пенсіонерами. Маючи вихідну допомогу (можна використати, як стартовий капітал), різке зменшення доходів після звільнення (грошове забезпечення в порівнянні з пенсією) та пражездатний вік (на кілька років швидше, за загальний пенсійний вік)- може підштовхнути до започаткування підприємницької діяльності.

Також проходження військової служби може зробити самозайнятість менш ризикованою в порівнянні з іншими соціальними групами, оскільки ветерани (і, зокрема, військові пенсіонери) мають доступ до пільг, компенсацій та інших ресурсів, що знижують ризик при самозайнятості.

Важливість використання висококваліфікованих військових кадрів у цивільному житті обґрунтовують і дослідження Vigoda-Gadot, Varuch та Grimland. У їхній роботі "Career Transitions: An Empirical Examination of Second Career of Military Retirees" (2010)⁴ науковці вивчали ймовірність успішного кар'єрного переходу після військової служби у Армії оборони Ізраїлю до цивільної кар'єри. Автори зосереджують увагу на можливих успіхах у другій кар'єрі. На основі вибірки з 202 пенсіонерів високого рівня з

---

⁴ https://www.academia.edu/18532155/Career_Transitions_An_Empirical_Examination_of_Second_Career_of_Military_Retirees

військових та цивільних оборонних організацій в Ізраїлі, вчені дійшли до висновку, що підготовка до виходу на пенсію, соціальний капітал, сприйняття організаційної політики на новому робочому місці та конфлікт між роботою та сім'єю є залежними змінними та впливають на успіх пенсіонерів у другій кар'єрі.

Автори роблять висновок про те, що компетенції звільнених зі служби можуть бути використані цивільними роботодавцями, максимізуючи загальнонаціональний рівень управлінських кадрів, але можливість даного використання залежить від того, як готують військових до звільнення (до другої кар'єри).

Джон Хоуп та його колеги у дослідженні "Factors Affecting Entrepreneurship among Veterans"⁵ (2011) на основі даних Бюро статистики праці США (The Bureau of Labor Statistics, BLS) та інших даних, дійшли до висновку, що ветерани, які брали участь у Другій світовій війні, Корейській війні та в епоху В'єтнаму, частіше працювали як самозайняті, відносно ветеранів, які проходять службу з 2001 р. (10,9 % проти 3,6 %). Також автори наводять дані, якими дуже часто послуговуються у документах громадські та урядові організації про те, що ветерани схильні до ведення бізнесу на 45% більше, ніж ті хто службу не проходив. Але в той же час, автори визнають, що не знайшли жодних доказів, які б припускали, що саме військова підготовка, освіта чи культура схиляють людей до підприємництва. Одним з пояснень цього може бути те, що ті, хто вступає до війська та мають підприємницьку схильність до самозайнятості, можуть частіше залишати службу раніше, а не продовжувати кар'єру у великій організації з жорсткою ієрархією, підпорядкованістю. Напевно, було б добре знайти "код" підприємництва, що лежить за дверима військкоматів чи центрів рекрутингу. Якщо б це працювало у той спосіб, як інколи подається громадськими організаціями, то рекрутингових центрів стояли б черги, тих хто прагне отримати гарантований

---

⁵ <http://semperfileader.com/SBAStudyVeteranEntrepreneurs.pdf> John B. Hope, Brian Oh, and Patrick C. Mackin *Factors Affecting Entrepreneurship among Veterans*

успіх у бізнесі через службу у армії. Нажаль чи на щастя, наукових підтвержень цьому не має.

У Сполучених Штатах є понад два мільйони жінок-ветеранів (Department of Veteran Affairs, 2015) і понад 380 тисяч, є власниками бізнесу (National Women's Business Council, 2015). Якщо порівняти дані 2012 р. та 2007 р., побачимо значне зростання кількості жіночих бізнесів на 294,7%. Серед ветеранських бізнесів у США зараз 15,2% - це жінки. У 2007 р. було 4,0%.⁶ Науковці у США намагаються зрозуміти не тільки статистичний образ ветерана-підприємця, а і жінок-ветеранок. Так, С. Лавсон у своєму інтернет-дослідженні жінок-ветеранів, які мають власний бізнес, вивчила вплив військового досвіду на результативність бізнесу. У своїй статті "The Effect of Dynamic Capabilities and Military Experience on the Performance of Veteran Women-Owned Businesses"⁷ (2018), зазначає, що лише 13,7% учасниць отримали позики, гранти чи іншу фінансову допомогу, виходячи зі свого статусу жінок-ветеранок. Найбільшою проблемою, з якою стикаються жінки-ветерани, намагаючись розбудувати свій бізнес, виявилось отримання доступу до фінансового капіталу. Що напевно є спільним для всіх підприємців-початківців, незалежно від соціальної групи чи країни. Серед чотирьох підконструкцій військового досвіду, лише лідерські навички та вміння приймати ризики (risk-taking) були визначені, як помічники в побудові ефективного бізнесу. Дані перегукується з результатами інших досліджень (незалежно від статі чи часу служби).

У своєму дослідженні "The Kauffman Index of Entrepreneurial Activity by Veteran Status: 1996-2011"⁸(2012), Р. Ферлі порівнював відсоток дорослого населення, яке не займається підприємницькою діяльністю та яке починає свою діяльність у місяць, що вимірюється, використовуючи дані поточного опитування населення (Current Population Survey, CPS). Індекс Кауфмана дає

6

[https://www.sba.gov/sites/default/files/resources_articles/Report to Congress Empowering Women Veterans.pdf](https://www.sba.gov/sites/default/files/resources_articles/Report%20to%20Congress%20Empowering%20Women%20Veterans.pdf)

⁷ https://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1114&context=bus_admin_diss

⁸ https://www.kauffman.org/wp-content/uploads/2012/12/2012-kiea_vet_final.pdf

можливість поглянути на показники створення бізнесу певними демографічними групами, в тому числі і ветеранами. Введення у статистику з 1996 р. категорії "ветеран", дозволили проаналізувати та порівнювати з іншими категоріями тенденції розвитку підприємницької активності протягом шістнадцятирічного періоду між 1996 та 2011 рр. (Рис.1.1). На рисунку синім кольором позначено ветеранів, чорним- не ветеранів.

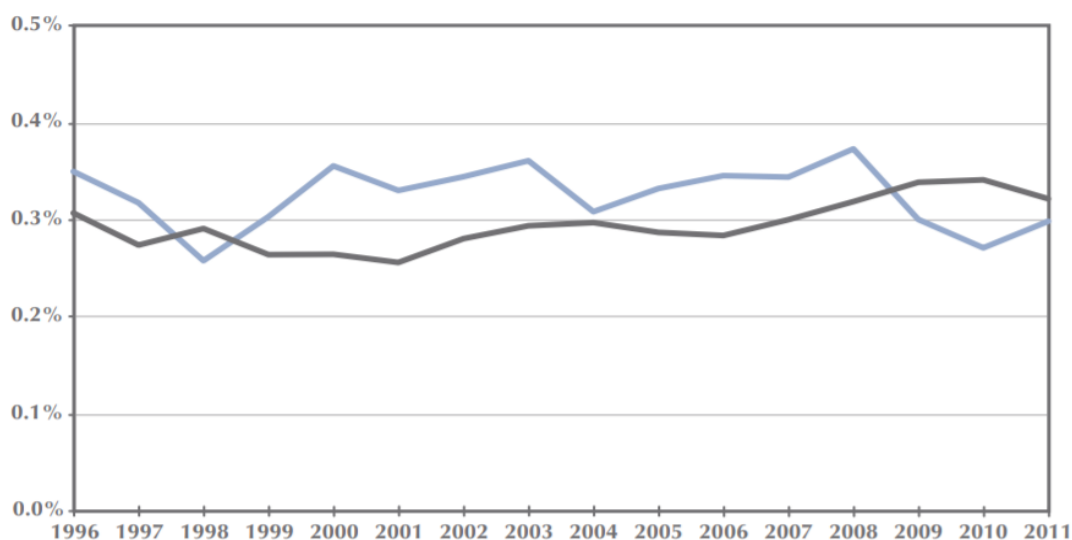

Рисунок 1.1 Індекс Кауфмана для підприємницької активності ветеранів (1996-2011 рр.)

Як бачимо з даних, за останніх 16 років рівень ветеранського підприємництва, як правило, був вищим за показники підприємницької діяльності не ветеранів. За останні три роки, проте, бачимо падіння: частка всіх нових підприємців, представлених ветеранами, становила 12,3 % у 1996 р. та до 2011 року скоротилася до 6,0 %. Падіння ветеранської частки, як видається авторам дослідження, відбувається через зменшення відсотку ветеранів серед населення працездатного віку США. Дана тенденція у США збережеться і надалі: прогнозується, що загальна чисельність ветеранського населення зменшиться до 13,6 млн у 2037 році.⁹

М.Бреслер, та Л.Бреслер у дослідженні "A study of veteran-owned small businesses and the impact of military reserve call-ups since 9/11" (2013)¹⁰

⁹ https://www.va.gov/vetdata/docs/Demographics/New_Vetpop_Model/Vetpop_Infographic_Final31.pdf, ст.1-22

¹⁰ <https://www.abacademies.org/articles/aejvol19no22013.pdf>

зазначають, що ветерани-офіцери менш схильні започатковувати бізнес можливо, через те, що для них привабливішими є посади керівників (як наслідок вищої освіти та великого управлінського досвіду). Дані вказують на зв'язок: чим вищий рівень освіти - тим менша схильність до ведення підприємницької діяльності. Також дослідження виявило, що 32% ветеранських малих підприємств зосереджено у сфері професійних, наукових та технічних послуг. В результаті дослідження, вималювався образ ветерана-підприємця у США: білий, чоловік, має понад 20 років служби, одружений, має принаймні середню шкільну освіту (high school education).

Mid-Atlantic Research у дослідженні "Profiling Entrepreneurial Veterans"(1984)¹¹ опитували випускників бізнес-шкіл, щоб виявити чи впливає військова служба (в т.ч., участь у бойових діях) на підприємницьку мотивацію та поведінку. Вибірка опитування класифікувала респондентів як підприємців чи не підприємців, як ветеранів чи не ветеранів. Було з'ясовано фактори, що сприяють схильності до самозайнятості: незадоволення попередніми місцями роботи, попередній підприємницький досвід, сильне прагнення до незалежності та ризиковість

Опитування також встановило, що підприємці у вибірці частіше є чоловіками, старшого віку, краще освіченими та отримують більш високі доходи. Однак вони виявили, що, хоча ветерани мали більш високий рівень підприємницької активності порівняно із не ветеранами, дослідники припускали, що це скоріше результат демографічної різниці між ветеранами та не-ветеранами, ніж вплив досвіду військової служби. Наприклад, ветерани переважно чоловіки, що є характеристикою, пов'язаною з підприємництвом у багатьох дослідженнях.

Дослідження Шерон Керрік та колективу науковців у роботі "Military veterans marching towards entrepreneurship" (2014)¹², вивчали вплив програм навчання підприємницької діяльності на базі громади (community-based

---

¹¹<https://books.google.com.ua/books?id=3ob1HymL6wYC&dq=Profiling%20Entrepreneurial%20Veterans&hl=uk&pg=PA93#v=onepage&q=Profiling%20Entrepreneurial%20Veterans&f=false>

¹² <https://daneshyari.com/article/preview/357400.pdf>

entrepreneurship training program) на пристрасть до підприємництва та побудову комунікаційних мереж ветеранами. У дослідженні також проведено огляд та аналіз програми підприємницької освіти під назвою "VetStart". Науковці проводили опитування ветеранів, які отримали стипендії для відвідування 10-тижневого структурованого курсу підприємницької діяльності, до початку навчання та після нього. Додатково, ветерани також брали участь у програмі менторства протягом додаткових дев'яти місяців. Результати дослідження показали, що програма значно підвищила рівень зацікавленості ветеранів у підприємстві, а також підвищила рівень вмінь у побудові соціальних зв'язків. Важливим висновком стало розуміння необхідності включення ветеранів у діючу місцеву підприємницьку екосистему, що надає доступ до бізнес-ресурсів (отримання порад, бізнес-партнери, розуміння нової діяльності). А включеність в бізнес-екосистему, в свою чергу, підвищує рівень бажання займатися підприємницькою діяльністю.

Порівнянню програм для цивільних підприємців та ветеранів, Ш. Керрік присвятила своє аналітичне дослідження. Так у статті "Comparing military veterans and civilians responses to an Entrepreneurship education program" (2016)¹³, відмічено вищий відсотковий рівень у ветеранів, в порівнянні з цивільними, кількості запущених бізнесів протягом року дії програми навчання. Головним висновком стало те, що програми для підприємців можуть змінювати ставлення та поведінку (збільшувати, наприклад, зацікавленість підприємництвом загалом).

У колективному дослідженні "Success Factors for Veteran Entrepreneurs"¹⁴ (2019), автори спробували визначити, фактори, що сприяють більшому рівню успішності ветеранів у їх підприємницькій діяльності. У дослідженні організованому the National Association of Veteran-Serving Organizations (NAVSO¹⁵), Purdue University's Center for Global Urban

---

¹³

https://www.researchgate.net/publication/303146756_Comparing_military_veterans_and_civilians_responses_to_an_Entrepreneurship_education_program

¹⁴ https://www.navso.org/sites/default/files/NAVSO-SuccessFactorsVetEntrepreneurs_Digital.pdf

¹⁵ <https://www.navso.org/about>

Sustainability, Military Family Research Institute, and Center for Regional Development, брало участь 133 респондента. Це були: чоловіки віком 45 років і молодші, освітній рівень- бакалавр, одружені та мали дітей (64,7%), і більшість їх подружжь були зайняті на повний робочий день (59,8%). Відповіді респондентів, про те, які навички чи досвід, здобутий під час проходження служби, були найбільш корисними для ведення їхньої власної справи були згруповані у 8 категорій. Лідерство було, безумовно, найпоширенішим вмінням чи досвідом здобутим на військовій службі, на яке вказували ветерани (Таб.1.1).

Лідерство	60%
Організаційні вміння	39,1%
Дисципліна	19,1%
Наполегливість	16,5%
Адаптивність	11,3%
Вміння працювати в команді	11,3%
Працелюбство	5,2%
Відповідальність	3,5%

Таб.1.1 Військові навички та досвід, що допомагають у веденні бізнесу

Також ветеранам пропонувалося дати відповідь на питання, щодо найбільших своїх помилок при веденні бізнесу (з 11 варіантів). Ветерани повідомляли про помилки від 0 до 5, в середньому 1,6. Понад 70% ветеранів виявили 1 або 2 помилки. Результати конкретних помилок узагальнені на Рисунку 1.2.

Як видно з рисунку, найпоширенішою помилкою яку вказували, був неефективний маркетинг, про що повідомили близько 27% ветеранів. Занадто мало грошових коштів та/або їх швидке закінчення відмітили 22% та 20.5%. І тільки 3.8% респондентів визнавали, що доклали не достатньо зусиль.

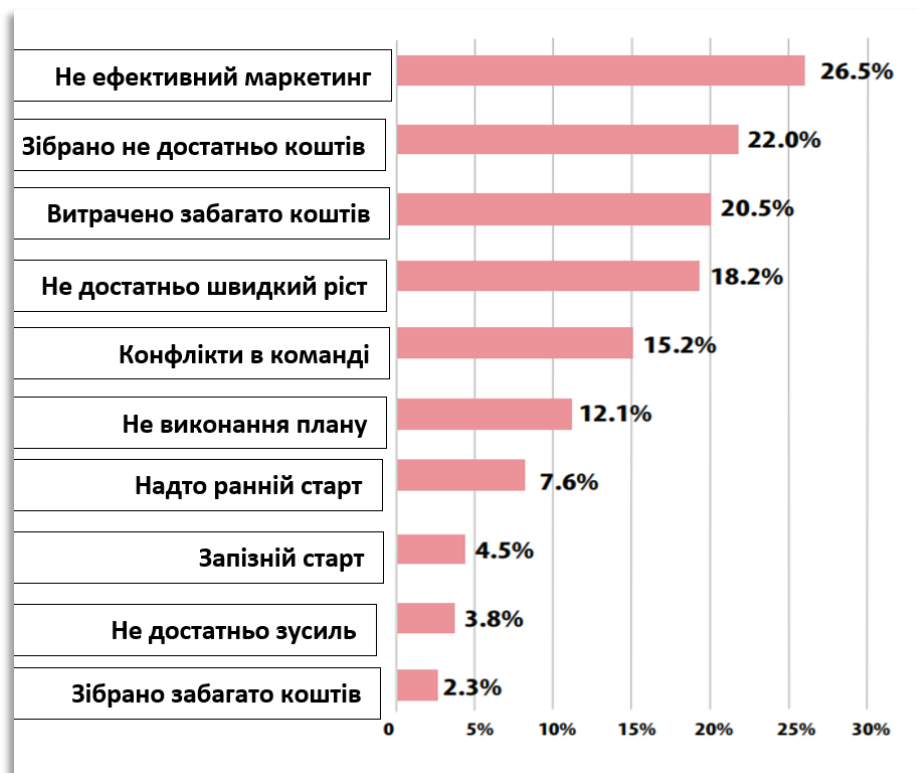

Рис.1.2 Самооцінка ветеранами найбільших помилок при веденні бізнесу.

Цікавим видаються отримані результати щодо шляхів навчання (каналів отримання інформації) про ефективне ведення підприємництва. Найчастіше (87,1%) ветерани за корисною інформацією зверталися до книг, інтернету та віртуального навчання. Також, 61,3% ветеранів користувалися допомогою в членських організаціях та віртуальних спільнотах. Досить цікавим видається той факт, що 54% ветеранів шукали допомог у акселераційних програмах від громадських організацій, а от у урядовими програмами (government-sponsored accelerator programs) скористалися лише 25% ветеранів. Загалом, понад 30% ветеранів, які брали участь в оплачених урядом навчаннях, оцінили їх як шкідливі або дуже шкідливі.

У дослідженні Н.Болдона та Р.Маурі "Bridging the Gap: Motivations, Challenges, and Successes of Veteran Entrepreneurs" (2017)¹⁶, ветеранами були відмічені наступні причини для здійснення підприємницької діяльності:

¹⁶ Boldon, N.Y. and Maury, R. V. (2017, November). Bridging the Gap: Motivations, Challenges, and Successes of Veteran Entrepreneurs (Operation Vetpreneurship Series, Interim Report). Syracuse, NY: Institute for Veterans and Military Families, Syracuse University.

незадоволення від роботи "на когось", фінансова та особиста свобода, бажання самостійно встановлювати work-life balance. Серед фінансових цілей на наступні 2 роки, основною була підтримка сім'ї (рідних). На питання куди йдуть за допомогою у розвитку їхнього бізнесу- найважливішим було відзначено менторство (41%), друзі (39%) та 38% звертаються до Small Business Development Center (Центр розвитку малого бізнесу від Американської адміністрації малого бізнесу).

Серед найпоширеніших проблем при початку власної справи було названо: доступ до капіталу, обмеженість або відсутність соціальних мереж та відсутність чи слабка можливість менторства (на дані проблеми скаржилось понад 75% респондентів). З цими викликами допомагають справлятися навички отримані під час військової служби: командна робота, лідерство та менеджерські вміння, самодисципліна та наполегливість. Ветерани відібрали понад 20 навичок, які зведені на Рис. 1.3.

Рис. 1.3. Навички корисні у бізнесі, що були отримані під час військової служби.

Також підприємцям-ветеранам пропонувалось визначити, що для них є "успіх у бізнесі". Найпоширенішими відповідями були: можливість

створювати кілька бізнесів, наймати інших осіб (в т.ч. ветеранів) та отримувати дохід, не працюючи. Цікавим є факт, що ветерани-підприємці не змогли дійти до одного (спільного) визначення успіху.

У підтримку тези про відсутність "гену підприємництва", дослідникам не вдалося виокремити жодної характеристики, яка б сприяла успішності підприємцям-ветеранам чи була притаманна саме цій категорії. Риси, які є спільними для успішних підприємців, включають стійкість та рішучість. Як для ветеранів, так і для не-ветеранів.

У порівнянні з США, наукових досліджень у Європі, стосовно даної теми практично не ведеться. Це, на нашу думку, пов'язано, з різним статусом збройних сил та ветеранів, з різними культурними контекстами (до прикладу, поворотна точка у ставленні до ветеранів у США- 9/11), відсутність сильного ветеранського лоббі у країнах. Ще одним фактором є побудова стосунків між державою та військовослужбовцем у Європі, як між компанією та найманим працівником: після звільнення можливі бонуси, але жодних преференцій чи особливих статусів.

Програми реінтеграції військових у Європі, зосереджені на працевлаштуванні в державному секторі чи великому бізнесі, а не на підвищенні зацікавленості відкривати власну справу чи стати підприємцем, як у США.

Загалом, підходи країн Європи у реінтеграції ветеранів через підприємництво можна поділити на два: активної та пасивної політики на ринку праці як основних мотиваторів самозайнятості (Vigoda-Gadot et al., 2010¹⁷). Більшість країн-членів ЄС, з достроковим вибуттям військовослужбовців на пенсію, мають пасивну підтримку. Достроковий вихід на пенсію, виплата самої пенсії та компенсацій- є елементами, які віднесені до категорії пасивної політики на ринку праці. Меншість мають активні програми для реінтеграції на ринок праці (активна підтримка).

---

¹⁷ https://www.researchgate.net/publication/228462716_Career_Transitions_An_Empirical_Examination_of_Second_Career_of_Military_Retirees

У мульти-інституційному опитуванні та наступному аналізі національних реінтеграційних політик Rasa Smaliukienė у статті "Entrepreneurship Opportunities after Military Career: Practice in Central and Eastern versus Western Europe"¹⁸ (2013) виділяє чотири групи підтримки ветеранів при звільненні з військової служби.

До першої групи належать країни, де військовослужбовці йдуть на пенсію та є об'єктами реінтеграції до ринку праці. Це Ірландія, Великобританія, Франція, Польща, Румунія, Хорватія, Німеччина та Литва. Реалізація заходів координується інституціями Національної оборони, а пріоритети та механізми реалізації такої реінтеграції дуже різняться від країни до країни. З точки зору розвитку підприємництва, лише деякі національні програми акцентують увагу на формуванні бізнес-навичок.

До другої групи Rasa Smaliukienė відносить країни, які мають програму реінтеграції для військовослужбовців, хоча різниця між їх пенсійним віком та повним пенсійним віком невелика (менше 10 років). Це лише дві західноєвропейські країни: Бельгія та Німеччина. У Бельгії різниця між пенсійним віком для військовослужбовців та повним пенсійним віком становить лише 5 років, тоді як різниця між пенсією та попередньою зарплатою становить лише 15 %, тобто військовослужбовці переходять до дострокового виходу на пенсію в такому віці та за фінансової підтримки, що існує відсутність мотивації шукати нову роботу або починати підприємницьку діяльність. Ця програма реінтеграції є пережитком часу, коли військовослужбовці могли піти на пенсію в молодшому віці. В даний час програми реінтеграції в основному спрямовані на тих, хто добровільно залишає службу.

Третю групу складають країни, де військовослужбовці виходять на пенсію, але не підлягають якимось заходам по реінтеграції (Естонія, Латвія, Словаччина та Фінляндія). У цих країнах військовослужбовців, які закінчили

---

¹⁸ https://www.researchgate.net/publication/312879163_Entrepreneurship_Opportunities_after_Military_Career_Practice_in_Central_and_Eastern_versus_Western_Europe

службу, не відносять до спеціальної групи, якій слід приділяти особливу увагу та індивідуальні заходи. Заходи щодо реінтеграції у цивільне життя військовослужбовців, такі ж, як при роботі з іншими громадянами. Військовослужбовець у відставці може скористатися національними або регіональними програмами розвитку підприємництва на загальних підставах.

Четверту групу складають країни, де військовослужбовці не підлягають програмі дострокового виходу на пенсію або реінтеграції (Данія, Нідерланди та Люксембург). У цих країнах військовослужбовці виходять на пенсію у віці 60 років, що на п'ять років раніше, ніж повний пенсійний вік; однак це не вважається достроковим виходом на пенсію. Особи, які виходять на пенсію раніше, можуть подати заявку на підтримку національних чи регіональних програм розвитку підприємницьких навичок.

Отже, як бачимо, політики Європейських країн, щодо звільнених (тих що звільняються) зі служби та їх реінтеграції, мають зв'язок з близькістю дострокового виходу на пенсію до загального пенсійного віку: чим далі відстань у роках- тим більше зусиль по інтеграції до цивільного ринку праці.

При аналізі досліджень підприємництва серед ветеранів зустрічаються, можна сказати досить дивні напрацювання. Так, Kenneth J. Chamberland у своєму дослідженні "Success Factors of Veteran-Owned Small Businesses"¹⁹, 2015 р., яке зайняло 138 сторінок, надає рекомендації уряду, владі штатів та локальним урядам. Зауважує, що для стійкого розвитку ветеранським бізнесам необхідно стратегії на термін понад 5 років. Метою цього дослідження якраз і було дослідити стратегії та проблеми, характерні для малого бізнесу, що належить ветеранам. Пошук ветеранів-підприємців здійснювався через мережу Інтернет, ділові рекламні оголошення або бази даних установ Флориди. Не всі відповіли на звернення дослідника- було розіслано 33 пропозиції, але відповісти на 11 питань зголосилося 13 (тринадцять) ветеранів. Крім того, всі вони були мешканцями Центральної Флориди. Як

---

¹⁹ <https://pdfs.semanticscholar.org/458c/78194bb648a8f1820c0d684f824464c3acbc.pdf?ga=2.10348533.1166762348.1589745276-1490095679.1589745276>

бачимо з цього прикладу, деякі дослідження варто дочитувати до дрібниць, щоб не бачити у локальному дослідженні глобальних висновків.

Підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати, що закордонні дослідники тільки розпочинають активно вивчати тему підприємництва серед ветеранів та адаптації до цивільного життя через підприємництво. проте досвід у кожного свій та просто скопіювати успішні практики не вдасться, через різні контексти країн- тому кожен має шукати свій шлях.

1.2. Інструменти підтримки підприємницьких ініціатив ветеранів: міжнародний досвід

When you have prepared for combat, you are more than prepared to take on the business battlefield.²⁰

Carol Roth, Huffington Post

Аналіз закордонного досвіду підтримки ветеранів при створенні та підтримці бізнесу дозволив виділити два основні актори: державна підтримка та діяльність громадського сектору. В певних країнах роль місцевих громадських організацій (Non-governmental organization) виконують повністю чи доповнюють міжнародні організації. Все досить по різному, як у випадку географії так і часу дії. Але загальним є те, що військові (ветерани), демобілізовуючись стикаються часто з новим світом, і чим довшим був термін служби, чим насиченіший стресами (в тому числі бойовим)- тим складнішим буде реінтеграція в нові ролі, тим більше прикласти зусиль потрібно "акторам". Навчання та підтримка підприємницької діяльності може дати можливість вирішити, як проблеми працевлаштування (трудова реінтеграція) так і, можливо, віднайти пристрась в середині, справу до душі (психологічна реабілітація). Кожна країна має свій шлях. Безперечним лідером пропозицій для ветеранів є Сполучені Штати Америки з колосальними бюджетами кількох міністерствами, федеральними агенціями та громадських організацій, що дотичні до ветеранських справ.

Розглянемо американський досвід у сфері підтримки ветеранів. З понад 3,3 мільйона ветеранів, що проходять (проходили) службу після 9/11, приблизно 200 000 ветеранів звільняються з війська щороку. National Center for Veterans Analysis and Statistics прогнозує, що кількість кінцевих ветеранів

---

²⁰ Якщо ти готовий до бою- то більш ніж готовий до бізнесу.

після 9/11 зросте до понад чотирьох мільйонів²¹ до кінця 2026 р. У процесі переходу до цивільного життя для багатьох ветеранів постане питання працевлаштування. Незважаючи на те, що загальний рівень безробіття ветеранів за останні роки значно знизився (до 3% у 2019 р.)²², ветерани після 9/11 мають найвищий рівень безробіття серед ветеранів усіх воєн- 4.8%. З іншого боку, у США 29,65 мільйонів малих фірм²³, що працевлаштовують 57,9 млн американців (47,8% працездатного населення) та кількість стартап-фірм на березень 2017 р. становила 415 226²⁴. Цілком природно, що за таких обставин ветерани прагнуть створювати власні бізнеси, а уряд США, штати та громадські організації допомагають їм в цьому: згідно з даними Управління у справах малого бізнесу Сполучених Штатів (SBA, 2017)²⁵, ветерани є мажоритарними власниками близько дев'яти відсотків усіх підприємств у країні (тобто понад 2,52 мільйона підприємств). У цьому ж звіті SBA показує, що у малому бізнесі, що належить ветеранам, працює понад 5 мільйонів людей. Крім того, вони отримали дохід у розмірі \$1,14 трлн дол., виплатили заробітніх плат на \$195 млрд.

Такі цифри не з'являються просто так. Допомогою ветеранам займається Міністерство у справах ветеранів США, яке подало запит на фінансування у 2021 році на 243,3 мільярда доларів США (США), що на 10,2% більше, фінансування прийнятому на 2020 рік²⁶. Цей державний орган, з близько 400 тисяч персоналу, координує свою діяльність із Міністерством оборони та Міністерством охорони здоров'я та соціального забезпечення США. При цьому, у рамках проведення окремих напрямків політики підтримки ветеранів, міністерство співпрацює зі спеціалізованими федеральними агенціями. Відповідальність за розвиток малого бізнесу ветеранів покладена на відповідний підрозділ Адміністрації малого бізнесу США (SBA) – Офіс

---

²¹ https://www.va.gov/vetdata/veteran_population.asp

²² <https://www.bls.gov/news.release/pdf/vet.pdf>

²³ https://www.sba.gov/sites/default/files/advocacy/United_States_1.pdf

²⁴ <https://www.bls.gov/opub/ted/2017/job-gains-among-startup-firms-in-2017.htm>

²⁵ <https://www.sba.gov/sites/default/files/advocacy/435-veteran-owned-businesses-report.pdf>

²⁶ <https://www.va.gov/budget/products.asp>

розвитку бізнесу ветеранів (Office of Veterans Business Development, OVRD). Цей орган відповідає за максимізацію доступності та корисності всіх програм SBA, що спрямовані на підтримку ветеранів. Підтримка створення власного бізнесу ветеранів здійснюється за допомогою низки освітніх та фінансових інструментів.²⁷

Можливо через те, що у Сполучених Штатах Америки колишні військовослужбовці користуються перевагою під час найму на державну службу²⁸, в цій країні так багато програм по підтримці ветеранів та членів їх сімей. Важко зупинитися при перерахунку різноманітних програм та благодійних організацій, що допомагають ветеранам. Розглянемо кілька головних програм по підтримці підприємницьких прагнень військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей.

Програма Boots to Business²⁹(B2B) запущено у 2013 р.- це програма навчання та тренінгів підприємницької діяльності, що пропонується Адміністрацією малого бізнесу (SBA) в рамках програми Міністерства оборони з допомоги при звільненні (Transition Assistance Program³⁰, TAP). Курс пропонує основи знань про бізнес та починається з дводенного навчання "Вступ до підприємництва". Після закінчення цього етапу, учасники можуть продовжити навчання на восьми-тижневому онлайн курсі, що проводить Сіракузький університет (Syracuse University).

Під час онлайн навчання, учасники розробляють бізнес-план та бізнес-процеси. З 2013 р. дії програми, понад 70 000 звільнених зі служби та їхні чоловік/дружина взяло участь даних у навчаннях³¹.

Учасниками можуть бути звільнені зі служби (включаючи Національну гвардію та резерв), незалежно від часу проходження служби та їхні чоловік/дружина.

---

²⁷ <https://glavcom.ua/publications/zhittya-pislya-dembelya-biznes-osvita-dlya-veteraniv-ato-amerikanskiy-dosvid-460496.html>

²⁸ <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/5/04.pdf>

²⁹ <http://sba.gov/offices/headquarters/ovbd/resources/160511>

³⁰ <https://www.benefits.va.gov/transition/tap.asp>

³¹ https://www.sba.gov/sites/default/files/resources_articles/B2B-TrifoldRefresh1v4-Print.pdf

Boots to Business Reboot - це одноденний або дводенний курс основ бізнесу, оцінювання бізнес-ідеї. Курс охоплює цілий спектр бізнес-концепцій, практичні справи та надає інформацію про ресурси стартового капіталу. Практичні заняття ведуть викладачі університету Сіракуз.

Програма Patriot Boot Camp (PBC) заснована у 2012 та місією бачать: "місія створити спільноту, яка сприятиме та підтримуватиме військових, ветеранів та їх сім'ї у бажанні стати творцями, новаторами та підприємцями нової економіки"³². Випускниками програми є: 55,3% особи з інвалідністю, 22% жінки. Випускники програми сукупно зібрали 150 млн. доларів венчурного капіталу та працевлаштували понад 1800 осіб. Більше 950 випускників-ветеранів. 4 випускники були у реаліті-шоу Shark Tank на каналі ABC, одному з них вдалося отримати фінансування у розмірі 1,5 мільйонів доларів. Програма складається з 3-х денного навчання у 12 містах США. Учасниками програми можуть бути, як військовослужбовці, ветерани так і члени їхніх сімей.

Наступна програма VETRN³³ безкоштовно навчає власників малих бізнесів та членів родини, як успішно розвивати власну справу. Ця програма MBA заснована на базі "StreetWise MBA", яку викладають у понад 70 містах США. VETRN має ексклюзивний контракт на викладання цього тренінгу ветеранами. Ветерани, прийняті до програми, отримують наставника в перший день і мають доступ до значної професійної мережі.

Учасниками програми можуть бути ветерани та члени їхніх сімей, та які одночасно: ведуть бізнес щонайменше один рік, мають хоча б одного додаткового працівника та мінімальний річний дохід у розмірі не менше 75 000 доларів.

Ще одна програма Veteran Business Outreach Centers. Відповідно до закону 1999 року щодо сприяння участі ветеранів у сфері підприємництва та малого бізнесу, Асоціація малого бізнесу (SBA) створила низку навчальних

---

³² <https://patriotbootcamp.org/about>

³³ <https://vetrn.org/>

центрів (в угоді про співпрацю беруть участь 22 центри на території США). Консалтингові послуги безкоштовні.³⁴

Програма розроблена для надання послуг з розвитку підприємництва, таких як бізнес-тренінг, консультування та знаходження партнерів. Послуги включають складання бізнес-планів, оцінки концепцій (валідації ідей), підготовку бізнес-плану, підприємницьке навчання, аналіз техніко-економічного обґрунтування, наставництво допомога і пошуку джерел фінансування (банки, кредитні спілки, нетрадиційні бізнес-кредитори) та кредитні програми від SBA тощо. VBOC також надають допомогу та навчання у таких сферах, як міжнародна торгівля, франчайзинг, інтернет-маркетинг, бухгалтерський облік тощо.

Учасником програми можуть стати звільнені зі служби (включаючи Національну гвардію та резерв), незалежно від часу проходження служби та їхні чоловік/дружина.

Є також програми зорієнтовані на жінок. Наприклад, програма Veteran Women Igniting the Spirit of Entrepreneurship (V-WISE). Програма V-WISE³⁵, започаткована у 2011 р. SBA у партнерстві зі школою менеджменту Вітмена в університеті Сіракузів, заохочує і підтримує ветеранів-жінок та дружин військовослужбовців, зацікавлених у відкритті власного бізнесу.

Ця програма складається з трьох частин: 15-денний онлайн-курс (фаза I), триденний тренінг з підприємницької діяльності (фаза II), а також постійні можливості наставництва, навчання та підтримки випускників, які розпочинають або розвивають свій бізнес (фаза III).

Наставництво, що надається мережею, що включає SBA, Жіночі бізнес-центри (WBC), Ветеранські бізнес-центри (VBOCs) та службовий корпус пенсіонерів (SCORE). Реєстраційний внесок для участі в програмі- складає 75 доларів США. Учасники несуть відповідальність за свої транспортні витрати до місця та з місця проведення конференції та за вечерю в другий вечір

---

³⁴ <http://vboc.org/>

³⁵ <https://vwise.vets.syr.edu/vwise/>

конференції. Витрати на програму, проживання та харчування фінансуються SBA та партнерів приватного сектору.

65% випускників V-WISE розпочали нове підприємство, або повідомили про позитивний вплив програми, пов'язаної зі зростанням існуючого бізнесу.

Є і спеціалізовані програми для тих хто прагне розпочати бізнес у сегменті федеральних закупівель- Veteran Institute for Procurement (VIP). Ця безкоштовна програма для ветеранів-підприємців, пропонує платформу з трьома сертифікованими навчальними програмами тривалістю 27 годин. Понад 1445 малих бізнесів, що належать ветеранам, завершили навчання на VIP програмах.³⁶

Інша програма The Entrepreneurship Bootcamp for Veterans³⁷ (EBV) пропонує навчальні програми з управління малим бізнесом для ветеранів, що проходили службу після 9/11 та членів їхніх сімей. Включає три підпрограми:

EBV- призначений для бізнесу на етапі раннього зростання; включає онлайн-курс, 9-денну програму проживання та рік менторства.

EBV-F- пропонує підприємницьку підготовку з акцентом на сімейні питання, проблеми побудови балансу сім'я-робота, навчання того, як бізнес посилює сім'ю чи як сім'я може допомогти в бізнесі.

EBV Accelerate- для ветеранів, які вже ведуть бізнес та прагнуть зростання. Програма надає інструменти та коучинг, щоб допомогти вивести бізнес на новий рівень. Серед тем: отримання фінансування для зростання, ребрендинг для розширення, визначення стійкого темпу зростання, встановлення партнерських відносин, управління грошовим потоком тощо.

Навчання відбувається на базі: Сіракузький університет, Каліфорнійський університет у Лос-Анджелесі, Техаський університет A&M, Університет Коннектикуту, Корнельський університет, Університет Святого Йосифа, Університет Міссурі.

---

³⁶ <https://www.nationalvip.org/ViewPage/About%20VIP/About%20the%20Veteran%20Institute%20for%20Procurement/>

³⁷ <https://ebv.vets.syr.edu/about/>

Навчання пропонується і широким колом не прибуткових організацій підприємців-ветеранів та їх дружин, які допомагають іншим ветеранам у започатковуванні та розвитку бізнесу. Одна з них- Bunker Labs. Їхня програма включає: Launch Lab Online (онлайн-курс підприємництва), менторство та спільнота підприємців-ветеранів та їх родин. Учасниками програми вже згенеровано \$117 млн доходу, 1012 осіб пройшли бізнес-навчання, створено 1002 робочих місця для ветеранів³⁸. Одним із завдань програми є налагодження зв'язків між ветеранами та бізнес-спільнотою на місцях.

Інша програма "The Veterans in Residence" пропонує ветеранам та членам їхніх сімей 6 місяців безкоштовного коворкінгу 10 ветеранським компаніям у 17 містах. Програма "CEOCircle"- призначена для компаній, які демонструють значне зростання. Участь у програмі: за відсоток від прибутку. Партнерами програми є такі компанії, як Ford, FedEx Boeing MetLife, Google та інші.

Популярним у США бізнесом серед ветеранів є франшиза. Головним у таких способах побудови бізнесу є відсутність потреби розробки проекту з нуля- ветеран чи член сім'ї отримує готовий бізнес за помірну плату. Найбільша серед організацій, що пропонує ветеранам налагоджувати співпрацю з франчайзі є VetFran. Організація заснована у 1991 р. та є стратегічною ініціативою Міжнародної асоціації франчайзингу (IFA) та благодійного фонду IFA. Учасниками програми є понад 600 франчайзингових компаній. Багато з цих компаній виявили, що франчайзі-ветерани - одні з найсильніших їх виконавців. Каталог VetFran надає перелік компаній-членів, які пропонують знижки ветеранам. Усі франчайзери надають аудиторські звіти та знижку на початковий збір за франшизи, що становить від 10-100%. Близько 14% усіх бізнесів по франшизах США належать ветеранам. Загалом

---

³⁸ <https://bunkerlabs.org/our-impact/>

франшайзінг у США- це \$ 674,3 млрд. бізнес або 2,5 відсотка валового внутрішнього продукту³⁹.

Однією з програм для ветеранів, які мають інвалідність (знижену дієздатність), що є наслідком проходження служби є National Veterans Entrepreneurship Program (VEP)⁴⁰. Організацією покриваються всі витрати на проїзд, проживання, харчування та матеріали навчання. Ця навчальна програма пропонується на базах чотирьох університетів: Оклахомський Університет, Університет Флориди, Університет Теннессі та Університет Північної Дакоти.

Проводиться в три етапи: 1) 5-ти тижневе самонавчання в Інтернеті; 2) 8-денну програму навчання в приймаючому університеті; 3) шість місяців постійного менторства.

Серію безкоштовних онлайн-курсів від Адміністрації малого бізнесу (SBA) пропонує SBA's Online Entrepreneurship Training Courses. Теми модулів: бухгалтерський облік, бізнес-планування, юридичні особливості ведення бізнесу, підбір персоналу тощо.

Цікавий факт, який заслуговує на увагу: SBA надає позики до 2 мільйонів доларів США для покриття операційних витрат, які неможливо покрити через втрату основного працівника, призваного до служби в резерві чи до Національній гвардії (наприклад, під час стихійного лиха)⁴¹.

Наступним розглянемо досвід Великобританії. Щороку понад 14 000 людей залишають Збройні сили у Великобританії. Згідно з доповіддю Федерації малого бізнесу (FSB) 2019 р. "A Force for Business", на даний час є приблизно 340 000 малих підприємств, якими керують колишні військові, що становить 6% усіх малих підприємств у Британії.⁴² В той же час 4% колишніх

---

³⁹ <https://www.vetfran.org/about-us/#ifa>

⁴⁰ <https://warrington.ufl.edu/entrepreneurship-and-innovation-center/community-outreach/veterans-entrepreneurship-program/program-details/>

⁴¹ <https://www.sba.gov/business-guide/grow-your-business/veteran-owned-businesses>

⁴² <https://www.fsb.org.uk/campaign-listing.html>

британських військових перебувають у в'язницях⁴³ та загалом 120 тисяч безробітних ветеранів працездатного віку. Попри це, програми по працевлаштуванню можна визнати успішними: 50% звільнених знаходять роботу відразу, через три місяці після звільнення: 75% – знаходять роботу, 7% – направляються на навчання, 18% – не знаходять роботу (через рік таких залишається 7%).⁴⁴

Аналізуючи пропозиції для військових, що звільнилися, можна прийти до висновку, що пріоритет на відкриття власної справи чи самозайнятість не ставиться. Серед багатьох благодійних організацій Британії, що працюють з ветеранами та їх сім'ями, одиниці надають допомогу у створенні бізнесу для ветеранів. Одна з них - це неприбуткова громадська організація Heropreneurs⁴⁵. Організація надає менторську підтримку до 12 місяців з числа успішних підприємців, допомагає у бізнес-плануванні, надає поради та допомагає уникнути помилок. Допомога надається як ветеранам так і подружжю.

У Великобританії та деяких країнах Співдружності допомогу ветеранам надають неприбуткові громадські організації. Зокрема, у Британії однією з найбільших є організація Королівський британський легіон (Royal British Legion), яку було створено у 1921 р. ветеранами Першої світової війни. Організація надає гранти ветеранам на ліцензування (до 250 фунтів) чи обладнання (до 1000 фунтів)⁴⁶. Існує також програма Civvy Street, що реалізується Королівським британським легіоном, яка має на меті сприяти працевлаштуванню (в тому числі самозайнятість) військовослужбовців у цивільному житті. Дана програма була започаткована після Другої світової війни, та мала на меті допомогти ветеранам у їхньому поверненні: надання коштів на цивільний одяг, проживання, освіту тощо. Проте, знайти сьогоднішню діяльність проекту не вдалося.

43

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/750708/ex-service-personnel-prison-population-2018.pdf

44 <https://www.bbc.com/news/uk-49365599>

45 <https://heropreneurs.co.uk/mentoring-programme/>

46 <https://www.britishlegion.org.uk/get-support/financial-and-employment-support/employment/employment-grants>

Консорціуми благодійних організацій, який складається з Королівського британського легіону, SSAFA, Poppyscotland, Combat Stress and Connect Assist та інші створили організацію Veterans' Gateway, що серед іншого, займається працевлаштуванням ветеранів⁴⁷. Остання ж підтримує бажаючих розпочати власну справу через організацію, яка є соціальним підприємством- X-Force⁴⁸. Ця спільнота, що включає ветеранів, резервістів та членів сімей. X-Force пропонує тренінги, навчання фінансової грамотності, коучинг, обмін знаннями, воркшопи, складання бізнес-планів, допомогу з пошуком джерел фінансування, постійне наставництво та зв'язок з "великим бізнесом". X-Force може надавати позики на суму від 500 до 25000 фунтів.

На загальних підставах ветерани можуть отримати кредит на свій бізнес. Наприклад, Кредити для малого та середнього бізнесу (SME Loans) пропонують кредити для військових ветеранів, суми яких становлять від 1000 до 500 000 фунтів.

Досліджуючи досвід Канади, варто зауважити, що з 2012 року діє програма підтримки підприємництва ветеранів "Операція "Підприємець" (Prince's Operation Entrepreneur, POE⁴⁹), започаткована благодійним фондом Принца Чарльза (Prince's Charities Canada), студентською волонтерською організацією (Enactus Memorial) та неприбутковою організацією Futurpreneur, яка допомагає зі створенням та веденням бізнесу молоді. Програма фінансується та підтримується Урядом Канади, фінансовими установами та благодійними організаціями. У рамках програми "Операція "Підприємець" передбачено від одnodенних до семиденних базових тренінгів по здійсненню підприємницької діяльності. Як підкреслюють на сайті програми: "Для ветеранів підприємництво забезпечує три ключові елементи, необхідні для успішного переходу до цивільного життя: нову життєву мету, нову групову ідентичність та можливість продовжувати служити".

---

⁴⁷ <https://www.veteransgateway.org.uk/about/>

⁴⁸ <https://www.x-forces.com/>

⁴⁹ <https://www.princesoperationentrepreneur.ca/>

Для ветеранів підприємництво забезпечує три ключові елементи, необхідні для успішного переходу до цивільного життя: нову життєву мету, нову групову ідентичність та можливість продовжувати служити.

Станом на осінь 2019 р. 526 ветеранів закінчили один із 27 семиденних тренінгових курсів та розпочали понад 390 бізнесів; понад 2500 потенційних підприємців вивчали нові можливості для побудови кар'єри на одному із 104 вступних одноденних семінарів; і сотні інших скористалися легкодоступним онлайн-сервісам для побудови комунікаційних зв'язків.

Приклад Ізраїлю є цікавий в тому контексті, що як таких програм по навчанню підприємництву чи акценті на самозайнятості після служби не вдалось побачити. Складається думка, що військова служба в Ізраїлі природна річ і тому офіційні особи не надають великого значення переходу військових до цивільного життя. А зважаючи на те, що Ізраїль знаходиться, практично від першого дня заснування, в оточенні доволі сильних ворогів- звільнення зі служби може розглядатися, як річ тимчасова.

Попри складну, з військової точки зору ситуацію, у Ізраїлю все добре виходить з економікою: станом на 2016 рік в Ізраїлі було 541722 підприємства, і 99,5% з них складали МСП із кількістю до 100 працівників. Незалежний бізнес без працівників становив 51,1% ділового населення. Мікропідприємства (1-4 працівників) становили 33,5% ділового населення та 11,1% від загальної кількості зайнятості. Малий бізнес (5-19 працівників) становив 11,8% ділового населення та 18,4% загальної кількості зайнятості.⁵⁰ Як бачимо, не в останню чергу, завдяки малому бізнесу, навіть перебуваючи в перманентному військовому конфлікті, з населенням у 8.8 мільйонів країна успішно розвивається економічно та витрачає на оборону 5,3% від ВВП країни. (20,5 млрд доларів становив бюджет Армії оборони Ізраїлю в 2019 році)⁵¹. Ці кошти дозволяють утримувати близько 160 тис.

50

https://www.sba.org.il/hb/PolicyAndInformation/Researches/Documents/Israel_Country_Profile_2018_July.pdf

⁵¹ https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-04/fs_2020_04_milex_0_0.pdf

військовослужбовців в Ізраїлі⁵². 21,3 військовослужбовців припадає на 1000 чоловік населення. Це найвищий показник серед розвинених країн.

Сьогодні регламентацію призову в армію в Ізраїлі визначає Закон про військову службу, прийнятий у 1986 р. Він постійно доповнюється новими поправками. Термін дійсної військової служби визначено в статті 15 Закону, і він становить 36 місяців для чоловіків і 24 місяців для жінок.⁵³ Поширена думка, що "в Ізраїлі всі служать" отримала сильний удар: влітку 2007 р. в Ізраїлі бурхливо обговорювали цифри, оприлюднені Силами оборони Ізраїлю, згідно з якими 25 % потенційних призовників євреїв-чоловіків не беруть участі у військовій службі, тоді як чисельність серед жінок ще більша (40%).⁵⁴

Солдати, що демобілізуються з Армії Оборони Ізраїлю, мають пільгові права, які повинні допомогти їм на перших етапах цивільного життя у таких площинах: вирішення житлових проблем, отримання освіти або заснування власної справи. Відділ у справах демобілізованих солдатів надає допомогу солдатам, що демобілізувались після строкової або надстрокової служби, протягом 5 років після демобілізації. Демобілізовані солдати зазвичай користуються привілейованим правом при влаштуванні на роботу. Демобілізований солдат, що не знайшов роботу, має право на отримання допомоги по безробіттю від Служби національного страхування протягом 70 днів з дня демобілізації. Пільги демобілізованим солдатам включають, в тому числі, фонд на навчання, відкриття власної справи. Величина подарунка і вкладу на особистий рахунок визначаються тривалістю служби. Терміни надання пільг залежать від кількості повних місяців, протягом яких солдат перебував на строковій військовій службі. Демобілізовані військовослужбовці (чоловіки й жінки), які прослужили 12 повних місяців у Армії Оборони Ізраїлю, мають право на пільги при виплаті податку на прибуток протягом 36

---

⁵² <https://www.idf.il/en/>

⁵³ https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Research-Project-on-Reserve-System-Practices_ukr.pdf

⁵⁴

місяців з дня демобілізації. Згідно із законодавством, солдат, який перебуває на строковій службі, і протягом 4 місяців після її закінчення, звільняється від виплати муніципального податку— за умови, що він є власником квартири або на його ім'я складено договір оренди. Одноразові виплати надаються демобілізованим солдатам, які пропрацювали не менше 6 місяців (не обов'язково підряд) з 24-х з моменту демобілізації на роботах, необхідних державі. Департамент професійної підготовки Міністерства економіки пропонує демобілізованим солдатам, які бажають отримати спеціальність, ряд професійних курсів у таких сферах, як будівництво, комп'ютери, адміністративне управління тощо.⁵⁵

Багато з отриманого під час служби (управлінський досвід, логістика, технічні вміння, фінансове планування) є капіталом, що допомагає трансформуванню до цивільного життя. Brian Polin у своєму дослідженні "The Curious Relationship Between Military Service and Entrepreneurial Intentions in Israel" (2018)⁵⁶ дослідив вплив місця проходження служби (специфіки діяльності), бойовий досвід на підприємницький намір військових і дійшов висновку, що є набір навичок, що не піддається трансформації напряму (бойовий досвід, фізична форма, відповідальність, дисциплінованість). Але найбільша складність, навіть з цінним людським капіталом, є те, що військові не мають достатніх навичок по переорієнтації. Крім того, в контексті самозайнятості, є складність з такою навичкою, як "ініціатива". В збройних силах країн колишнього Радянського Союзу популярним висловом є твердження, що ініціатива- "наказуєма".

Безперечно, не кожному після служби вдається трансформувати свої знання у цивільне життя, підприємництво. Шанси у механіка-водія танка та у військовослужбовця кібервійськ різні. Але не завжди є прямий зв'язок між навичками отриманими в армії та їх застосування у бізнесі. Все ж можна продемонструвати приклади, як трансформується досвід, на перший погляд

---

⁵⁵ http://archive.moia.gov.il/Publications/idf_ru.pdf

⁵⁶ https://www.researchgate.net/publication/327021643_The_Curious_Relationship_Between_Military_Service_and_Entrepreneurial_Intentions_in_Israel

далекій від підприємництва. Зрозуміти, як це все працює в Ізраїлі можна, напевно, тільки способом "кейс-стаді".

Ось приклад Швата Шакеда. Він колишній командир роти слідопитів ЦАХАЛу, після демобілізації, заснував з товаришем по службі, Сааром Вільфом безпекову компанію Fraud Sciences. Президент PayPal, Скотт Томпсон (Scott Thompson) був здивований способом Шакеда, по боротьбі з шахрайством при інтернет-платежах. Цього не могли зробити штатні дві тисяч фахівців по боротьбі з онлайн-шахрайством (включаючи 50 докторів наук). Шакед пояснив, що добропорядні користувачі, як правило, залишають сліди свого перебування в Інтернеті - так звані "digital footprints", в той час як шахраї прагнуть приховати всю інформацію про себе. "Як ви прийшли до цієї ідеї?", - уїдливі запитав Томпсон. "Полюючи за терористами", - відповів Шакед. Компанія PayPal заплатила 169 мільйонів доларів за ізраїльську компанію (при початкових інвестиціях у \$7 млн)⁵⁷.

Мілітаризація створює можливості для розвитку підприємництва у країні: обов'язкова служба, збори- зміцнюють соціальні зв'язки, високотехнологічна армія дає добрі знання у ІТ сфері, медицині, телекомунікаціях, сфері фізичної та технічної безпеки, не жорстка ієрархія і демократичні традиції ЦАХАЛу розвивають комунікаційні навички, делегування повноважень, вміння чути.

Компанії "Windward"- приклад, коли отримані знання під час служби, були напряму трансформовані. Ця компанія, створена двома колишніми офіцерами розвідки ВМС Ізраїлю в 2010 р., надає передбачення ризиків для морських судів. Даний стартап виріс з проекту морської розвідки, що займався аналізом підозрілої морської активності. Інвесторами компанії стали колишній голова голови ЦРУ David Petraeus, колишній начальник штаба розвідки Ізраїля⁵⁸ та колишній SEO компанії British Petroleum. Windward використовує різні джерела даних для картографування подій у світових океанах. Сюди

---

⁵⁷ https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/idg/IDG_002570DE00740E18002573DE00422DAA.html

⁵⁸ <https://7days.us/sekret-nacii-startapov>

входять відкриті джерела - наприклад, ідентифікаційний номер Міжнародної морської організації (ІМО) судна або його максимальний дедвейт - поряд із власними супутниковими знімками з Planet.com, погодними даними з Meteomatics та інформації про маршрут, зібраною з автоматичної системи ідентифікації (AIS), що кожен корабель повинен транслювати. Ці набори даних доповнюються інформацією, що надається клієнтами, до якої належать ООН, Європейське агентство з прикордонної та берегової охорони (Frontex), а також американські установи, такі як Адміністрація з питань контролю за наркотиками та Управління морської розвідки.⁵⁹ На даний час стартапом зібрано \$16 мільйонів, що сукупно робить його вартість розміром у \$39 мільйонів.⁶⁰

Ізраїль створює більше стартапів на душу населення, ніж будь-яка інша країна світу, окрім США. Його унікальна культура запуску частково процвітає завдяки Силам оборони Ізраїлю (IDF). Як вдається Ізраїлю, без довгого переліку програм "підтримки, ресоціалізації та адаптації" виводити на світовий ринок потужні стартап компанії частково відповіли американці Дан Сенор і Сол Зінгер в своїй книзі "Нація старт-ап" ("Start-Up Nation")⁶¹. Вони вказують, що демобілізовані ізраїльські солдати та офіцери відіграють важливу роль у розвитку галузі високих технологій і отримання інвестицій. Більш того, Сенор і Зінгер закликають американські компанії брати приклад з ізраїльтян і оцінювати своїх ветеранів не тільки по тому, що вони робили на полі бою, а й по їх можливостях посилити американський високотехнологічний бізнес.

Цікавим для нашого дослідження є досвід Нігерії. Хоча нігерійські військові мають обов'язковий термін служби 5 років після основної підготовки, в Нігерії частим є коли продовжують службу на повний термін, який становить 25-35 років, після чого звільняються на військову пенсію.

---

⁵⁹ <https://www.wired.co.uk/article/ship-tracking-winward-ai>

⁶⁰ <https://www.calcalistech.com/ctech/articles/0,7340,L-3741420,00.html>

⁶¹ <https://g.co/kgs/69SQ8D>

Однією з причин, чому військовослужбовці не залишають службу,- це відсутність кращого варіанту поза армією⁶². Це погіршується тим, що їм не вистачає ділових навичок чи підтримки для створення власного бізнесу після військової служби. Страх перед невідомим є основною причиною тривалої військової служби. Ця тривала служба заважає цим особам продовжувати розвивати свої навчальні та управлінські навички.

До виходу на пенсію військовослужбовців Нігерії мають можливість пройти професійну та підприємницьку підготовку в таких галузях: землеробство, миловаріння, взуттєві та шкіряні вироби, ливарне виробництво, зварювання, птахівництво, виготовлення меблів тощо.

З 2013 р. в Національній академії оборони Нігерії були представлені курси з таких предметів, як бізнес та менеджмент.⁶³

Доцільним видається розглянути досвід Німеччини.

З 1 липня 2011 р. обов'язковий призов в армію в Німеччині було скасовано. Особовий склад бундесверу був скорочений з 250 тисяч чоловік до 175 тисяч професійних військовослужбовців і контрактників і 8,8 тисячі солдатів, які добровільно проходять строкову службу.⁶⁴ Перед владою та армією постав цілий ряд питань з приводу адаптації до цивільного життя, звільнених з лав збройних сил.

Служба перепідготовки військовослужбовців бундесверу (Berufsförderungsdienst der Bundeswehr) має великий досвід- діє з 1960 р. і має в своєму штаті понад 900 працівників. Центри перепідготовки складається з 16 відділів по всій Німеччині, які в свою чергу поділяються на 86 локальних команд, де працюють близько 400 консультантів. Центри допомагають у питаннях щодо вибору професії, професійної кваліфікації та фінансового

---

⁶² https://www.academia.edu/5900708/Military_Service_and_Success_in_Business

⁶³ <https://www.peterlang.com/view/9783631791134/html/ch12.xhtml>

⁶⁴ <https://www.dw.com/ru/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%8C-%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D1%83-%D0%B2-%D0%B1%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5-%D1%81-%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B9-%D0%B6%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D1%8C%D1%8E/a-17361436>

забезпечення після закінчення служби. По можливості, дані центри розташовані поблизу військових частин і часто в межах самих казарм.

Послуги з цивільної професійної кваліфікації здебільшого надаються військовослужбовцям, які проходять службу за контрактом. Заходи реінтеграції є довгостроковими та систематичними, однак вони працюють лише в період військової реформи. Надання допомоги передбачається на завершальному етапі військової служби та після її закінчення. Право на цивільну професійну кваліфікацію за рахунок бундесверу набувають військовослужбовці за контрактом, які мають вислугу від 4 до 20 років. За вислуги 4 календарних років їх освіта після завершення служби триває 7 місяців, за вислуги 6 років– 3 місяці на завершальному етапі та 12 місяців після служби. За вислуги 8 років– відповідно 15 та 21 місяць, понад 12 років– 24 та 36 місяців.

Повна програма реінтеграції призначена лише для військовослужбовців, які проходять службу за довгостроковими контрактами. Військовослужбовці, які проходять службу за короткостроковими контрактами, наприкінці своєї служби можуть скористатися пакетом часткової реінтеграції, який дає їм особисту підготовку та професійну кваліфікацію. Вони підлягають активним заходам на ринку праці, що сприяють професійному розвитку. За цей навчальний період вони отримують винагороду. Під час програми повної реінтеграції, як і в Бельгії, військовослужбовцям надається відпустка для перепідготовки на три термін до трьох років і якщо заробітна плата нижча за військову- здійснюється доплата (навіть у випадку самозайнятості).

Серед десятків програм, які доступні звільненим зі служби є курс "За і проти заняття підприємництвом"⁶⁵. В програму курсу включені такі теми (наведено не повний перелік):

- розрахунок ризиків
- фактори успіху та невдачі

- самозайнятість і фіктивна самозайнятість: критерії та наслідки
- страхування
- підприємливість та здатність діяти
- практикум: особисті характеристики типового
- бізнес-план - вирішальні кроки до успіху
- скільки власного капіталу потрібно і які варіанти фінансування доступні.

Одним із нестандартних підходів до вирішення проблеми соціальної адаптації в бундесвері є можливість протягом служби займатися підприємницькою діяльністю (включаючи військовослужбовців строкової служби). Це офіційно дозволено Законом "Про правове положення військовослужбовців бундесверу". Щоправда, підприємницька діяльність допускається тільки з дозволу командування і за умови, що вона не зашкодить службі та не заважатиме службовим інтересам.⁶⁶

Підсумовуючи зазначене вище, можна впевнено сказати, що лідером за кількістю програм для розвитку підприємництва є США, що і не дивно з їхнім бюджетом. Але досить часто програми підтримки ветеранів- не тільки турбота держава. Важливу роль у допомозі ветеранам та членам їхніх сімей відіграють громадські організації, які інколи не системно, але все ж з щирим серцем намагаються у дієвий спосіб сказати: «Спасибі за службу!»

---

⁶⁶ <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/5/04.pdf>

1.3 Підприємництво, як інструмент соціально-економічної адаптації ветеранів АТО.

"Коли люди запитують, якими принципами я керувався, коли 35 років тому я заснував корпорацію FedEx, моя відповідь часто вражає їх. Це принципи лідерства, які я дізнався в корпусі морської піхоти США під час служби у В'єтнамі".

Фредерик Сміт

Майже 40% українців прагнуть до незалежної підприємницької діяльності, згідно результатів соціологічного опитування "Оцінка відносин держави і бізнесу", проведеного Соціологічною групою "Рейтинг" 19-28 лютого 2019 р. В той же час, згідно опитування, 10% вже є власниками свого бізнесу. З іншого боку, майже половина опитаних не висловлюють таких прагнень. Зокрема, 24% опитаних сказали, що однозначно хотіли би зайнятися власною справою, 15% - швидше хотіли би. Водночас, 32% - зовсім не хотіли би, 16% - швидше не хотіли би, 10% - вже мають власну справу і 3% не змогли відповісти.⁶⁷ Для порівняння, згідно з The Global Entrepreneurship Monitor (GEM), Японія має найнижчу частку дорослих, які погоджуються з тим, що вони бачать хороші можливості для початку бізнес (трохи більше одного з 10), а далі- Російська Федерація (29.6%) та Білорусь (29.5%). На іншому кінці за шкалою, майже дев'ять з 10 дорослих людей у Польщі (87.3%) бачити хороші можливості для започаткування бізнесу, за якими слід Індією, Швецією, Китаєм та трьома країнами Близького Сходу: Саудівська Аравія, Катар та Єгипет⁶⁸. Безперечно до даних, потрібно ставитись обережно, навіть

⁶⁷ <https://www.unian.ua/economics/finance/10470543-mayzhe-polovina-ukrajinciv-ne-bazhayut-buti-pidpriyemcyami-opituvannya.html>

⁶⁸ <https://www.gemconsortium.org/report/gem-2019-2020-global-report>

припускаючи, що дослідження проведено бездоганно з наукової точки зору. Так, згідно вищезгаданого опитування, у США 67.2% бачать хороші можливості для початку бізнесу та, згідно іншого⁶⁹ дослідження, троє з п'яти (62%) американців мають бажання бути власниками власного бізнесу. Як бачимо, формулювання дещо відрізняються, але цілком зрозумілі тренди та необхідний напрямок руху для України. За умови, що ми знаємо, яку економіку будувати: за зразком Польщі та США чи Білорусі та Росії.

Ми можемо знайти багато історичних прикладів, коли країни маючи найкращі можливості, не змогли їх в повній мірі реалізувати (Венесуела, Аргентина). Так і з іншого боку, на якомусь порожньому піщаному шматку берегу, в оточенні смертельних ворогів, з мільйонами травмованих гоніннями та смертями рідних, хтось будує величні економіки (Ізраїль). То ж, як показують реальні історичні приклади, успіх залежить не від розміру ресурсів, а від того як ним скористуватися.

На мою думку, економічний та, одночасно, суспільний капітал, який є на даний момент в учасників АТО/ООС та ветеранів загалом, є дуже не дооцінений. Це категорія може стати зразком для наслідування та натхненником для змін у країні. Ветерани можуть стати зразком служіння суспільним інтересам у час військової служби та прикладом самодостатніх громадян, що будують успішні бізнеси на мирній території. Синергетичний ефект можна збільшити за умов розуміння потенціалу усіма стейкхолдерами. Тільки їх потрібно трішки в цьому допомогти.

Нажаль, тема соціальної, економічної, психологічної адаптації ветеранів в Україні вивчена дуже слабо. С.Горбенко з авторами дають наступне визначення: соціальна і професійна адаптація військовослужбовців до цивільного життя- це цілісний процес пристосування військовослужбовців до певних умов цивільного життя, існуючих ринкових відносин, попиту на ринку

---

⁶⁹ <https://news.vistaprint.com/expectations-vs-reality>

праці, який передбачає створення відповідних умов, спрямованих на забезпечення зайнятості вказаної категорій громадян.⁷⁰

У законодавстві теж відсутня чіткість у висвітлення цих проблем та відповідність потребам ветеранів. На жаль, в Україні основні правові акти, що стосуються адаптації, соціальних гарантій ветеранів та членів їх сімей, які були розроблені до початку російсько-української війни, були створені в стилі соціалістичного державотворення- декларації, потім ще трішки декларацій, трішки фінансування, потім ще декларацій. Тільки з 2014 року при розробці законодавства почалися громадські обговорення, залучення експертного середовища, стейкхолдерів тощо. Найпомітнішу роль у цьому процесі відіграла "Юридична Сотня", що співпрацює з понад 93 громадськими та ветеранськими організаціями, міністерствами, відомствами та іншими органами виконавчої влади для напрацювання законодавчих змін та проектів реформ.⁷¹

Центральним правовим актом, що визначає різні статуси, що пов'язані з участю у бойових діях та соціальні гарантії є «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»⁷². Закон, в тому числі, визначає статус "ветеран"- особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. Статус «учасник бойових дій» (та інші статуси визначені Законом) може бути наданий особам, що брали участь у бойових діях на територіях різних країн починаючи з серпня 1924 року у Китаю.⁷³ З позитивів: закон надав можливість 369 451 учаснику АТО/ООС (станом на 01.07.2019)⁷⁴ платити не повну вартість за комунальні послуги в межах норми споживання та проїхатись безкоштовно комунальним транспортом (для сільських мешканців не дуже актуально).

---

⁷⁰ <http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/3393>

⁷¹ <https://legal100.org.ua/pro-nas/>

⁷² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

⁷³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-94-%D0%BF>

⁷⁴ <http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannya-statusu-uchasnyka-bojovyh-dij.html>

Якихось гарантій трудової чи економічної адаптації, ресоціалізації, даний закон не передбачає. Зате є багато, у вищезгаданому законі "надати", але не до кінця зрозуміло хто має це надавати. В часи соціалістичної економіки та монополії держави на багато видів економічної діяльності, можна щось обіцяти. Але як виконувати "безкоштовне" перевезення коли транспорт приватний, як надавати земельні ділянки коли вони належать територіальним громадам, які планують свою діяльність, в тому числі на основі землекористування? У вітчизняному законодавстві термін "соціальна та професійна адаптація військовослужбовців" без визначення його змісту, вживається у п.5 ст. 8 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" (1992р.). Так, згідно п'ятої статті Закону: держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільняються у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, а також військовослужбовців строкової військової служби, які до призову на строкову військову службу не були працевлаштовані, в разі відповідного звернення зазначених осіб. У разі необхідності соціальну та професійну адаптацію проходять також члени сімей військовослужбовців за їх зверненням. Адаптація зазначеної категорії осіб провадиться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, за рахунок коштів державного бюджету.⁷⁵

Більше детально розписаний порядок здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників АТО у "Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській

---

⁷⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>

областях, та постраждалих учасників Революції Гідності"⁷⁶. Професійна орієнтація осіб здійснюється обласними, Київським міським, міськими, районними і міськрайонними центрами зайнятості чи іншими установами у порядку, визначеному законодавством. В документі не окреслено вичерпного переліку типу навчання чи напрямку, проте в реальності, учасникам АТО надавалась можливість пройти навчання на водійську категорії категорії "В". Пізніше, у зв'язку з наявністю коштів та зменшенням звернень учасників АТО, було "дозволено" вивчення іноземних мов. Навчання оплачувалось на різну суму. У 2019 р. вона складала до 6200 грн. Інформація про кількість осіб та об'єм фінансування відсутні на сайті обласного управління соціального захисту населення Львівської області та на сайті Міністерства соціальної політики відсутні.

У консультативній роботі для Програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) "Лідерство в економічному врядуванні" (ЛЕВ), Є.Ангела та О.Красовської (2017)⁷⁷, виділяють наступні форми соціально-економічної адаптації ветеранів (Рисунок 1.3)

1. Традиційне працевлаштування, тобто повернення на попереднє місце роботи або ж робота за наймом на іншому місці. Це право в Україні забезпечено учасникам АТО в законодавчому порядку, зокрема Стаття 119 Кодексу законів про працю України гарантує право на збереження робочого місця під час мобілізації.

2. Соціальне підприємництво, під яким розуміємо систематичну (у т.ч. інноваційну та господарську діяльність), що передбачає подолання соціальних проблем. Зокрема, до соціального підприємництва належить діяльність, результати якої спрямовані на певну соціальну групу або вирішення певних проблем. У випадку ветеранів АТО, мова йде про діяльність організацій, створених задля забезпечення колишніх військових робочими місцями. Вони переважно функціонують у сфері послуг або ж

---

⁷⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF>

⁷⁷ http://www.ier.com.ua/files//Projects/2015/LEV/pp_ATO_entrepreneurship_2017.pdf

дрібного виробництва в традиційних для країни чи регіону секторах. Такі організації, в більшості випадків, є дотаційними (особливо на початку свого існування), але з часом можуть виходити на самоокупність та ставати прибутковими. Цей шлях можуть реалізувати країни з високим рівнем розвитку економіки, які мають змогу використовувати дотаційні механізми, не створюючи при цьому невиправданого тиску на бюджет.

3. Започаткування власного бізнесу. За своєю схильністю та здатністю до власної справи колишні військові принципово не відрізняються від решти громадян країни: відсоток успішних бізнесів, створених військовими ветеранами, майже не відрізняється від показника інших груп населення. Водночас, власний бізнес дає гарні можливості для самореалізації та самостійності, що також може розглядатися як елемент соціально-психологічної адаптації ветеранів. Так, за словами ветеранів, вони вже розпочали чи планують розпочати власну справу через потребу бути незалежними; часто поштовхом стає неприємний досвід співпраці з роботодавцем. Також їх мотивує можливість втілювати власні ідеї та самостійно розпоряджатися власним вільним часом.

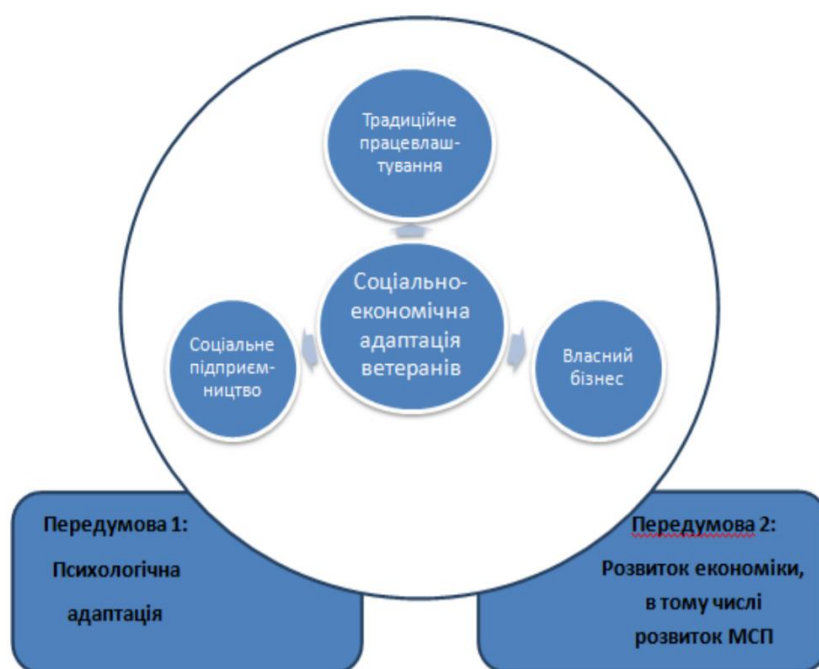

Рисунок 1.3. Соціально-економічна адаптація: форми та передумови [92]

Успіх соціально-економічної адаптації залежить від цілої низки психологічних та економічних передумов, що передбачає поєднання роботи з ветеранами у цих двох напрямках одночасно. І психологія в контексті «адаптації», така ж важлива, як і економіка. Не даремно соціолог Д.Д. Пожидаєв, характеризує соціальний стан учасника бойових дій після звільнення у запас "кризою ідентичності", що "знаходить прояв у порушенні здатності особистості брати участь у складних соціальних взаємодіях, в яких відбувається реалізація людської особистості та підтвердження її ідентичності"⁷⁸.

Не відкидаючи негативного наслідку участі в бойових діях на психіку людини та складнощі з соціалізацією, на мою думку, важливо говорити не тільки травматичні наслідки, а і про посттравматичне зростання. Спілкуючись з ветеранами АТО на тему ПТСР, доводиться визнати: про це явище базова обізнаність є. Проте, з іншого боку, абсолютне здивування від існування чогось "корисного" від травматичного досвіду.

В Україні питанням посттравматичного зростання, як і ПТСР, поки не розпочалися військові дії, було приділена не надто велика увага. Дана тема була відома лише окремим вузьким фахівцям, що спеціалізувалися у психотерапії психічної травми. Попри вихід на широкий загальний рівень даних тем, Віталій Олександрович Климчук, доцент, виконавчий директор Інституту психічного здоров'я, Українського католицького університету, застерігає⁷⁹, що, фокусуючись на розладах і їх терапії, ми ризикуємо у кількох напрямках: 1) стигматизувати, автоматично наклеюючи ярлик «ПТСР» до кожної людини, яка пережила травму, і застосовуючи інтервенції, які або хибні, або узагалі непотрібні; 2) не помітити і не підтримати тих позитивних змін, які відбуваються в житті людини, як то переосмислення свого місця у світі, більшого цінування життя чи появи почуття вдячності до людей тощо; 3) втратити віру у здатність психіки зцілюватися за наявності соціальної та

---

⁷⁸ <http://global-national.in.ua/archive/18-2017/71.pdf>

⁷⁹ http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/1077/klymchuk_nauka_osvita.pdf

психологічної підтримки з боку близьких людей, громади та держави; 4) взяти на себе завеликий тягар відповідальності за психологічний добробут іншої людини, не володіючи достатніми ресурсами, щоб такий тягар витримати, а відтак – емоційно згоріти.

Дослідження даного явища у соціальній групі ветеранів АТО/ООС була присвячена дисертація Д.С.Зубовського "Особисте зростання учасників АТО у посттравматичний період"⁸⁰. Загалом шляхом web-опитувань було сформовано вибірккову сукупність учасників АТО чисельністю 160 осіб: 144 особи чоловічої статі та 16 жіночої статі (90% та 10% відповідно). Інтернет-опитування тривало з 23.10.2017 до 23.01.2018. Встановлений у дослідженні показник середнього значення загального бала методики «Опитувальник посттравматичного зростання» вказує на доволі високий рівень особистісного зростання військовослужбовців – учасників АТО порівняно з учасниками інших збройних конфліктів. Аналіз відсоткового співвідношення отриманих даних продемонстрував, що лише 9,5% всієї вибіркової сукупності учасників АТО повідомили про низький рівень прояву посттравматичного зростання, більш ніж 70% учасників АТО повідомили про помірний рівень посттравматичного зростання, 20% учасників АТО продемонстрували значний рівень прояву цього феномену. Не було встановлено відмінностей у вираженості посттравматичного зростання в залежності від приналежності осіб до солдатського, сержантського або офіцерського складу.

Таким чином, переважна більшість респондентів відзначила у своїй особистості певні позитивні психологічні зміни в результаті досвіду участі у збройному конфлікті на сході України. І це та основа на якій можна, і навіть потрібно, проводити соціально-економічну адаптацію ветеранів АТО.

Підсумовуючи зазначене вище, потрібно відмітити, що соціально-економічна адаптація ветеранів є новою сферою для українських науковців, а відсутність активних досліджень у цій сфері залишає місце хіба, що для емоційних аргументів у прийнятті рішень.

---

⁸⁰ <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/autoref/autoref-zubovskiy.pdf>

Висновки до розділу 1

Перший розділ магістерської роботи присвячено теоретичним засадам підприємництва, як одного з напрямів економічної адаптації ветеранів. Шляхи адаптації до реалій цивільного життя через здійснення підприємницької діяльності вивчені мало. В Україні, як суспільство так і науковці стали на шлях розуміння проблем з якими стикаються ветерани та з пошуками шляхів вирішення. Тому важливим є оцінити шлях інших країн, щоб не відумувати наново вже підтвержене чи спростоване. Важливим є і переосмислення нашого власного досвіду: практик та проектів теж є достатньо. Вже зараз можна стверджувати, що пост-радянське соціалістичне законодавство не підкріплене економічними спроможностями та додатково роздута постійними спробами політичних сил "заробити електоральний капітал" порожніми деклараціями, не працює в сучасних реаліях.

Не викликає подиву значний доробок науковців США, оскільки великий досвід ведення бойових дій та їх наслідків, в тому числі у сфері психології, зумовив велику кількість запитань, які вимагали відповідей. Важливим фактором є і порівняно величезний бюджет Міністерства у справах ветеранів США, який може зацікавити науковців дослідженнями у даній сфері. Крім того, не останню роль відіграв запит суспільства, особливо після подій 11 вересня 2001 р.. Але пошана, інтерес та довіра до армії в США постала не одразу, а сформувалась в результаті болючих уроків минулого, а реінтеграція стала складним випробуванням для суспільства. Маючи мільярдні бюджети, як виявляється, не є можливим задовольнити запити мільйони ветеранів.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ СПРИЯТЛИВОСТІ ЛЬВІВСЬКОГО РЕГІОНУ ДЛЯ ВЕТЕРАНІВ, ЩО Є ВЛАСНИКАМИ БІЗНЕСУ ЧИ ПРАГНУТЬ ЗАПОЧАТКУВАТИ ВЛАСНУ СПРАВУ

2.1 Обґрунтування методології дослідження

Результати ветеранського підприємництва можуть генерувати не тільки економічні доходи, а і позитивні соціальні зміни, соціальний капітал. Допмагаючи на локальному рівні ветеранам розвивати їхні бізнеси, локальні уряди можуть вирішувати кілька завдань: від створення робочих місць до ресоціалізації. Але для застосування інструментів підтримки органами влади, потрібно розуміти запит, складнощі та бачення самих отримувачів послуги. Результатом діяльності має ставати збільшення економічно самодостатніх ветеранів та зменшення кількості тих хто стає в чергу за отриманням соціальних допомог.

Учасники російсько-української війни є категорією громадян, до яких прикута постійна увага, як громадськості так і органів влади. Та з іншого боку, ветерани є активною частиною суспільства, що може досить гостро реагувати на невірні чи не достатні кроки представників влади чи установ, організацій, що відповідальні за певні сегменти роботи з ветеранами. Через загадані причини, зростає роль розуміння ветеранського середовища, його потреб та ресурсів. Тому дослідження спрямовані на розширення розуміння ветеранського середовища привертають увагу, як науковців так публічний сектор.

Дослідження підприємництва серед ветеранів на локальному рівні, може стати добрим інструментом у прийнятті рішень для локальних урядів, адже отримуючи дані по регіону (області, району), можна отримати коректну інформацію, що буде відображати, як культурні так економічні особливості конкретної місцевості.

Саме з потреби отримати дані, що відображали регіональні особливості, при розробці дизайну дослідження було обрано ветеранів АТО/ООС, що проживають тільки на території Львівської області.

Для дослідження було обрано кількісний метод соціологічного дослідження. Аналізуючи закордонний та український досвід, проблеми, з якими стикаються ветерани при веденні підприємницької діяльності, досвід організації заходів на дану тематику, спілкування з цільовою аудиторією дослідження тощо, автором було розроблено анкету, яка складається з 31 питання.

Розробка анкети, її структура та питання зайняли багато часу та ресурсів, оскільки опертися на попередні дослідження не було можливості. Анкета кілька раз змінювалась, доповнювалась, оскільки було бажання наблизити її до цільової аудиторії, бути зрозумілою та простою у заповненні. Зважаючи на власний досвід та враження ветеранів про різноманітні дослідження, анкетування, форми, був ризик, що при не вірному підході цільова аудиторія злегковажить чи проігнорує ряд відповідей. Важливим в уникненні даних проблем були консультації з ветеранами-підприємцями, щодо загального вигляду анкети, формулювання питань.

Також, при розробці потрібно було дотриматись балансу між інформативність кінцевих результатів та не надто довгим переліком питань. Зважаючи на те, що деякі респонденти заповнили анкету двічі- цього балансу вдалось досягнути.

Питання опитувальника були складені за допомогою безкоштовної електронної платформи «Google Forms». Ця програма дає змогу створювати опитувальники та формувати відповіді на них. Згенероване посилання «Google Forms» з супроводжувальним текстом відправлялося для заповнення потенційній цільовій аудиторії.

Одразу хочеться відмітити не зручність інструментів безкоштовної електронної платформи «Google Forms». Рішення про вибір даної платформи було прийняте після багаторічного використання у якості робочого

інструменту при організації заходів, отримання зворотного зв'язку від учасників. Таке використання припустиме, оскільки не вимагає обробки великого масиву даних. Проте, при опитуванні респондентів, які генерують великий об'єм даних важко проаналізувати результати через таблиці Excel чи у самих «Google Forms». Також складнощі виникають при представленні даних, їх візуалізації.

Потрібно зазначити той факт, що будучи дослідником даного питання автор, також перебуває в цільовій аудиторії та особисто знайомий з багатьма респондентами. Це значно збільшило відсоток заповнених опитувальників. Проте, анонімність опитування давала можливість давати респондентам відверті, як на мою думку, відповіді.

Протягом трьох років робити у Львівському центрі надання послуг учасникам бойових дій, мною організовувались заходи, які стосувались підприємництва, самозайнятості. У результаті була зібрана база учасників заходів, яка складається з понад сотні електронних адрес. Також з даною групою клієнтів Центру було проведене первинне опитування стосовно навчальних потреб, складнощів у веденні підприємницької діяльності, виду діяльності тощо. Даній групі респондентів було надіслано посилання на опитування з супроводжувальним текстом.

Крім того, у квітні 2020 р. розпочався трьохмісячний курс професійної адаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, що є мешканцями Львівської області: "Управління проектами" (на базі Tech StartUp School НУ "Львівська політехніка"). В даному навчанні беруть навчання 37 осіб, які є цільовою аудиторією нашого дослідження. Посилання на опитування було надіслано у робочу Viber-групу проекту "Україна-Норвегія" та поширено у закритій групі у соціальній мережі Facebook (359 учасників).

Також дане посилання було надіслане у Viber-групу проекту Міжнародної організації з міграції (МОМ)- «Підтримка реінтеграції ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей». Даний проект орієнтований на ветеранів, які пройшли бізнес-навчання та мали можливість отримати

допомогу у відкритті власної справи (грант розміром до 1 000 євро у вигляді обладнання для розвитку підприємництва) та є мешканцями Львівської області.

Окрім цього, використане у моєму дослідженні web-опитування, поширювалось, серед учасників АТО/ООС, які є підприємцями та мешканцями Львівської області, шляхом прямого надсилання у соціальній мережі Facebook та Telegram. Так, тільки Facebook-аудиторія Львівського центру надання послуг учасникам бойових дій складає 10 606 підписників⁸¹.

Також було здійснено повідомлення про опитування у різноманітних тематичних відкритих та закритих групах

Питання анкети поділені на блоки:

1. Демографічний профіль респондента (вік, стать, освіта, місце проживання, вид підприємницької діяльності, тривалість такої діяльності).
2. Вплив проходження служби та зв'язок з підприємництвом.
3. Труднощі та мотивація при організації власної справи.
4. Роль органів місцевої влади та ознайомлення з регіональними програмами.

Анкета міститься у Додатку А.

Під час опитування респондентам потрібно або вказувати відповіді, або відмічати “прапорцями” бажані відповіді. Також надавалась можливість висловити власну думку у відкритих питаннях- це важливо для отримання думок респондентів, бо давало їм можливість висловитися, вийти за рамками дизайну дослідження вибудованого дослідником.

Відповіді на питання анкети надало 57 ветеранів АТО/ООС, що є власниками бізнесу чи прагнуть започаткувати власну справу та проживають на території Львівської області.

Інтернет-опитування проводилось з 06.05.2020 по 15.05.2020. Серед причин відмови у заповненні були відповіді, як можна звести до наступного

---

⁸¹ https://www.facebook.com/pg/LCNPUBD/community/?ref=page_internal

формулювання: втомились від різноманітних опитувань за час карантинних заходів.

Викликом при дослідженні було визначення генеральної вибірки: існуючі дані кількості учасників бойових дій, відображають тільки кількість осіб, яким наданий статус учасника бойових дій та учасників війни (дані Міністерства у справах ветеранів України чи Державної служби у справах ветеранів війни та учасників АТО). Цифри містять кількість наданих статусів різноманітними комісіями без прив'язки до місця проживання осіб на території України. Дані по кількості осіб, які підпадають під дію ЗУ "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту". Остання офіційна статистика опублікована Державною службою у справах ветеранів війни та учасників АТО станом на 01.07.2019, згідно з якою, за інформацією, що надійшла від відомчих комісій щодо надання статусу учасника бойових дій особам, які брали участь у проведенні антитерористичної операції, статус учасника бойових дій надано 369 451 особі⁸². За не офіційними даними, на 1 травня 2020 р., статус було надано 391758 особі. Відповідно, регіональні представництва Державної служби у справах ветеранів війни та учасників АТО, у своїй діяльності керувалися даними, що їх надавали регіональні управління праці та соціального захисту населення- це особи, що були внесені до Єдиного державного автоматизованого реєстру пільговиків (ЄДАРП). Особи які потрапляють у дану статистику звертались в територіальні управління праці та соціального захисту населення за отриманням допомог, оформленням пільг на житлово-комунальні послуги тощо. Але при аналізі даних з ЄДАРП потрібно зважати на кілька фактів: згідно даних соціологічного опитування учасників АТО- 20% не звертались до соцзахист. Крім того, має поширення практика оформлення пільги за однією адресою, а проживання за іншою ("оформив на батьків"). Інколи в різних областях України. Але попри всі хиби даного обліку- це є найблищі до реальності дані. Отже, згідно з ЄДАРПу у

---

⁸² <http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannya-statusu-uchasnyka-bojovyh-dij.html>

Львівській області зареєстровано: 15517 демобілізованих/ звільнених учасників АТО, з яких 42,2% проживають у м. Львів. Крім того, в даній базі загалом зареєстровано 30900 осіб, які мають статус учасника бойових дій (8.5 тисяч у місті Львів) та 5 тисяч осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Тепер, виходячи з кількості учасників АТО/ООС, що зареєстровані в ЄДАРПі в управлінні соціального захисту Львівської області, визначимо кількість осіб з даної категорії, що могли б займатися підприємницькою діяльністю. В Україні на початок 2020 року населення України складає 41,83 мільйони⁸³ та, згідно статистики Опендатабот⁸⁴, діє 1 876 604 підприємців. Звідси: $1876604 / 41830619 = 4.457\%$ підприємців. За іншими даними, які наводять громадські організації 10% населення України займаються підприємництвом, що можна пояснити тіньовою економікою, яка якраз і буде в тому ж об'ємі, що і “офіційна”. Отже, чисто арифметично, згідно загальноукраїнських даних у Львівській області потенційно 696.12 підприємців учасників АТО.

Можна зробити підрахунок виходячи зі статистики на рівні Львівської області. Так, Обласне управління статистики, за останніми опублікованими даними, показує на кінець 2018 року 96320 зареєстрованих ФОП.⁸⁵ (Згідно даних аналітичної платформи YouControl, станом на початок 2019 р. у Львівській області було зареєстровано 105,9 тис. ФОПів⁸⁶). Згідно даних Обласне управління статистики, на кінець 2018 р. населення Львівської області складає 2 млн 529.6⁸⁷. Отже, отримуємо частку, осіб, що зареєстровані, як ФОП у розмірі 3.8% від населення області. Звідси у Львівській області потенційно 589.6 підприємців-учасників АТО/ООС.

Як бачимо, кількість потенційних підприємців-учасників АТО/ООС відрізняються на 15%. Попри проблеми з підрахунками, стикаємося, ще з більшою проблемою- цифра буде значно менша, якщо взяти до уваги, що

---

⁸³ http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/news/op_popul.asp

⁸⁴ <https://opendatobot.ua/blog/403-fop-cut>

⁸⁵ https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/year/2018/t099918_19.pdf

⁸⁶ https://zaxid.net/naybilshe_fopiv_na_livshhini_pratsyuyut_programistami_n1481527

⁸⁷ https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/year/2015/t189915_4.pdf

значна (але не вимірювана) кількість осіб проходять службу (працюють) на посадах чи займаються діяльністю, щодо яких закони України встановлюють ряд обмежень (заборон) на ведення підприємницької діяльності: посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадовими особи органів прокуратури, суду, органів державної безпеки, внутрішніх справ, органів державної влади та управління, які контролюють діяльність підприємств, нотаріусів.⁸⁸

Найбільшим викликом стає визначення кількості осіб з числа учасників АТО/ООС, що “прагнуть започаткувати власну справу”. Згідно вже згадуваних результатів соціологічного опитування "Оцінка відносин держави і бізнесу. Березень 2019", проведеного Соціологічною групою "Рейтинг", 40% громадян України хочуть бути підприємцями⁸⁹. Якщо додати, ще кількість осіб, що ведуть підприємницьку діяльність, то генеральною вибіркою нашого дослідження мала б бути половина всіх зареєстрованих в області учасників АТО/ООС, тобто 7759 осіб.

З іншого боку, на мою думку, при здійсненні анкетування було налагоджено комунікацію практично з усіма потенційними респондентами з цільової аудиторії, що проявляють хоча б якусь соціальну активність. Як зазначено вище, комунікація була проведена по всіх можливих каналах інформації, де можуть бути представники цільової аудиторії.

У результаті було отримано 59 відповідей респондентів, з яких 2 респондента заповнили анкету двічі. Після очистки даних від повторюваних відповідей, отримали 57 заповнених опитувальників від унікальних респондентів. Вага однієї відповіді- 1.8%.

Отже, можна впевнено сказати, що у ветеранів виникає багато викликів на шляху до побудови успішного бізнесу. Як і у дослідників цього явища. Набільшою складністю для побудови досліджень ветеранської спільноти є відсутність даних про кількість ветеранів, як на конкретній території так і в

---

⁸⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0377323-10>

⁸⁹ http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_otnosheniy_gosudarstva_i_biznesa_mart_2019.html

Україні в цілому. Найдетальнішими даними, щодо ветеранів, володіє Міністерство праці та соціального захисту населення. І всі регіональні органи управління, органи місцевого самоврядування виходять, практично з цих даних.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Серед опитаних, практично всі мають або статус учасника бойових дій згідно Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», або бійця-добровольця (Рішення Львівської обласної ради від 13.09.2016 №203 "Про визнання бійців-добровольців..."). Тільки у двох осіб відсутні статуси (з не вказаних причин).

Окремо респондентом було вказано статус «особа з інвалідністю в наслідок війни, 3 група» , проте цей статус також варто відносити до категорії «учасник бойових дій згідно Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»,

Потрібно відмітити серед респондентів високу частку осіб зі статусом бійця-добровольця (надається згідно Рішення Львівської обласної ради від 13.09.2016 №203 "Про визнання бійців-добровольців..."). У Львівській області такий статус був наданий 219 особі⁹⁰, а це близько 1,5% від усіх учасників російсько-української війни, що мешкають на території Львівської області.

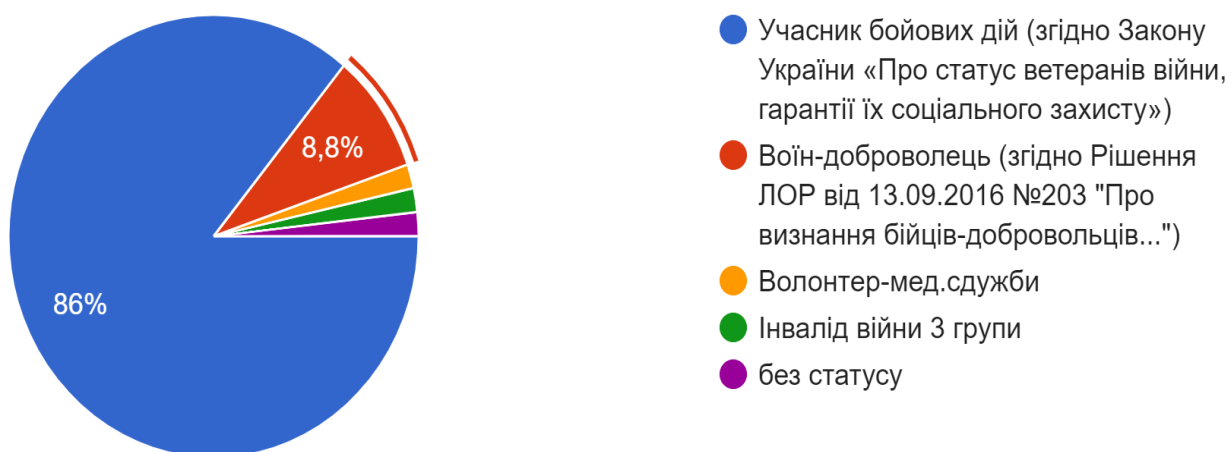

Рис.2.1. Наявність статус учасника бойових дій або бійця-добровольця у респондентів [За власними матеріалами дослідження].

⁹⁰ <https://lvivoblrada.gov.ua/news/na-lvivshchini-viznali-shche-14-biiciv-dobrovolciv>

Були отримані дані і про віковий розподіл респондентів (Рис.2.2). Як бачимо з вікових особливостей групи- опитані відносяться до осіб працездатного віку з високим трудовим потенціалом. 73.2% респондентів є віком від 25 до 40 років.

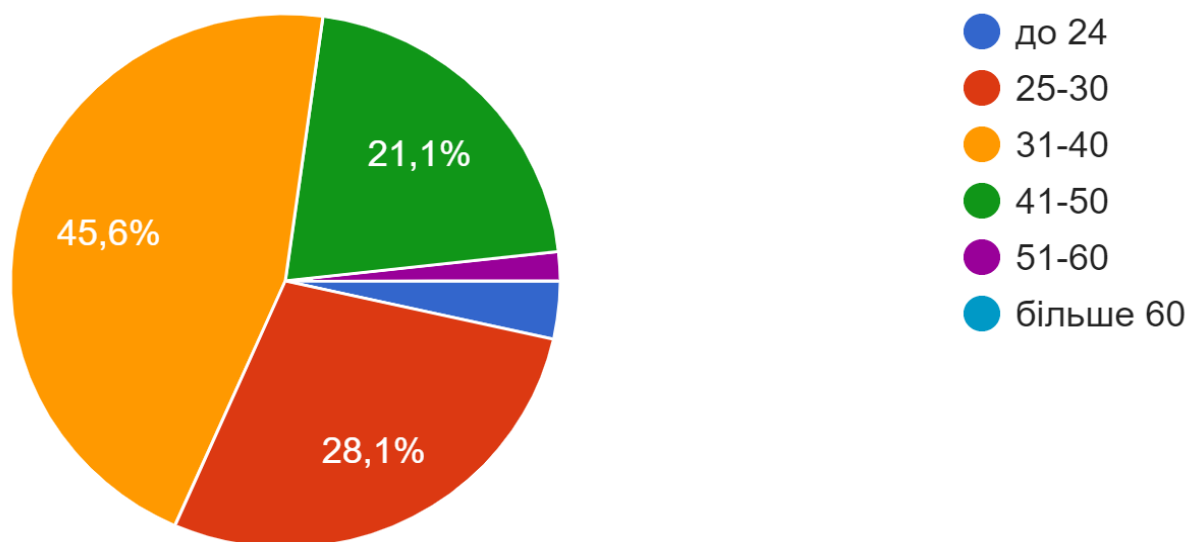

Рис.2.2. Віковий розподіл респондентів
[За власними матеріалами дослідження]

Статевий розподіл є диспропорційний: 94.7% респондентів, що надали відповіді були чоловіками. Якщо звернутися до даних, наприклад Міністерства оборони України⁹¹, у ЗСУ на сьогодні налічується 23% жінок, з яких 11% - це жінки-військовослужбовці. Частка жінок, які несуть службу в ООС, становить 10% від загальної кількості залучених військових. Проте, статус учасника бойових дій отримали 9916 жінок (2.5%) та дата пропорція ветеранів за статевим розподілом близька до отриманих даних-3.53% ветеранок. Одна респондентка- без статусу “учасник бойових дій”, ще одна входить до категорії “ветеран” зі статусом “особа з інвалідністю внаслідок війни”.

На питання щодо проживання та ведення трудової діяльності, бачимо, що основною локацією є місто Львів (єдиний населений пункт в Львівській

⁹¹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2782285-gendernij-proriv-u-zsu-za-desat-rokiv-zinok-u-vijsku-pobitsalo-v-15-raziv.html>

області з населенням понад 100 тисяч). Дана диспропорція вказує, скоріш на активніше заповнення анкети мешканцями міста Львова, бо згідно статистичних даних⁹², у обласному центрі проживає 30% населення, проте також і майже половина всіх учасників АТО/ООС (42,2%). З'ясування питання про підприємницьку активність ветеранів-мешканців Львова, в порівнянні з мешканцями інших населених пунктів (у тому числі в місто/село) може бути цікавим для майбутніх досліджень.

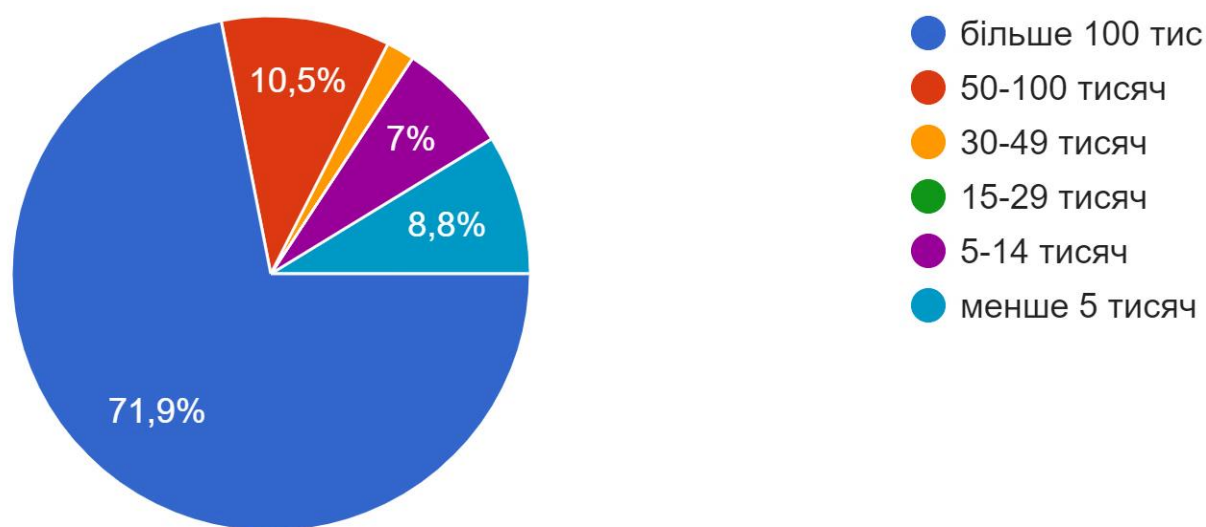

Рис.2.3. Розподіл респондентів за місцем проживання
[За власними матеріалами дослідження]

⁹² <https://www.032.ua/news/2552901/skilki-nas-naselenna-lvova-ta-oblasti-statistika>

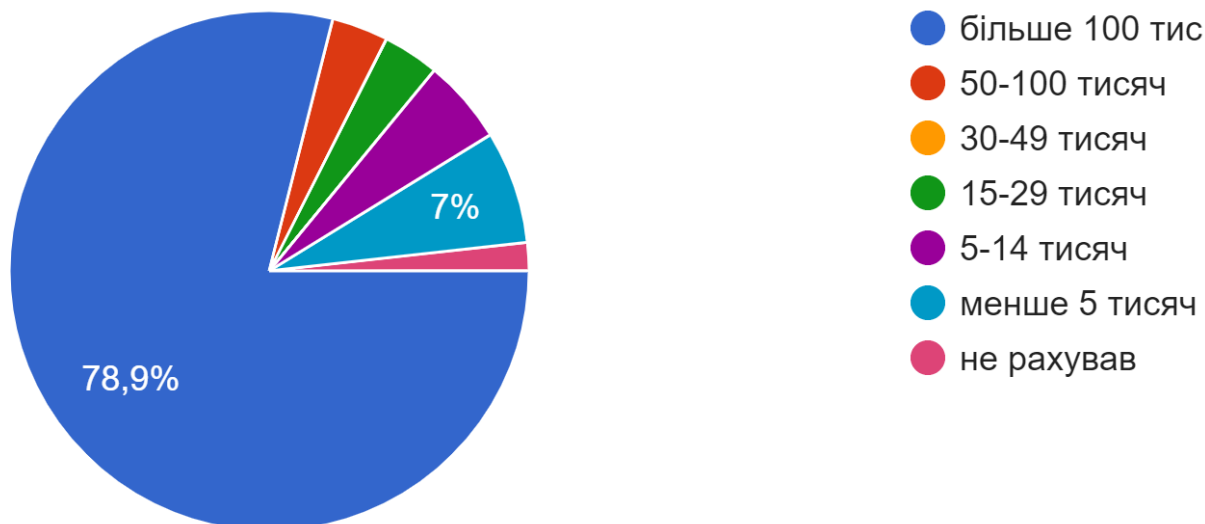

Рис.2.4. Розподіл респондентів за місцем ведення трудової діяльності
[За власними матеріалами дослідження]

Особливістю ветеранів, що ведуть чи прагнуть вести підприємницьку діяльність, є високий освітній рівень: повну вищу освіту має 66,8% респондентів. Додатково вказали освітній рівень: “3 освіти рівня магістр”, “3 вищі освіти” та 3 особи вказали, що мають наукові ступені. Ці показники значно перевищують рівень отримання вищої освіти в Україні (22,6%).⁹³

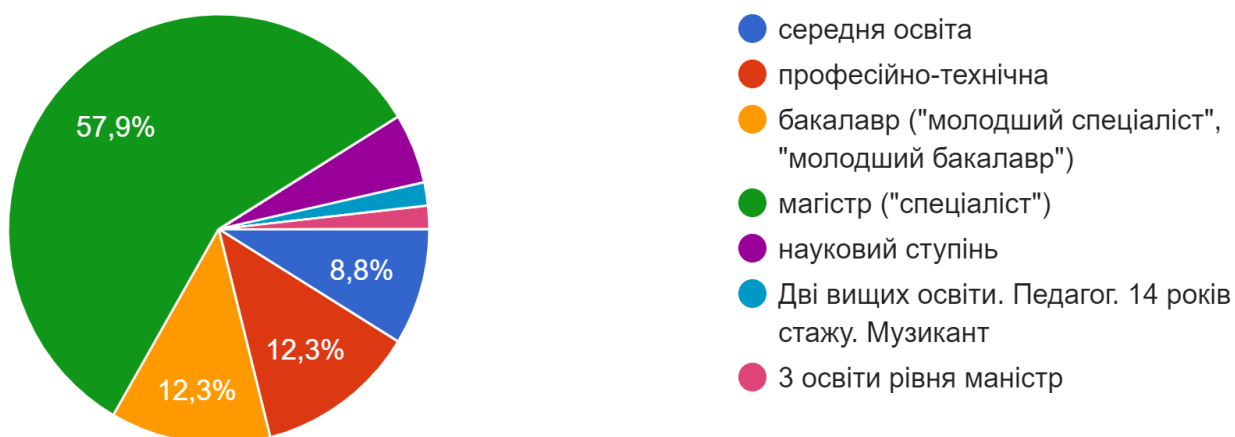

Рис.2.5. Розподіл респондентів за рівнем освіти
[За власними матеріалами дослідження]

⁹³ <http://www.futureskills.org.ua/ua/map>

Сімейний стан, як “одружений/одружена” вказали 66.7% респондентів.

Рис.2.6. Розподіл респондентів за сімейним станом
[За власними матеріалами дослідження]

Згідно відповідей, практично порівну розподілилися ті хто займається підприємництвом та ті, що планують таку діяльність. Останні є значним потенціалом для зростання кількості підприємців на території області.

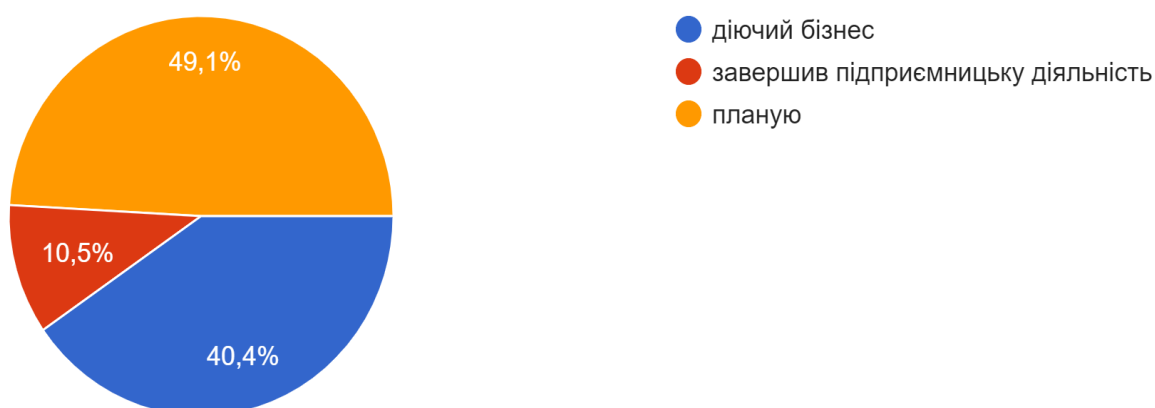

Рис.2.7. Розподіл респондентів за станом підприємницької діяльності
[За власними матеріалами дослідження]

Цікавими є дані, які можна інтерпретувати, як “підприємницький досвід”. Порівнюючи дані про стан бізнесу та кількість років підприємницької

діяльності, можемо прийти до висновку, що певна кількість респондентів має досвід ведення підприємництва, проте, в даний час, не веде її. Серед ветеранів, 18% мають значний досвід підприємництва (понад 5 років). Саме дана категорія ветеранів може відігравати роль наставників (менторів) за принципом “рівний-рівному” (ветеран-ветерану).

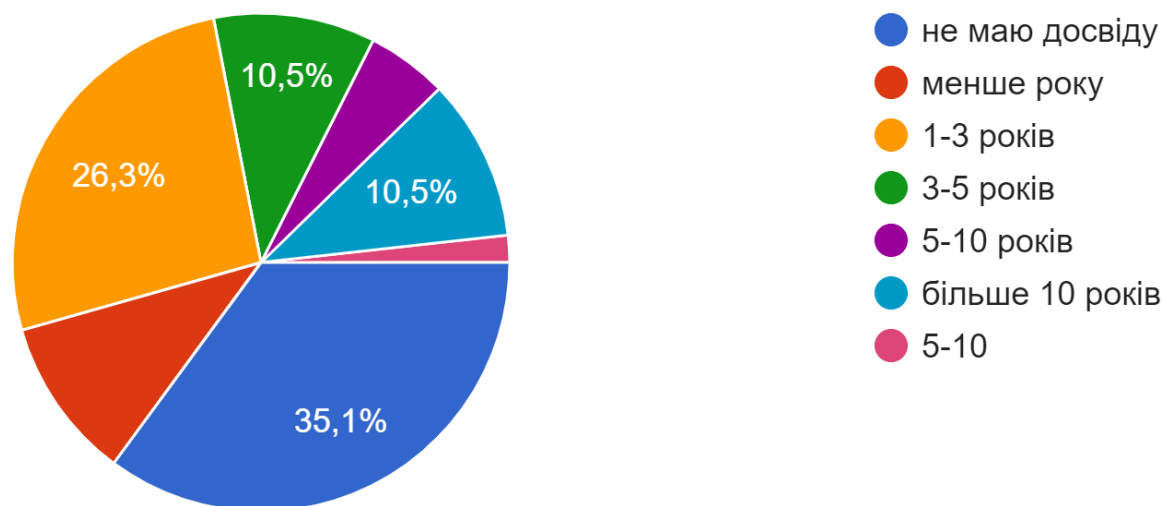

Рис.2.8. Розподіл респондентів за тривалістю ведення підприємницької діяльності

[За власними матеріалами дослідження]

Серед видів підприємницьких діяльностей, респонденти могли обрати з широкого переліку, проте виділяється сфера обслуговування (42%). Далі, за спаданням йдуть: сільське господарство (31,6%), виробництво (26,3%), торгівля (21,1%), транспорт/логістика (15,8%) та інші види діяльності з меншими показниками. Цікаво порівняти наші результати, з дослідженням ветеранів Тернопільською області⁹⁴, за результатами засідань двох фокус-груп, у яких взяли участь близько 20 осіб, та, які проведені у травні 2017 року [посилання на джерело]. Згідно їхніх даних, 34,8% опитаних планують розпочати власний бізнес у сфері торгівлі, 19,7% у сфері ІТ-комерції, сектор

⁹⁴ http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/22536/1/Naukova_statija.pdf

послуг 16,3%. В даному контексті, можемо говорити, як про різні інтенції щодо вибору виду діяльності, так і не репрезентативність вибірки.

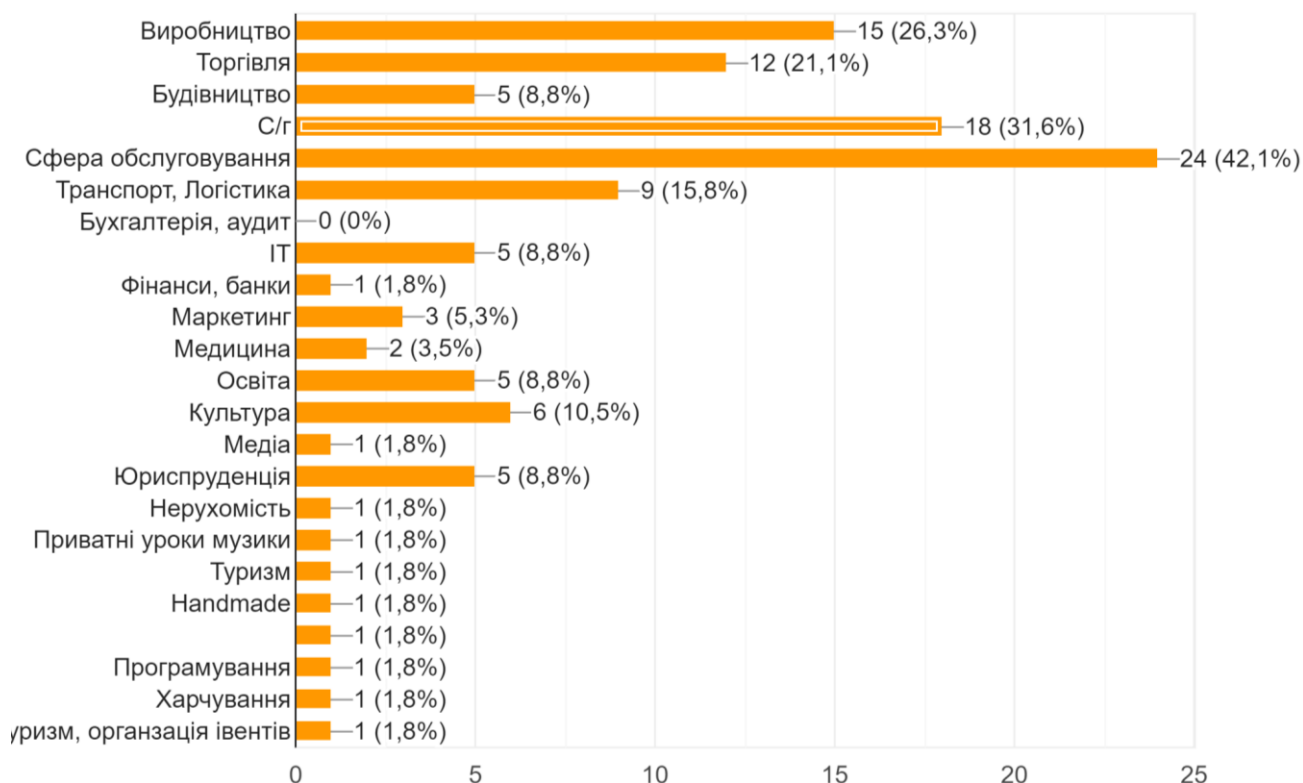
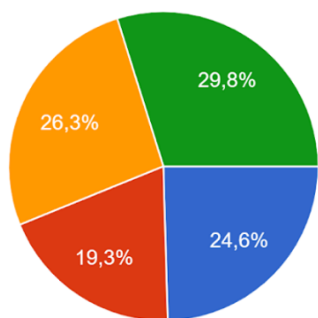

Рис.2.9. Розподіл респондентів за видом підприємницької діяльності (дійсної чи бажаної)

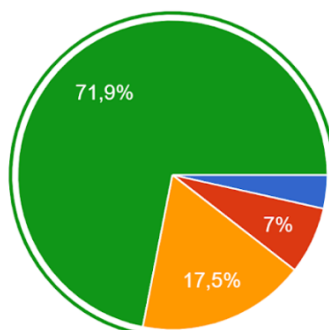
[За власними матеріалами дослідження]

Цікавою є зміна зацікавленості у підприємницькій діяльності до проходження військової служби та після. Так, найбільша зацікавленість (“Багато про це думав”) зросла з майже 30% до 72%. Ймовірна причина такого зростання криється в особливості цільової аудиторії даного опитування, але попри це варто погодитись з тим фактом, що військова служба стала для багатьох точкою після якої респонденти задумались над відкриттям власної справи. Це можна прослідкувати і за відповідями тих респондентів, яких підприємницька діяльність до служби не цікавила взагалі- чверть респондентів.

до
проходження служби

після
проходження служби

- Зовсім не цікавило
- Трохи цікавило
- Помірно цікавило
- Багато про це думав

Рис.2.10. Розподіл респондентів за станом зацікавленості підприємницькою діяльністю до та після проходження служби [За власними матеріалами дослідження]

Можливо, багатьох до такої діяльності, серед іншого, спонукали додаткові можливості, що відкриваються для осіб, що є ветеранами. Так, на питання “Чи вважаєте, що проходження служби та статус ветерана дає додаткові можливості для підприємницької діяльності (можливість навчатися на програмах для ветеранів, спеціальні програми підтримки підприємництва для ветеранів, додаткові рекламні можливості тощо)?”, відповіли, що «дуже допомагає» 28,1% респондентів та 28,1% вказали, що «помірно допомагає». І тільки 14,5% відмітили, що статус не допомагає.

Але чи надає статус ветерана переважне право на працевлаштування у іншого ветерана? Більшість респондентів-ветеранів не готові це робити “із закритими очима”. Працевлаштувати іншого ветерана безумовно готові 39% респондентів (статус важливий), 56% готові це зробити тільки після того, як дізнаються краще про саму людину (статус не важливий). Серед окремої думки респондентів була вказана наступна відповідь: “Важливі професійні навички, а тоді вже чи це ветеран”.

На роздуми про підприємництво, можливо підштовхнуло те, що багато хто після служби відкрив у собі риси, які на думку респондентів, допомагають більш впевнено та ефективно вести підприємницьку діяльність. Так, респондентам була дана можливість відмітити три головні позиції з навичок, які покращились після проходження служби. Серед відповідей-лідерів були: не втрачати контроль у кризових ситуаціях (47%), адаптація до різних викликів, ситуацій, обставин (42%), впевненість у собі (39%), розуміння людей з різних соціальних груп (35%).

Серед мотивів, які спонукають (спонукали) до відкриття власної справи респондентам була дана можливість обрати три головні позиції з переліку. Домінуючою причиною є- “Бути самому собі господарем” (70% відповідей). Інші причини йдуть зі значним відривом від домінуючого бажання. Серед інших головних мотивів: реалізувати власні ідеї (42%), забезпечити краще життя моєї родини (33%), фінансова незалежність (31%), досягнути своїх фінансових планів (30%), самореалізуватись, як особистості (28%).

На запитання ”Як виглядає для Вас підприємницький успіх?”, респонденти виділяли фінансову незалежність (47%) та впевненість у майбутньому (46%), а також для них було важливо «бути корисним іншим людям» (“Мені цінно робити світ кращим через мою діяльність” виділили 35% респондентів).

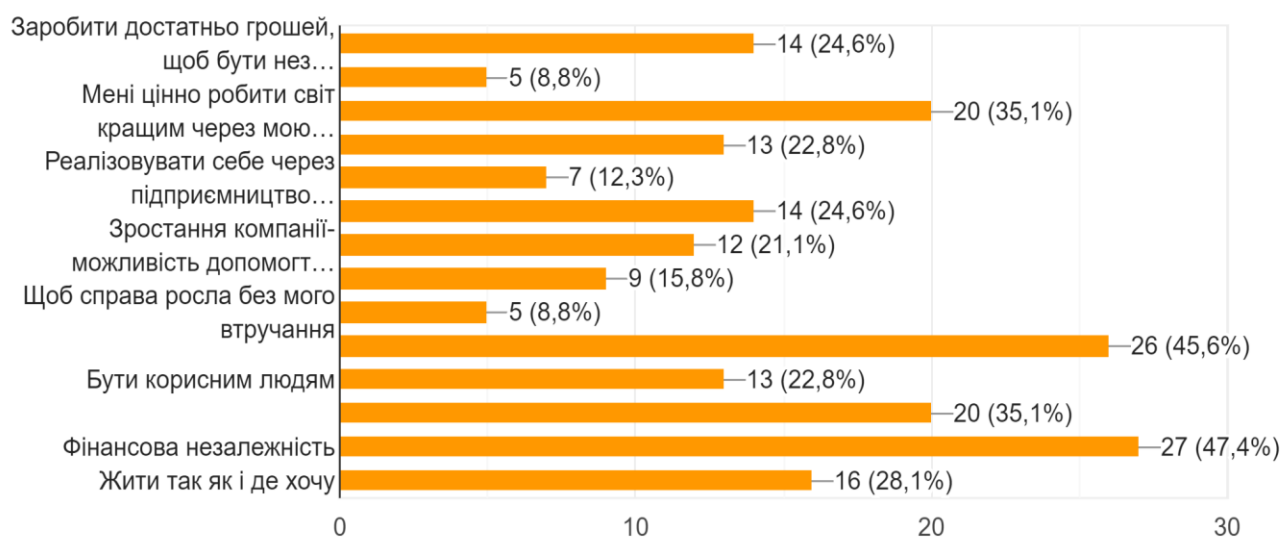

Рис.2.11. Розподіл відповідей респондентів, щодо 3 головних факторів які визначають підприємницький успіх
[За власними матеріалами дослідження]

Цілий блок дослідження був присвячений труднощам на шляху до задуманих цілей. Для реалізації мотивації ветеранам потрібні фінансові ресурси. На питання “Яку суму необхідно для відкриття (початку) підприємницької діяльності?” 54,4% респондентів відповіли, що потребують більше 120 тисяч гривень. Інша по величині група респондентів (18%) потребують стартовий капітал у розмірі від 60 до 120 тисяч гривень. І тільки 5% не потрібен стартовий капітал. Додатковими відповідями були: 80 тисяч доларів та “наразі будує своє власне приміщення, бо дуже дорога оренда”.

У який же спосіб ветерани отримують стартовий капітал? 65% респондентів розраховують на власні заощадження, 23% на позику від друзів чи знайомих. Розраховують на кошти отримані від продажу майна чи у вигляді грантів від міжнародних організацій, відмітили по 18% відповідей. Компенсацією відсотків за залученими кредитами, краудфандингом, бізнес-кредитом у банку, готова скористатись відмічено тільки по одному разу. При анкетуванні не обмежувалась кількість відповідей, тому сумарна кількість джерел фінансування може бути більше 100%.

Серед бар'єрів у зовнішньому середовищі було запропоновано вибрати три варіанти. Аналізуючи результати опитування ветеранів чи закордонних авторів чи вітчизняних, ветеранів чи цивільних осіб, завжди побачимо серед найбільш озвучуваних проблем- відсутність доступу до капіталу. Будуть тільки відрізнятися цифри. Наші респонденти вказали серед бар'єрів відсутність стартового капіталу (70% відповідей), що випереджало наступну позицію на 33% (“Висока вартість на оренду приміщення, землі та інших активів”). Серед інших причин було названо (за спаданням): відсутність пільгових умов для підприємців-початківців (37%), лякає бюрократія, перевірки, величезні штрафи (32%). Поточна економічна ситуація зупиняє у 28% відповідей. Серед внутрішніх бар'єрів було названо (за спаданням): відсутні заощадження для того щоб дочекатись поки бізнес почне приносити дохід (42%), відсутність досвіду підприємницької діяльності (37%), відсутність знань про бізнес та страх втратити все, вклавши в бізнес по 25% відповідно. Відсутність освіти вказали тільки два респондента (3.5%). Серед комунікаційних бар'єрів респондентами відмічено наступне (за спаданням): відсутність знайомств у підприємницьких колах (61%), відсутність знайомств у владі (35%), відсутність навичку побудови ефективної комунікації (33%), занижені очікування від мережі знайомств (26%) та відсутність підтримки оточуючих людей (родини, друзів тощо) відмітили 25% випадків. При анкетуванні респондентам пропонувалося обрати три головні причини серед пропонуванних відповідей, тому сумарна кількість джерел фінансування може бути більше 100%.

На мою думку, тривожним є факт високої потреби серед ветеранів мати знайомства у владі: це може бути пояснено, як сприйняття респондентами осіб наділених владними повноваженнями, як таких, що надають допомогу тільки близьких до них підприємцям. На жаль, і це видно з відповідей на інші питання, частина респондентів сприймає владу (без поділу на ОМС, гілки влади, контролюючі чи сервісні установи тощо), як репресивну та вибірково працюючу систему, як щодо надання благ так і щодо санкцій. Дане ставлення

відображене у відповідях на питання: чи достатньою є увага та підтримка підприємництва владою на місцях (органи державної влади, місцевого самоврядування)- негативно відповіли 83% респондентів. Хоча, відповідаючи на інші питання даної анкети, висловлювали здивування кількості програм та можливостей для підприємців. Єдиний висновок який напрашується- провальна комунікація надавачів послуг та реципієнтів різних програм.

Саме з метою з'ясування обізнаність респондентів з обласними програмами, які надають різні види допомог учасникам АТО/ООС та членам їх сімей, було запропоновано відмітити відомі програми. Майже половина опитаних, 24 респондента повідомили, що не знайомі з жодною з програм (42% опитаних)! Найбільше відомою серед учасників АТО/ООС з обласних програм є Комплексна програма соціальної підтримки у Львівській області учасників АТО та їхніх родин, бійців добровольців АТО, а також родин Героїв Небесної Сотні на 2018-2020 р.р. - про неї знає 21 респондент або 37% опитаних.

Оцінюючи ознайомлення з можливостями для підприємців, що діють на території Львівської області, 53% респондентів відмітили, що знайомі з одноразовою виплатою для організації безробітним підприємницької діяльності (реалізується Державною службою зайнятості). Такий високий результат, ймовірно, можна пояснити високим відсотком учасників АТО/ООС, що пройшли через центри зайнятості та існування даного способу працевлаштування з 2000 р. Відносно добре обізнані з обласною програмою компенсації відсотків за залученими кредитами- 28% респондентів. Також 12% респондентів вказали, що знайомі з обласною програмою часткового відшкодування вартості придбаного обладнання для зберігання, переробки, транспортування та передпродажної підготовки сільськогосподарської продукції. З іншими програмами знайомі одиничні респонденти. Не знайомі із жодною з обласних програм- 32,4% респондентів.

Щодо того як впливати на органи (установи), що регулюють підприємницьку діяльність, то думки розділились: якогось лідируючого

способу виділити не можна. Респонденти наступним чином відмітили шляхи впливу на органи (установи), що регулюють підприємницьку діяльність (подано найзначущі по кількості варіанти): засоби масової інформації (газети, радіо, телебачення та інтернет-видання)-44%, розголос у соціальних мережах-39%, участь у діяльності бізнес-асоціацій-39%, організацій, участь у громадських радах-37%, звернення до суду-25%. Не бачать шляхів, як на це можливо вплинути 12% респондентів.

Що ж мало б змінитися у сфері підтримки чи регулювання підприємницької діяльності, щоб ті хто вже є підприємцями були задоволені, а ті хто думає- все ж розпочали? Для отримання думки ветеранів, у опитувальнику кілька раз ставилося питання “що владі потрібно зробити?”. Безперечно, що майже у кожного є своя думка з даного приводу та спектр надто широкий. Широта поглядів варіюється від лібералізму (“нехай не заважають”) до планової економіки (“нехай знизять ціни”). Якщо ж дати можливість відповідати у вузькій рамці дієвих практик та виділити триосновних факторів, які могли б сприяти розвитку ветеранських бізнесів, то отримаємо наступну трійку “лідерів”: пільги учасникам АТО/ООС при започаткуванні бізнесу- відмітили 61% респондентів; бізнес-інкубатор (консультування, навчання, супроводу бізнесу- відмітили 47% респондентів; промоція (просування) ветеранських бізнесів на локальному рівні- відмітили 37% респондентів. Загально дані представлені на Рис.2.12.

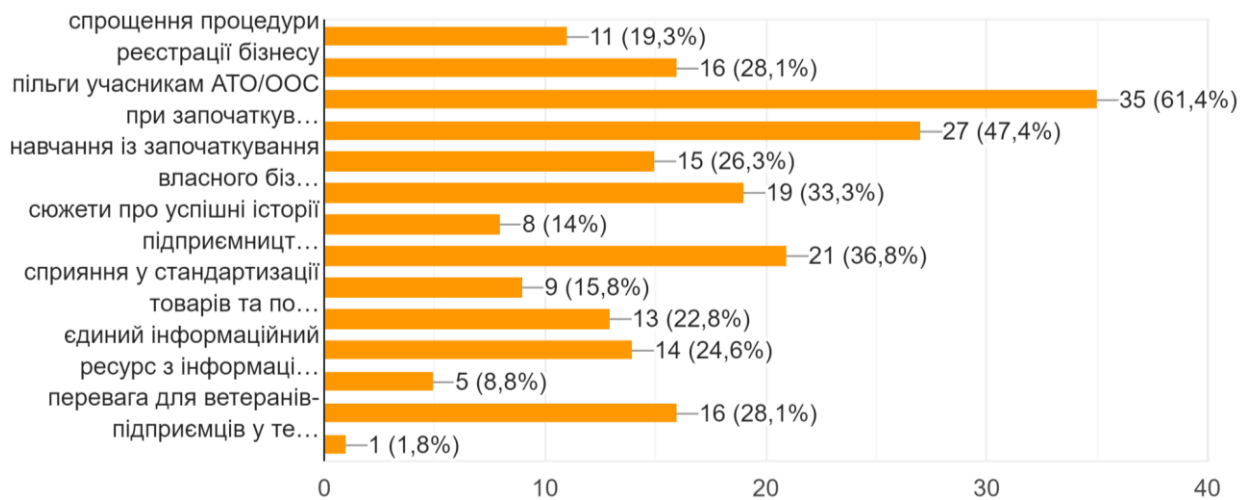

Рис.2.12. Розподіл відповідей респондентів, щодо 3 основних факторів які могли б сприяти ветеранським бізнесам
[За власними матеріалами дослідження]

Серед думок, якими поділилися ветерани, щодо шляхів покращення ветеранського підприємництва можна виділити наступне: потреба початківців у підтримці (доступ до обладнання, фінансів, грантових та пільгових програм), більше комунікації влади та ветеранів, інформування про програми та можливості для ветеранів, зменшення бюрократичних перепон, створити мережу центрів підтримки малого бізнесу де б надавались консультації супровід та допомога з фіскальною службою.

Окремою проблемою ветерани виділяли корупцію. Серед окремо висловлених думок були: «Насправді існує корупційна схема з хабарями і відкатами -на цьому увага влади до підприємництва закінчується», «Неможливо отримати земельні ділянки, обіцяні владою, в той час коли навкруги продають, дербаняють землю, а для учасників АТО немає, або дають десь в болоті, якщо даєш хабаря...», «Знищити корупцію», «Побороти корупцію».

Багато відповідей респондентів було присвячено необхідності пільгового кредитування, грантових програм, зниження податків для підприємців-початківців. Так, респонденти зазначали: «Кредитування на

пільгових умовах. Було би ідеально в моєму випадку отримати від держави позику на 300 000 грн. На п'ять років під 3% річних», «Сприянь розвитку ветеранського бізнесу за допомогою місцевих програм безвідсоткових кредитування , податкових канікул , чи грантової допомоги», «На мою думку зараз є досить багато можливостей навчатися та розвиватися. Хотілося б щоб було більше державних грантових програм для підтримки бізнесу ветеранів тому що це додає матеріальна підтримка а і свого роду і мотивація до навчання та дослідження своєї бізнес ідеї», «Зменшити відсоткову ставку кредитів чи взагалі скасувати для початківців», «Допомагати з різного роду обладнанням чи забезпечити приміщеннями. Виділяти гранти для започаткування власної справи. Зменшити бюрократичну тяганину», «Збільшити кількість грантових проектів і створити програми які спростять кредитування стартапів і дрібного агробізнесу. Зробити тимчасові пільги по сплаті ЄСВ для підприємців-УБД які реєструють ФОП вперше».

Багато уваги ветеранами було приділено, як на їх думку, погано вибудованій комунікації з владою, слабкому інформуванню про існуючі програми та допомоги початківцям загалом. Так респонденти відмічали: «не знаю жодних заходів (семінарів) як отримати пільгові кредити/гранти на підтримку підприємницької діяльності що може запропонувати влада» та «Незадовільне висвітлення програм підтримки». Для вирішення проблеми деякі респонденти надавали своє бачення у вирішенні даної проблеми: «Більш ширше інформування ветеранів про можливості та нові програми підтримки», «Спростити процеси комунікації, створити мережу центрів підтримки малого бізнесу де б надавались консультації супровід та допомога з фіскальною службою.», «Більше реальної методичної підтримки з живими прикладами існуючої діяльності інших осіб», «Створення дорожньої карти з юридичної граматики для ведення бізнесу. Покращити бізнес-консультування для початківців та навчання для тих, хто бажає розпочати власну справу».

Окремі скарги були на бюрократизм: «Бізнес повинен генерувати гроші а не застрягнути в довгих коридорах чиновників.», «Зменшення бюрократії.

Скорочення можливостей і кількості "каральних органів"(податкова, пенсійний фонд, ліцензуючі організації, антимонопольний комітет тощо)».

Отже, як бачимо, є багато викликів для ветеранів, що прагнуть займатися підприємництвом, проте достатнім кроком для вирішення багатьох скарг може стати добре вибудована комунікація влади та ветеранів. А далі, на основі цієї комунікації, день за днем, долати перепони.

Узагальнюючи ж демографічні дані респондентів, можна сказати, що учасники АТО/ООС, що ведуть чи прагнуть розпочати підприємницьку діяльність скоріш за все: чоловік працездатного віку зі статусом учасника бойових дій згідно Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», одружений, з вищою освітою, проживає та веде свою трудову діяльність у м.Львів,

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Якщо поглянути на дані, отримані в результаті дослідження, то ми отримаємо десь такі самі результати, як і при дослідженні ветеранів чи цивільних у будь-якій країні- стартувати бізнес важко і хочеться підтримки. Оскільки всі бажання задовольнити не можливо, то при будь якому розвитку економіки, завжди буде коло не до кінця задоволених осіб. І не тільки питання в українських ветеранах, які висловлюють невдоволення, як на їх думку, тим що “влада” мало робить... бо таке можна почути на різних мовах світу. Насторожує підхід ветеранів, наприклад, впливати на органи (установи), що регулюють підприємницьку діяльність: для 4% респондентів хабарі посадовим особам є прийнятним способом вирішення. Іншим шляхом впливу є мати знайомих у органах, що приймають рішення (25% респондентів відмітили такий спосіб). Викликає занепокоєння також думка, висловлена респондентами: “ Не мати з ними справу, працювати в тіні”.

Очевидним є пробілу комунікації органів влади з ветеранами: складається парадоксальна ситуація, з одного боку є кілька програм, які працюють на підтримку підприємців, про те про них в більшості не знають, а з іншого- побутує думка, що “влада нічого не робить”.

Проте отримані результати вселяють і оптимізм: частина ветеранів не розраховують на підтримку та мають єдине прохання: “не заважати”. А понад те, у прагненні розпочати чи вести бізнес багато є причин, які б можна узагальнити: “заради інших людей та заради людства”. Мені навіть довелося переробляти анкету після пілотного запуску: респондентам пілотного дослідження не сподобався занадто, як вони висловились “хижацький” та “егоцентричний” підхід до цілей бізнесу.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ПІДТРИМКИ ВЕТЕРАНСЬКИХ БІЗНЕСІВ ЛОКАЛЬНИМИ УРЯДАМИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. В масовій свідомості не в останню чергу через роботу засобів масової інформації, учасники АТО мають образ героя-захисника та одночасно жертви посттравматичного синдрому (ПТСР). Будь-хто одягнутий у військову форму - сильний, відважний воїн-захисник. З іншого боку- зняв форму, демобілізувався- з психічними травмами, втрачений для "нормального" світу, непередбачуваний та часто небезпечний. Одиничні випадки застосування зброї, зловживання, наркотиками чи алкоголем, самогубства чи побутові конфлікти - звичні речі. До того моменту, поки в них не задіяний учасник АТО/ООС. Такі історії завжди отримують бажані "перегляди та репости".

Доводиться констатувати, що "стигматичний" підхід можна знайти і в наукових публікаціях. Так, О. Ніфатова, М. Шкода у статті "Соціальні інновації у підприємництві та освіті як інструмент адаптації військовослужбовців, демобілізованих із зони АТО"⁹⁵, відносять демобілізованих учасників із зони бойових дій до "незахищених верств населення". В іншій статті, можна зустріти твердження, що всі ветерани, які повернулися з зони проведення АТО/ООС "пережили та продовжують переживати посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)"⁹⁶. У вищезгаданих публікаціях є багато слухних та цінних думок, але от такі безпідставні формулювання та узагальнення викликають сум. Багато в чому, на мою думку, такий підхід зумовлений прагненням показати "актуальність роботи", "важливість дослідження" чи просто обґрунтувати залучення донорських коштів. Але чим більше перебільшень у цій сфері - тим важче будувати "позитивний образ учасника АТО/ООС". Ніхто не ставить під сумнів жахливі наслідки війни, як для комбатантів так і для нонкомбатантів. Насправді,

---

⁹⁵ <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/9859>

⁹⁶ [http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2019-2\(43\)-49-54](http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2019-2(43)-49-54)

посттравматичний синдром існує. Але спрощення підходів чи викривлення (гіперболізація) створює додатковий комплекс проблем, які заважають приймати вірні рішення.

Не будемо приховувати, що така ситуація зручна і певним ветеранам: деякі вважають, що сам факт участі в бойових діях породжує додаткові права чи індульгенції, реалізація яких, на їхню думку, повинна гарантуватися (реалізовуватись) державою, громадою, комерційними структурами чи навіть приватними особами. Природно, що в умовах, коли держава не може (або не хоче) забезпечити реалізацію цих бажань, опозиція "особистість-держава" багаторазово посилюється, що негативно позначається і на процесі соціалізації в цілому.⁹⁷ Психолог Н. Наливайко вказує на проблему вигоди від "хвороби" говорячи наступне: "...ми використовуємо цей символічний капітал для власної бездіяльності. У даному випадку наші ветерани його також часом використовують. І це дійсно трапляється... Добре, ти був на війні, ти герой. Та, не знецінюючи його внесок, не треба давати йому вже можливості використовувати це як вторинну вигоду. І на якомусь етапі, вже пізніше, не відразу, можете сказати: я дякую тобі, але ти просто добре зробив свою чоловічу роботу. Пора зняти камуфляж, ти не на війні".⁹⁸ Але хто набереться сміливості таке сказати у при великому зібранні? Коли, чисто статистично, там будуть саме ті хто звик отримувати "вторинну вигоду від хвороби"?

В підсумку отримуємо: систему соціальних гарантій, які не співмірні до можливостей держави (які до цього і не особливо виконувались) та скоріше реагує на виклики, а не упереджує їх- з одного боку, ветерана, якого інші переконують, що йому "всі винні" та що він "не нормальний", не такий, як всі. Що в такій диспозиції буде виростати: захисник/захисниця Батьківщини чи пасивний набувач пільг і послуг?

У розумінні, як ставлення суспільства так і самих ветеранів, до проблем, що виникають, як наслідок участі у бойових діях, важливо виходити, по перше,

---

⁹⁷ <http://ecsocman.hse.ru/data/796/136/1231/011Pozhidaev.pdf>

⁹⁸ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2120777-natalia-nalivajko-psihoanalitik.html>

з того, що посттравматичний стрес- "нормальна реакція на ненормальну ситуацію". Американський психолог Бенджамин Колодзін⁹⁹ (Ben Colodzin Ph.D.) та автор книги "How to Survive Trauma: A Program for War Veterans & Survivors of Rape, Assault, Abuse Or Environmental Disasters", вказує на те, що коли ми говоримо про посттравматичний стрес, ми маємо мати на увазі, що людина пережила одну або кілька травмуючих подій, які глибоко торкнулися її психіки. Ці події так різко відрізняються від всього попереднього досвіду чи чинили такі сильні страждання, що людина відповіла на них бурхливою негативною реакцією. Нормальна психіка в такій ситуації природно прагне пом'якшити дискомфорт: людина, що пережила подібну реакцію, докорінно змінює своє ставлення до навколишнього світу, щоб жити стало хоч трохи легше. Щоб переконатися, наскільки це природно і наскільки важливо для душевного комфорту, звернемося ще раз до психіатричного визначенню: лікарі вважають, що подія, яка має всі ознаки травмуючої, чинить свій вплив на будь-яку людину. А це означає, що втрата душевної рівноваги, бурхливі психічні прояви в цьому випадку абсолютно нормальні.

На мою думку, перше що потрібно зробити при будь якій роботі з ветеранами- припинити до них ставитись, як до «малозабезпечених», «травмованих війною», «всі хворі на ПТСР» тощо. Безперечно, війна- це жахливе явище, яке інколи залишає дуже болючі сліди, але- це ще і досвід перемог над ворогом, над самим собою. І це може бути чудовою базою для перемог у бізнесі.

І саме така психоедукація є першочерговим, що потребує змін на локальному та державному рівні. І саме тому я пишу це спочатку розділу з рекомендаціями.

Заходи в цьому напрямку рекомендовано проводити з особами, які відповідальні за роботу з ветеранами АТО/ООС в установах області: управління соціального захисту, охорони здоров'я, соціальних служб тощо. У питанні розвитку ветеранського підприємництва, ця тема може стати опірною

---

⁹⁹ <https://bencolodzin.com/about/>

3.2. На території Львівської області зареєстровано 15517 демобілізованих (звільнених) учасників АТО, з яких 42,2% проживають у м. Львів. То ж кожен ветеран може прислужитися економічному зростанню України скориставшись однією чи кількома програмами для навчання, започаткування та розвитку бізнесу (самозайнятості) на території Львівської області.

Серед учасників бойових дій багато військових демобілізувалися та лише частина є військовослужбовцями, які перебувають на даний момент на службі за контрактом. Частина після демобілізації повернулася до своїх попередніх місць роботи. Частина звернулася до Центрів зайнятості Державної служби зайнятості (ДСЗ). Так за їхніми даними¹⁰⁰, спочатку кількість безробітних, що були зареєстровані ДСЗ зросла з 15,5 тис. осіб у 2015 р. до 34,1 тис. осіб 2017 р. Далі кількість зменшувалась, у зв'язку зі зменшенням кількості демобілізованих та закінченням терміну виплати допомоги по безробіттю (Таб. 3.1.).

Таблиця 3.1

Інформація про надання послуг Державної служби зайнятості
учасникам АТО (ООС)

					тис. осіб
	Усього за 2015-2020 рр.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	січень- лютий 2020 року
Всього отримували послуги	113,1	45,8	27,2	27,6	13,8
Мали статус безробітного	108,0	43,8	24,7	24,6	11,2
з них звернулися з початку року	x	17,1	15,4	16,5	2,5

¹⁰⁰ <https://www.dcz.gov.ua/storinka/uchasnykam-ato>

отримували допомогу по безробіттю	102,7	41,0	22,3	22,9	10,3
Працевлаштовані усього, у т.ч. за договорами ЦПХ та самостійно	39,8	11,6	6,9	7,3	1,0
з них, шляхом виплати одноразової допомоги по безробіттю	3,5	589 осіб	395 осіб	405 осіб	37 осіб
Працевлаштовано з компенсацією витрат роботодавцю єдиного внеску	698 осіб	228 осіб	180 осіб	117 осіб	9 осіб
Проходили професійне навчання	10,5	3,3	1,8	1,7	486 осіб
Брали участь у громадських та інших роботах тимчасового характеру	12,1	3,5	1,5	1,4	182 особи

[¹⁰¹]

Отже, після простих арифметичних підрахунків (кількість осіб з числа учасників АТО, які мали статус безробітного розділено на кількість осіб яким надано статус учасника бойових дій) можемо побачити, що майже третина (29%) учасників АТО певний час офіційно були безробітними.

Відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" одним із видів забезпечення для зареєстрованих безробітних є допомога з безробіття, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності. У проекті бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соцстрахування на цю програму у 2020 р. передбачено 386 млн грн. Це в 4,7 раза більше ніж у 2019 р. (82,2 млн).

Завдяки одній цій програмі Державної служби зайнятості, щороку підприємцями стають тисячі колишніх безробітних. Так, протягом 2019 р. власну справу за сприяння служби зайнятості започаткували 2,4 тис. осіб. Про аналіз використання коштів говорити складно, оскільки дана проблема на

¹⁰¹ <https://dcz.gov.ua/storinka/analityka-ta-statystyka>

сайті ДСЗ не висвітлена. Найчастіше колишні безробітні відкривають свій бізнес у сфері торгівлі, професійної та наукової діяльності, ремонту побутової техніки, а також у переробній промисловості та сільському господарстві.

Сукупно з 2015 р. по лютий 2020 р. спробували стати підприємцями 3.5 тисячі осіб з числа учасників АТО.

Згідно даних статистичного дослідження О.Сороківської [¹⁰²], що було проведено на базі Тернопільського обласного центру зайнятості- лише половина із тих ветеранів, які створюють бізнес-план та отримують допомогу для започаткування власного бізнесу, дійсно його розпочинають. Ще менша кількість таких осіб продовжує у довгостроковій перспективі ефективно здійснювати бізнесову діяльність.

Виплата допомоги з безробіття одноразово здійснюється в розмірі залишку призначеної безробітному допомоги з безробіття, визначеного на день державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності, обмеженого строком 360 календарних днів, у тому числі особам передпенсійного віку. Максимальний розмір такої фінансової підтримки у 2020 р. може сягати понад 90 тисяч гривень (за умови призначення допомоги у максимальному розмірі).

Необхідно зазначити, що одноразова виплата допомоги з безробіття для організації безробітним підприємницької діяльності здійснюється в межах коштів, передбачених для цього бюджетом Фонду на поточний рік.

Шляхом одноразової виплати допомоги з безробіття для започаткування підприємницької діяльності, упродовж 2015-2020 р.р., у Львівській області працевлаштовано 238 осіб (Таб.3.2)

Таблиця 3.2

Кількість працевлаштованих та сума виплаченої допомоги з безробіття для започаткування підприємницької діяльності

---

¹⁰² http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/22035/1/Sorokivska_O_A.pdf

	Усього за 2015 - 2020 рр.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	2019р.	січень-березень 2020р.
Працевлаштовано шляхом виплати одноразової допомоги по безробіттю	238	68	59	40	29	34	8
Сума виплаченої допомоги з безробіття для започаткування підприємницької діяльності, млн.	6,5	1,4	1,0	1,1	1,0	1,7	0,3

[¹⁰³]

Серед видів діяльності, які обирають учасники АТО переважає торгівля, надання різного виду послуг тощо, однак є і ті хто обирає "складніші", більш "трудозатратні" види діяльності пов'язані з виробництвом, вирощуванням, переробкою тощо:

- вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників інших рослин
- діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування;
- виробництво хліба та хлібобулочних виробів;
- різання, оброблення та оздоблення декоративного та будівельного каменю;
- електромонтажні роботи;
- технічне обслуговування та ремонт автотранспортних засобів;
- розведення птиці, тварин, риби;
- виробництво інших виробів з деревини тощо.

¹⁰³ <https://lviv.dcz.gov.ua/analytics/65>

У самій службі зайнятості рекомендують подавати документи або наприкінці поточного року, або на початку наступного, чим раніше, тим краще. Суми відрізняються в різних містах, областях, але завжди обмежені й витрачаються швидко.

Рекомендація: зміна практика надання допомоги у вигляді грошових коштів. Як показує міжнародний та вітчизняний досвід, найкраще працює надання допомоги на конкретні потреби у обладнанні для ведення підприємницької діяльності. Нажаль, це не в межах повноважень органів влади на місцях, але вважаю, що про це варто говорити.

Раціональним, також бачиться комплексний захист бізнес-плану для отримання підтримки по інших регіональних програмах. Нажаль, на даний час відсутні обласні програми для підтримки підприємців-початківців, оскільки програми міста Львова та області надають фінансові ресурси для тих хто веде діяльність більше року. Було, на мою думку, ефективним закріпити у Стратегії розвитку малого та середнього підприємництва Львівської області надання грантів саме початківцям. Участь у програмі одноразової виплата для організації безробітним підприємницької діяльності могло б бути додатковою перевагою у наданні гранту. Іншим варіантом могла б бути додаткове фінансування з обласного бюджету захищених у центрах зайнятості бізнес-планів.

3.3. Добре себе зарекомендувала "Комплексна програма підтримки та розвитку агропромислового виробництва Львівської області на 2016-2020 рр"¹⁰⁴ спрямована на виконання Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385, Стратегії розвитку Львівської області на період до 2020 р., щорічних програм соціально-економічного та культурного розвитку Львівської області.

Упродовж трьох років реалізації заходів Комплексної програми забезпечується позитивна динаміка розвитку сільського господарства, зокрема

---

¹⁰⁴ https://loda.gov.ua/agr_prohramy

обсяг валової сільськогосподарської продукції (у постійних цінах 2010 р.) зріс на 1,2 млрд грн і досяг 10,3 млрд грн. Ріст валового виробництва в основному забезпечується за рахунок нарощення обсягів виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах, що в порівнянні з 2015 роком зросло на 827,0 млн грн, або на 36,2%.

Частка сільськогосподарських підприємств у виробництві валової сільськогосподарської продукції зросла на 6,6 % (з 33,7 % у 2015 р. до 40,3 % у 2018 р.).

У даній програмі є кілька напрямів підтримки агро-підприємців:

1. Кошти обласного бюджету на фінансову підтримку шляхом компенсації відсотків за кредитами надаються суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність з виробництва продукції сільського господарства, її зберігання, переробки, доведення до споживача (сільськогосподарським підприємствам усіх форм власності, фермерським господарствам, сільськогосподарським кооперативам, фізичним особам-підприємцям), фізичним особам, які залучили кредитні ресурси для здійснення діяльності у сфері агропромислового комплексу.

Фінансова підтримка на часткове відшкодування відсотків за користування кредитними ресурсами надається в розмірі до 1,5 облікової ставки Національного банку України, що діє на дату нарахування відсотків за користування кредитами (позиками), але не більше ставки, передбаченої угодою кредитування (позики).

2. Кошти обласного бюджету на фінансову підтримку у вигляді часткового відшкодування вартості придбаного обладнання для зберігання, переробки, транспортування та передпродажної підготовки сільськогосподарської продукції надаються сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам у розмірі до 70 % їх вартості, але не більше ніж 500 тис. грн одному кооперативу.

3. Кошти обласного бюджету на фінансову підтримку розвитку органічного виробництва надаються суб'єктам господарювання, які

здійснюють органічне виробництво в галузі сільського господарства у вигляді часткової компенсації витрат з проведення сертифікації органічного виробництва та заготівлі органічних об'єктів рослинного світу в розмірі фактичних витрат, але не більше ніж 20,0 тис. грн одному суб'єкту господарювання.

4. Кошти обласного бюджету на фінансову підтримку на зворотній основі у вигляді кредитів надаються суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність з виробництва продукції сільського господарства, її зберігання, переробки, доведення до споживача (сільськогосподарським підприємствам усіх форм власності, фермерським господарствам, сільськогосподарським кооперативам, фізичним особам-підприємцям) на реалізацію визначених на конкурсній основі бізнес-планів із здійснення діяльності в агропромисловому комплексі, у тому числі новоствореним (зареєстрованим) або таким, що започатковують новий напрям діяльності.

Фінансова підтримка надається переможцям конкурсу бізнес-планів на платній та зворотній основі терміном до 5-ти років у розмірі, визначеному бізнес-планом, але не більше 500 тис. грн, з відтермінуванням погашення основної суми зобов'язання до 1 року (відтермінування сплати до терміну надання кредиту не враховується) на такі цілі:

- придбання сільськогосподарської техніки та технологічного обладнання для забезпечення діяльності суб'єктів господарювання в галузях садівництва, ягідництва, виноградарства, овочівництва, бджільництва, рибництва, діяльності із виробництва жита, гречки, молока, м'яса, заготівлі та переробки молока, м'яса;

- придбання суб'єктами господарювання в галузі тваринництва племінних тварин;

- на витрати, пов'язані із розвитком тваринництва (ВРХ, вівчарства, козівництва, кролівництва, птахівництва тощо), а також бджолярства і рибництва;

- на витрати, пов'язані із будівництвом, реконструкцією та технічним переоснащенням тваринницьких приміщень, облаштуванням доїльних залів, молокопроводів, забійних цехів, пасовищ тощо, а також виробничих потужностей для зберігання, передпродажної підготовки та переробки сільськогосподарської продукції;

- придбання обладнання для зберігання, переробки, транспортування та передпродажної підготовки сільськогосподарської продукції;

- на витрати, пов'язані із розвитком садівництва, виноградарства, ягідництва, овочівництва, органічної продукції, грибів;

- придбання високорепродуктивного насіння насінницькими господарствами.

У 2019 р. отримали кредит на реалізацію бізнес-планів в сфері аграрного виробництва 34 позичальники, в тому числі і один учасник АТО, який після повернення із зони бойових дій започаткував власний аграрний бізнес з вирощування курей-бройлерів - Тарас Колодій.

Також кошти обласного бюджету надаються на фінансову підтримку суб'єктам господарювання в галузі рибництва, пасічникам (юридичним особам, фізичним особам-підприємцям та фізичним особам), на фінансову підтримку у вигляді дотації на площу угідь, на яких проводимуться заходи із збереження та відтворення родючості ґрунтів, безповоротної фінансової допомоги фізичним особам-підприємцям (сімейним фермерським господарствам), які здійснюють чи започаткували діяльність з виробництва продукції сільського господарства, її зберігання, переробки на реалізацію інвестиційного проекту мікропідприємництва (надається переможцям конкурсу інвестиційних проектів у розмірі до 50,0 тис.грн.).

Учасниками даної програми протягом 2016-2018 рр. стали учасники АТО: Антон Мільчевич (ФГ "Радвань Нова"), який займається розведенням овець; Микола Стецьків (ФГ "Файна Бері"), який вирощує полуниці на площі 0,8 га та встановлено теплицю 150 м. кв.; Дмитро Куцій (ТзОВ "Кейтпол"), посадив 2 га малини; Сергій Рахманін (ФГ "Ягідна Поляна") у власності якого

2 га землі, планує засадити лохиною та смородиною; Андрій Дробіт, зареєструвався як фізична особа-підприємець та розвиває свій бізнес у вирощуванні зелені (базиліку) та квітів.

3.4. Учасники бойових дій мають право на "першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва" (ст.12, п.14, ЗУ "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту")¹⁰⁵, але частково цим правом змогли скористатися тільки ветерани АТО/ООС. Навколо земельних питань було та залишається багато скандалів, незадоволення та "сірих" схем. Це і потрапляння у списки на виділення земель осіб, що жодним чином не причетні до служби в зоні АТО¹⁰⁶ так і "пакетний" перепродаж ветеранами земельних ділянок місцевим підприємцям після безкоштовного надання.¹⁰⁷¹⁰⁸ Не одноразова, в тому числі у Львівській області, правоохоронними органами затримувались посадові особи, що вимагали неправомірну вигоду від учасників АТО за "вирішення" земельних питань. Але, попри все, потрібно визнати, що владою Львівської області та на місцях було багато зроблено для виділення земельних ділянок для учасників АТО (Таб.3.3).

Земельний фонд Львівської області складає 2183,2 тис. га (2,8% від території України), з них 1261,5 тис. га або 58% займають сільськогосподарські угіддя. На одного жителя області припадає 0,4 га сільськогосподарських угідь, в тому числі 0,28 га ріллі, тоді як у середньому по Україні ці показники становлять 0,8 га та 0,68 га відповідно.¹⁰⁹ Землезабезпеченість в області – одна з найнижчих в Україні. Учасники АТО, в середньому, отримали земельних ділянок для особистого селянського господарства менше за середньостатистичного мешканця області- 0.266га. Ці ділянки можуть стати базою для ефективного економічного використання

¹⁰⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

¹⁰⁶ https://zaxid.net/skandal_iz_zemleyu_dlya_atovtsiv_u_navariyi_chomu_tse_vidbuvayetsya_i_komu_tse_vigidno_nazhivo_n1474681

¹⁰⁷ <https://hromadske.ua/posts/vidlennya-zemli-biicyam-ato-skandal>

¹⁰⁸ <https://portal.lviv.ua/news/2017/10/18/atovtsi-kazhut-shho-skandal-iz-deribanom-zemli-u-solontsi-nadumaniy>

¹⁰⁹ http://economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/103.pdf

ветеранами. На жаль, аналізу використання ніхто не проводить, але спостерігаючи масиви виділених земельних ділянок для учасників АТО чи у приватних розмовах, зясовується, що землі поростають бурянами.

для ведення садівництва		для індивідуального дачного будівництва		для особистого селянського господарства	
загальна к-сть земельних ділянок, шт.	площа, га	загальна к-сть земельних ділянок, шт.	площа, га	загальна к-сть земельних ділянок, шт.	площа, га
4499	469,10	142	12,44	2507	4124,54

Таб. 3.3 Інформація стосовно забезпечення учасників антитерористичної операції земельними ділянками на території Львівської області (станом на 01.04.2020 року)

Безперечно, використання землі, що є у приватній власності є відповідальністю осіб у чийй власності така земельна ділянка перебуває. А ще є проблема зі збором та обробкою даних кому належать земельні ділянки. Тому ця проблема вимагає комплексного рішення у яке мають бути задіяні обласний та районні управління Держгеокадастру, Департаменту економічного розвитку, Департамент агропромислового розвитку, органи місцевого самоврядування, громадські організації ветеранів російсько-української війни тощо. Оцінка земель, аналіз економічно-доцільного використання, розробка бізнес-плану, вибір організаційної форми функціонування підприємства- це те що мало бути вирішеним спільними рішенням кількох установ. Важко уявити, що після кількох «нарад» під кабінетами вишикуються черги бажаючих учасників АТО, щоб створювати, наприклад фермерські господарства. Тому тут важливим є залучення громадського сектору- ветеранських громадських організацій. Наступним

важливим кроком має створення успішних історій функціонування таких проектів. Тут багато вже залежить вміння всіх зацікавлених сторін у промоції даного проекту.

3.5. Допомагають у розвитку підприємництва і програми розроблені Департаментом економічної політики Львівської обласної державної адміністрації. На території Львівської області розвиток підприємництва визначено стратегічно важливим напрямком соціально-економічного розвитку. За рейтингом Regional Doing Business (рейтинг є щорічним та вимірює сприятливість інвестиційного клімату у регіонах України за 6 компонентами: "створення підприємства", "одержання дозволів на будівництво", "оформлення земельної ділянки", "приєднання до електромереж", "сплата місцевих податків", "електронні сервіси") у 2018 р. Львівська область за якістю бізнес-середовища посіла 5-те місце. За оцінками підприємців, найгірша ситуація в області має місце із навантаженням на бізнес місцевими податками, якістю електронних сервісів (йдеться про обсяг адміністративних послуг та дозвільних процедур, які можна отримати або пройти за допомогою використання мережі Інтернет), а також отриманням дозволів на будівництво.

За підсумками 2018 р., у Львівській області налічувалося 115,5 тис. суб'єктів малого та середнього підприємництва, тоді як великих підприємств було лише 20. На мале та середнє підприємництво регіону було зайнято 459,2 тис. осіб (90,9% зайнятих на всіх суб'єктах господарювання), а обсяг реалізованої ними продукції (товарів та послуг) становив 320 млрд. грн (79,6% від загального обсягу реалізованої продукції суб'єктів господарювання). Для більшості малих підприємств Львівської області основними видами економічної діяльності є торгівля, промисловість, будівництво та сільське господарство, на які в 2018 році припадало відповідно 26,6%, 13,3%, 9,6% та 7,6% від їхньої загальної кількості. Окрім цього, ці сектори сумарно забезпечували 63% робочих місць та 80% обсягу реалізованої продукції малих підприємств.

Незважаючи на щорічні збільшення показників обсягів реалізованої продукції у гривневому еквіваленті, слід звернути увагу на відсутність значного прогресу у збільшенні кількості підприємств-юридичних осіб на 10 тис населення.

З метою подолання означених диспропорцій та зростання економічної активності в регіоні у 2018 р. було затверджено Стратегію розвитку малого та середнього підприємництва Львівської області до 2020 р., в межах якої функціонує Програма підвищення конкурентоспроможності Львівської області (функціонує з 2016 р.), що передбачає заходи з підтримки розвитку підприємництва.

Зокрема, отримання відшкодування відсотків за кредитами є відкритим для суб'єктів господарювання, які працюють в межах видів діяльності згідно із КВЕД 2010 "Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння", "Виробництво меблів" (крім класу 31.03 "Виробництво матраців"), "Виробництво одягу", "Виробництво харчових продуктів", "Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг" для малих фермерських господарств. За час дії Програми у проміжку з 2016 по 2018 роки, 72 суб'єкти господарювання скористалися можливістю відшкодування частини відсотків за кредитами¹¹⁰. При цьому, у 2016 р. 16 СГ використали таку можливість, у 2017 р. – 35 СГ, а у 2018 р. – 21 СГ отримав відшкодування частини відсотків за кредитом. На 2020 р., на виконання даної програми, передбачено у обласному бюджеті 3,8 млн. гривень.

Згідно з умовами Програми, відсотки можуть бути відшкодовані за кредитом, сума якого не перевищує 3 млн грн і який взятий на термін не більше 3 років. Відшкодуванню за рахунок коштів Програми підлягає частина відсоткової ставки по кредиту, яка рівна розміру облікової ставки НБУ на дату

---

¹¹⁰ https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/Loan_Interest_Rate_Repayment_Mechanism_PPV_2019_UA.pdf

укладення Генерального договору між департаментом економічної політики та фінансово-кредитною установою.

Позитивним моментом у цій програмі є те, що змінами, що були внесені у 2017 р., учасникам АТО можна подавати заявки на програму відшкодування відсотків за кредитами без обмежень по видах діяльності (Завдання 3 Програми). В середньому за рік, компенсацію відсотків отримувало по 3-4 учасники АТО. У 2020 р. на реалізацію Завдання 3 Програми з обласного бюджету виділено 400 тис. грн.

Найбільшою перепоною для ширшого використання цієї програми, є вимога НБУ про надання фінансової звітності за попередній рік діяльності. Тобто, дане відшкодування можуть отримати тільки ті підприємці які провадять офіційну діяльність не менше року та надання кредиту підтверджують банки-партнери (після проходження внутрішньобанківських процедур при наданні кредиту).

Дана програма є допомога тим, хто отримав по звичній процедурі банківський кредит у банків-партнерів Програми.

Рекомендація для цієї програми: закріпити фінансування для надання грантів саме початківцям, проведення інформування через громадські ветеранські організації. Для розвитку підприємництва у сільській місцевості- надання, наприклад, на 50% більшої суми на придбання матеріальних цінностей для ведення підприємництва серед ветеранів.

Наступною рекомендація- це поширення всіх обласних програм підтримки підприємництва на всі категорії ветеранів (осіб, що мають статус учасника бойових дій, згідно ЗУ "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту") без обмеження видів діяльності. Це той крок, який може дати новий подих, як у ставленні до ветеранів, так і до розвитку підприємництва на території області. Аналізуючи статистику надання підтримку шляхом компенсації відсотків за кредитами надаються суб'єктам господарювання, бачимо, що учасники АТО/ООС не надто активно беруть у них участь. Єдина масова програма підтримки підприємництва- допомога з

безробіття, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності, що надається Державною службою зайнятості.

Як бачимо з досвіту роботи по підтримці ветеранських бізнесів у США, практично всі програми зорієнтовані на ветеранів, що брали участь у різних військових конфліктах та навіть на тих то проходив службу на території США (дійсна служба чи в резерві). А також членів сімей військовослужбовців.

ЗУ "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" містить 52 категорії осіб, що мають статус ветерана війни і на яких поширюються державні пільги й гарантії. Як зауважує В.Лавренюк з «Юридичної сотні»: «учасники духового оркестру, які виступали на фронті перед воїнами Другої світової війни, також вважаються ветеранами»¹¹¹. Я переконаний, що повинна бути градація між різними категоріями «ветеранів», так і не можна утотожнювати ветерана, що отримав поранення захищаючи Батьківщину та ветерана, що отримав статус такий самий статус «Особа з інвалідністю в наслідок війни», через хворобу. Напевно, довго доведеться чекати на законодавче визначення та «сортування» ветеранів, проте це під силу локальним урядам- вони можуть надавати певні преференції, започатковувати програми чи вносити зміни в існуючі, виходячи з власних політик стосовно даних категорій громадян.

Я вірю в те, що невелика кількість людей може зробити великі зміни. В часи Римської імперії чи польських "осадників" часів 2ї Речі Посполитої- ветерани ставали опорою Держави. Рушієм розвитку в кутках куди не стає сили проникнути державному апарату. Але це геть не означає, що ветерани були самі по собі- за їхніми плечами стояла Держава. Тепер можемо говорити і про регіональні органи управління (державні та самоврядування).

Виходячи з вище сказаного, вважаю, що потрібно розширити обласні програми по підтримці підприємництва на ширше коло осіб- усіх осіб, що мають статус учасника бойових дій та членів їх сімей, залишивши за учасниками АТО, наприклад більшу частку відшкодування відсотків за

---

¹¹¹ https://dt.ua/SOCIUM/hto-taki-ukrayinski-veterani-316353_.html

користування кредитними ресурсами, першочергове право при зарахуванні на навчальні курси з підприємництва тощо.

Ветерани можуть бути зразком для наслідування та натхненниками для змін у країні, можуть стати зразком служіння суспільним інтересам у час військової служби та прикладом самодостатніх громадян, що будують успішні бізнеси на мирній території. Але синергетичний ефект може бути, якщо стейкхолдери наповняться цим розумінням та зможуть допомогти один одному.

Іншою рекомендацією, яка є і відома і багатозгадуваною- інформаційні кампанії, спрямовані на розповсюдження успішних прикладів започаткування бізнесу ветеранами АТО/ООС. Але, все рівно, по цьому напрямку часто є прогалини та скарги з різних боків.

На даний час цим напрямком займаються спорадично обласні ЗМІ, представники ветеранських організацій та Львівський центр надання послуг учасникам бойових дій (публікують на своїй сторінці інформацію про ветеранів-підприємців. Хорошим прикладом є ініціатива ветеранів з міста міста Стрий: ветерани запрошують побратимів-підприємців проводити уроки фінансової грамотності для школярів¹¹².

3.6. Для сприяння розвитку підприємництва у місті Львові діє програма, яка затверджена Ухвалою Львівської міської ради №5993 від 12.12.2019 "Про затвердження Програми сприяння розвитку підприємництва у м. Львові на 2020-2022 рр."¹¹³ Метою програми є створення сприятливих умов для ефективного функціонування підприємницького сектору у м. Львові, оптимальне використання наявних та потенційних міських ресурсів, залучення широких верств населення до підприємницької діяльності.

Одразу потрібно зауважити, що послугами та програмами Львівської міської ради можуть скористатися мешканці міста Львова (zareєстровані у

---

¹¹² <https://youtu.be/cHodBVoynqc>

¹¹³ [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/942A64E012F6739AC22584D40048D1CE?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/942A64E012F6739AC22584D40048D1CE?OpenDocument)

Львові). Тобто, особи які провадять підприємницьку діяльність у Львові проте зареєстровані у інших населених пунктах випадають з міських програм.

Для усіх, хто має бажання навчатися як започаткувати та розвивати власну справу, проводиться курс тренінгів "Вчимося бізнесу". Тренінги "Вчимося бізнесу" – це постійні безкоштовні навчання з основ підприємницької діяльності, які організовує департамент економічного розвитку Львівської міської ради в рамках Програми сприяння розвитку підприємництва у м. Львові. Через Львівський центр надання послуг учасникам бойових дій здійснювався набір серед ветеранів та членів їх родин, на дані курси, але дані по участі даної категорії відсутні.

Тренінговий курс "Вчимося бізнесу" сформовано з 10 модулів – від логістики започаткування підприємницької діяльності до питань оподаткування, юридичних аспектів ведення бізнесу та підготовки презентацій власних бізнес-ідей. Протягом 2017-2019 рр. проведено 20 тренінгів "Вчимося бізнесу", у яких взяли участь 404 особи.

Організаторами навчання виступають Департамент економічного розвитку, Центр підтримки підприємництва Львівської міської ради. Навчання орієнтовані на різні категорії населення: від учнів до жінок. Окремого курсу для ветеранів не має. Можливо їх віднесли до категорії "соціально незахищених верств населення". Згідно листа отриманого від Департаменту економічного розвитку ЛМР, окремих програм для ветеранів у них немає. Натомість порадили звернутися до Львівського центру надання послуг учасникам бойових дій (Управління соціального захисту населення ЛМР) та Львівської обласної державної адміністрації.

Весною 2019 р. Комунальна установа "Інститут міста" провела дослідження оцінки ефективності курсу "Вчимося бізнесу", організованого управлінням економіки департаменту економічного розвитку Львівської міської ради. З них – 88 % учасників загалом задоволені курсом "Вчимося бізнесу". Індекс ефективності курсу за 5-ти бальною шкалою становить 4,34 бали. Після проходження тренінгового курсу 28% учасників заснували

власний бізнес. Окрім цього, 1 учасник, який заснував бізнес з 2015 р., створює 1,7 робочих місць. Опитування проводилось серед 100 учасників тренінгового курсу "Вчимося бізнесу" періоду 2015-2018 рр. Отже можна стверджувати, що програми навчання підприємництву є високо ефективними.

Проводяться також і окремі короткі тематичні навчання на теми: "Сучасні технології виходу українських компаній на міжнародні ринки"; "Електронна система закупівель – нові можливості для бізнесу"; "Перші кроки у власному бізнесі – що важливо знати"; "Економіка та підприємництво Львова: факти і тенденції"; "Безпека бізнесу, уникнення фінансових, репутаційних втрат"; "Кадри. Перевірки Держпраці. Новий звіт з ЄСВ"; "Як не стати ошуканим інвестором при придбанні нерухомості в новобудові?" тощо.

Діє у місті Львові така ж програма, як у Львівській області, по відшкодуванню відсотків за кредитами (затверджено ухвалою Львівської міської ради від 04.04.2019 № 4790 "Про затвердження Положення про відшкодування суб'єктам господарювання з міського бюджету м. Львова частини відсотків за кредитами". Щоправда, скористатися даною програмою можуть тільки бізнеси зареєстровані у м. Львів (що виглядає логічно) та ті, що ведуть діяльність у сфері легка, харчова промисловість, поліграфія (що виглядає не логічно). У 2019 р. даною програмою скористався один підприємець.¹¹⁴

З метою стимулювання підприємницької активності в місті, збільшення конкурентоспроможності малих та середніх підприємств Львова, міська рада за підтримки Polska Romos проекту "Підвищення конкурентоспроможності українських регіонів та розвиток польсько-українського економічного співробітництва" створила у 2019 р. Центр підтримки підприємництва. Дана установа сприяє зростанню компетентності львів'ян різного віку у підприємстві та зацікавленості в початку власної справи Центр

---

¹¹⁴ <https://city-adm.lviv.ua/lmr/lmrdownloads/economy/cpp/%D0%92%D1%96%D0%B4%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%81%D0%BE%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2%202017-2019%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%85.pdf>

розташований на першому поверсі Львівської міської ради, що є певним маркером важливості даного напрямку. Крім організації навчань працівниками надаються безкоштовні кваліфіковані консультації підприємцям та усім зацікавленим щодо юридичних, фінансових, організаційних питань започаткування та розвитку бізнесу, налагодження ділових контактів та виходу на закордонні ринки.¹¹⁵

Центр пропонує підприємцям участь у міських програмах сприяння розвитку підприємництва: програма компенсації відсотків по кредитах для підприємців; надання виставкових ваучерів на участь у виставкових заходах; програма розвитку місцевих товаровиробників.

Також приміщення Центру може бути використане підприємця для ділових зустрічей та проведення інших заходів (після узгодження з керівництвом Центру).

Рекомендація: переорієнтація на комплексне надання консультацій.

Згідно даних опитування Міжнародної організації з міграції «Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей. Лютий 2020 року», у Львівській області, після проходження служби, до попереднього місця роботи повернулися 65% ветеранів¹¹⁶ [ст.16] Це значна кількість людей, які вирішили змінити своє місце праці, колектив та можливо потребували здобуття нових навичок, що потребувались на новому місці праці. Однією з опцій для працевлаштування могло б стати підприємництво. Нажаль, з досвіду роботи з демобілізованими учасниками АТО/ООС доводиться визнавати, що системних та комплексних заходів з професійної орієнтації не проводиться. Частково цю роботу виконують центри зайнятості та громадські організації, що ведуть тимчасову (проектну) діяльність.

Найбільшою складністю при побудові нової трудової кар'єри є відсутність особи чи організації, які можуть бути порадником при зміні

---

¹¹⁵ <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=https://city-adm.lviv.ua/lmr/lmrdownloads/economy/cpp/konsultation.pdf>

¹¹⁶ http://iom.org.ua/sites/default/files/veterans_reintegration_survey_2020_ukr.pdf

роботи. При працевлаштуванні можна певну консультацію отримати у мережі центрів Державної служби зайнятості.

З тими хто хотів би зайнятися підприємництвом все складніше, оскільки у новачка є потреба в консультаціях у контексті виду діяльності, а не виду адміністративної послуги, тобто «які необхідні ліцензії, дозволи для відкриття приватної пивоварні?», а не «як отримати дозвільні документи від Державної санітарної-епідеміологічної служби України». Надання такої послуги потребує зовсім іншого фахового рівня надавачів послуг.

Бо складається парадоксальна ситуація: коли звертаєшся з питаннями в одну установу по кількох програмах, то по одній можуть надати інформацію, а по іншій- «фахівець у відпустці».

Тому, для органів місцевого самоврядування чи установ та відомств представлених у регіоні при роботі з підприємцями чи тими хто бажає зайнятись підприємницькою діяльністю) був би зручний варіант на комплексні питання надавати відповіді у електронному (письмовому варіанті) з встановленим терміном відповіді. Тут важливим є момент перорєнтації на комплексні відповіді. Якщо ви бажаєте відкрити фермерське господарство, наприклад, та маєте якісь вподобання, наприклад рапс, то отримуєте у відповідь: типовий бізнес-план, варіанти земельних ділянок, перелік та умови діючих програм у вашій сфері, установи де консультують з питань сільського господарства тощо.

Процедура може бути наступною: 1) особа звертається з запитом, щодо комплексної консультації у якісь із сфер бізнесу; 2) установа збирає інформацію (в тому числі звертаючись, до установ, що мають більше компетенцій чи повноважень з певних питань); 2) надання відповідь особі у законом передбачені терміни (які можуть скорочуватися).

Такою консолідуючою установою може бути Центр підприємництва Львівської міської ради. Аргументів тут кілька: досвід Львівської міської ради, розташування у адміністративному центрі області, існуючий Центр підтримки

підприємництва, частка населення, що зайнята та проживає у місті у близьких населених пунктах.

Цільовою аудиторією для пілотного запуску проекту для такого рекомендується ветерани.

3.6. З неурядових організацій найбільш систематичну та найтривалішу роботу по підтримці ветеранів АТО, у їхньому бажанні ставати підприємцями, здійснює Міжнародна організація з міграції (МОМ). Реалізовано кілька проектів на території Львівської області з різними умовами: до участі запрошувались як ветерани, так і члени сімей. Надавалась консультативна допомога, оплата обладнання для ведення підприємницької діяльності.

Останній проект "Підтримка реінтеграції ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей", що реалізовується у Львівській області триває з січня 2019 р. до червня 2020 р. фінансується Європейським союзом. Його мета — сприяти Уряду України в наданні допомоги ветеранам конфлікту на сході України та їхнім родинам задля ефективної реінтеграції до цивільного життя, а також активної участі в соціально-економічному розвитку громад. У рамках проекту передбачено підтримку заходів соціального згуртування, надання кваліфікованої психологічної допомоги, тренінги із кар'єрного розвитку та самозайнятості, а також гранти на перекваліфікацію та започаткування власної справи. Навчання та консультування протягом проекту здійснювала громадська організація Всеукраїнська Асоціація Керівників Бізнесу (UABL).

Передумовою для запуску проекту стало дослідження Міжнародної організації з міграції "Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на Сході України та їхніх сімей". Згідно отриманих результатів, половина ветеранів після повернення з війни стикається з дискримінацією у суспільстві, кожен третій з них, хто мав роботу, всупереч закону втратили свої робочі місця, доходи ветеранських родин менші, ніж в середньому по Україні. Висновки дослідження ґрунтуються на опитуванні 2530 респондентів у

Київській, Львівській та Дніпропетровській областях України з липня по жовтень 2018 р.¹¹⁷

У рамках проекту передбачено надання грантів ініціативним групам в громадах (усього 60 громад у трьох областях України) розміром до 12 000 євро для впровадження проектів із соціального згуртування та залучення всіх груп населення до активної участі на рівні громади шляхом реалізації соціальних, культурних, освітніх, спортивних та інших ініціатив; гранти до 400 євро на професійну освіту тим, хто пройшов конкурсний відбір та гранти розміром до 1 000 євро на розвиток власної справи (у вигляді обладнання). Зі слів представника МОМ у Львівській області, аналіз проекту та його ефективність не здійснювався, оскільки він ще триває. Керівництво Всеукраїнської Асоціації Керівників Бізнесу відмовило у наданні будь яких даних щодо даного проекту.

У 2017 р. також було реалізовано проект МОМ "Інтеграційна та стабілізаційна підтримка населення, яке постраждало в наслідок конфлікту в Україні" (за фінансової підтримки Уряду Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії). У проекті мали можливість взяти внутрішньо переміщені особи (65% учасників проекту) та мешканців Львівської області (перевага в учасників АТО та членів їхніх сімей). Проект передбачав дводенне бізнес-навчання з організації та розвитку власної справи, консультаційний супровід бізнес-експертів для створення бізнес-плану, конкурс бізнес-планів та розподілення грантових коштів до 55 000 гривень для кожного проекту. Проект сприяння розвитку малого бізнесу у Львівській області реалізовувався на базі ГО "Клуб Ділових Людей". У проекті взяли участь понад 200 осіб (104

---

¹¹⁷ <https://www.dw.com/uk/%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8F-%D1%96-%D0%B1%D1%8E%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%97/a-52126126>

переможці отримали грантову допомогу в розмірі від 350 до 1700 фунтів стерлінгів на придбання обладнання чи підвищення кваліфікації для розвитку власної справи).¹¹⁸ Учасники були розділені на три групи відповідно до попереднього досвіду і цілей: "профорієнтація" (для тих, хто бажав отримати нові знання, здобути нову професію чи підвищити кваліфікацію); "самозайнятість" (для учасників, які вже розпочали власний проект або хотіли стартувати з власним бізнесом); "мікропідприємництво" (для підприємців, які прагнули розширити власний бізнес).

Також ГО "Клуб Ділових Людей" у 2017 р., за підтримки Міжнародного фонду "Відродження", проводило навчання з підтримки малого бізнесу та самозайнятості "Новий відлік", в якому мали можливість взяти участь демобілізовані учасники АТО або члени сімей учасників АТО (дружина/чоловік учасника).¹¹⁹ Проект передбачав 5-тижневий інтенсивний бізнес-курс для 50 учасників, конкурс бізнес-планів і визначення кращих 15 проектів, для кожного з переможців конкурсу буде виділено бізнес-експерта, який протягом наступних 4 місяців допомагав у запуску та розвитку його бізнесу.

Довготривалішою діяльністю може похвалитися Міжнародний фонд соціальної адаптації (МФСА). Кошти на вказану міжнародну програму виділяються Міністерством закордонних справ Королівства Норвегія через університет Нурланда, який є безпосереднім партнером проекту з норвезького боку, та перераховуються на рахунок Міжнародного благодійного фонду "Міжнародний фонд соціальної адаптації" – партнера з української сторони. Проект розпочався у 2003 р. Тоді 45 військовослужбовців Військово-морських сил ЗС України пройшли професійну перепідготовку на базі Севастопольського національного технічного університету та отримали послуги з соціальної адаптації. У період 2003-2019 рр. учасниками проекту

---

¹¹⁸ <https://bc-club.org.ua/news/bc-club/104-pereselenci-ta-uchasnyky-ato-otrymaly-obladnannja-dlja-vlasnogo-biznesu.html>

¹¹⁹ <http://old.bc-club.org.ua/novyy-vidlik-3.html>

стали 10 646 осіб, серед них 1401 учасників АТО/ООС¹²⁰. За десять семестрів (з січня 2015 по грудень 2019) перепідготовку пройшли 4843 особи. У проекті брали участь 39 українських міст та понад 20 вищих навчальних закладів України.

Основу проекту складає професійна перепідготовка цільової групи на цивільні спеціальності, що користуються попитом на ринку праці України, сприяння учасникам проекту у соціальній адаптації до умов життя у громадянському суспільстві. Виконавцями основної частини проекту є навчальні заклади України і норвезький університет NORD, які організують і здійснюють професійну перепідготовку учасників проекту за обраними спеціальностями в обсязі 500 академічних годин. В результаті виконання завдань курсової перепідготовки випускники отримують три документи: свідоцтво про професійну перепідготовку державного зразка (від навчального закладу України), спільний сертифікат університету NORD та українського навчального закладу, спільний диплом Міністерства закордонних справ і Міністерства оборони Норвегії.

У ході соціальної адаптації учасники проекту отримують допомогу у правовій адаптації, психологічній адаптації, а також сприяння в працевлаштуванні та організації власного бізнесу. Це завдання вирішують громадські організації, фонди, державні установи, місцева адміністрація та підприємства малого бізнесу. Координатор в Україні- Міжнародний фонд соціальної адаптації. Проект фінансується Міністерством закордонних справ Норвегії за участю українських партнерів проекту.

Виходячи з більш ніж десятирічного досвіду виконання проекту, найбільш затребуваними спеціальностями є наступні (Рис. 3.1): "Інформаційні технології в бізнесі"; "Безпека підприємницької діяльності"; "Облік і аудит в сфері послуг"; "Менеджмент підприємницької діяльності"; "Менеджмент

---

¹²⁰ <https://ifsa.kiev.ua/proekt-ukraina-%E2%80%93-norvegiya/>

організацій"; "Економіка підприємницької діяльності"; "Охоронна діяльність"; "Основи права"; "Організація і управління туристичною діяльністю".

Рис. 3.1. Напрями підготовки учасників проекту "Україна – Норвегія".

[¹²¹]

До прикладу, у 2017 р. у Львівській області проект пропонував курс "Англійська мова та цифрові комунікації" (на базі НУ «Львівська політехніка»). Основні теми навчання: англійська мова, графічний дизайн, цифрові комунікації, відео маркетинг, веб-розробка, візуальні комунікації тощо.

У 2019 р. відбулося навчання за напрямом "Контроль якості програмного забезпечення"(на базі НУ «Львівська політехніка»). Попередньо бажання виявило більш ніж 167 осіб. Вхідне тестування пройшло 64 особи. За результатами вхідного тестування та співбесіди відібрано 34 осіб з них, з тих

¹²¹ <https://ifsa.kiev.ua/novini/2019/kopiya-dan-pro-uchasnikv-proektu-ukrana-norvegya-v-osnomu-semestr-2019-r.html>

чи інших причин, відмовилась 1 особа. Отже загальна кількість осіб в групі – 33, з яких 23 (70,6%) – чоловіки та 10 (29,4 %) – жінки. Участь в проекті беруть 21 учасник АТО, 12 осіб - члени родини військовослужбовців.

В процесі реалізації проекту проведено заходи із соціальної та психологічної адаптації учасників проекту, які передбачали як індивідуальну роботу, так і роботу в складі навчальної групи. Цей процес включав такі етапи:

1. Вхідне психологічне тестування.
2. Робота із соціально-психологічної адаптації слухачів.
3. Оцінка рівня мотивації до проходження професійної перепідготовки і працевлаштування.
4. Профорієнтаційна діагностика.
5. Аналітична робота (об'єктивізація даних та інтерпретація результатів).

Для здійснення таких заходів було залучено кафедру соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка», зокрема Міжнародного центру професійного партнерства «Інтеграція» та групу практикуючих психологів.

Доповнювали основне навчання заняття, що були спрямовані на розвиток так званих “м'яких навичок”: “Емоційне вигорання: шляхи профілактики та подолання”, “Використання сучасних методів вирішення спорів/конфліктів”, “Тайм-менеджмент”; “Стрес-менеджмент та попередження вигорання”; «Самомотивація в професійній діяльності”.

Базуючись на результатах заходів соціальної та психологічної адаптації учасників проекту сприяння в працевлаштуванні непрацюючих слухачів проводилося у вересні-грудні 2019 р. в таких напрямках: спільний пошук роботи та проведення зустрічей із роботодавцями; проведення тренінгів та семінарів; участь слухачів курсів в ярмарках вакансій; співпраця із Львівським обласним центром зайнятості та кадровими агенціями міста; інформаційна та консультаційна підтримка по працевлаштуванню.

З лютого 2020 р. проект організує навчання за напрямом "Управління проектами" на базі Стартап школи при Національному університеті "Львівська політехніка" .

На базі Львівської бізнес-школи Українського католицького університету (LvBS), наприкінці 2016 р. проводилась навчальна 3-х місячна програма "Ведення власної справи" для ветеранів АТО та членів їхніх сімей. З жовтня до середини грудня щотижня 30 учасників програми пройшли наступні тематичні модулі: "Менеджмент організацій", "Бізнес-моделювання", "Маркетинг", "Ділове адміністрування", "Фінансовий менеджмент", "Управління персоналом", "Юридичні аспекти ведення бізнесу", "Робота з банками"¹²².

Рекомендація: у Львові та області створено кілька організацій (установ), що займаються підтримкою ветеранів АТО та членів їх сімей. З найбільших- Львівський центр надання послуг учасникам бойових дій (Львівська міська рада) та «Будинок воїна» (Львівська обласна рада). Дані установи володіють всіма елементами, що можуть стати майданчиками за типом «коворкінг» для міжнародних проектів, регіональних ветеранських організацій, а також для ветеранів чи членів сімей, які потребують офісного приміщення. Зразок організації такого простору для роботи дружніх організацій, проведення тематичних заходів можемо побачити у Києві- «Veteran Hub». Дана установа стала центром роботи для найбільш значимих організацій, що займаються ветеранськими справами: «Юридична сотня», «Блакитний птах», «Центр зайнятості вільних людей», «Побратими», «Друг героя» та інші.

Крім того, досить часто у ветеранів є скарги на відсутність інформування про можливості, які надаються обласними (локальними), державними та міжнародними програми. Це показало і дослідження проведення у рамках даної магістерської роботи. Безперечно, можна апелювати до того, що у інформаційному світі можливо знайти будь-яку інформацію, якщо є

---

¹²² <https://lvbs.com.ua/news/zhyttya-pislya-vijny-lvbs-navchala-veteraniv-ato-rozpochynaty-uspishnyi-biznes/>

зацікавленість. Але з іншого боку, в сучасному світі інформація дуже часто перетворюється на шум при надмірній кількості втрачається її сенс. Тому важливими стають установи, які генерують корисну інформацію стосовно якихось явищ чи процесів на постійній основі. Нажаль, наповнення чи контроль за подачею інформації, що може мати інтерес та бути важливою для підприємців, часто ділиться між «виконавцями та установами».

Рекомендація: інформування про обласні (локальні) програми через міжнародні проекти (згадувані вище, наприклад). Дані міжнародні грантові проекти мають базу практично всієї ветеранської аудиторії, яка розпочала чи прагне розпочати підприємницьку діяльність. Через електронні засоби зв'язку виділення коштів на дану діяльність не потрібна.

Додатковим рішенням є ініціатива самих ветеранів: створенні ветеранської організації, що займається питаннями підприємництва та розвитку даного виду зайнятості у конкретній спільноті. А вже регіональні представництва міжнародних організацій, локальні уряди можуть інформувати про події, програми дану громадську організацію. Дана організація також може бути залучена у розробку змін у обласні програми та прийнятті рішень по виділенні допомог. Але, створення громадських організацій може бути тільки підказкою ветеранам від локальних урядів

Отже, на території Львівської області реалізовувалося багато програм для ветеранів, що мали на меті навчати чи допомагати в організації підприємницької діяльності. Нажаль, нам не вдалося побачити великих та системних програм, що були започатковані на території Львівської області: з дієвих заходів, які були організовані чи програм, які функціонують, «коріння» завжди ведуть поза межі області. Хоча, потрібно зауважити, велику увагу до учасників АТО/ООС при «локалізації» програм.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

У третьому розділі магістерської роботи проаналізовано програми по підтримці підприємництва, що діють на території Львівської області. Важливу роль в даному процесі відіграють громадські та міжнародні організації. Дане взаємодоповнення важко вирахувати, оскільки об'єктивної статистики ефективності не знайти: грантові програми мають підтверджувати свою ефективність у звітах так же ж, як і діяльність державних чи обраних керівників має знаходити позитивний відгук у мешканців певних територій.

Зрозуміло, що зробити з людини підприємця після кількадечного тренінга не можливо. Навіть якщо надати обладнання для якоїсь діяльності. Для реальних змін потрібно на порядок більше коло осіб зацікавлених у підприємстві, а це потребує зміни парадигми відношення до підприємливості, до конкурентності, до успіху.

Важливим здобутком саме не державного сектору є використання двох важливих елементів, що сприяють зростанню ефективності підприємств ветеранів є увага до «м'яких навичок» та надання допомоги обладнанням замість «живих» грошей. Саме так працюють згадані проекти Міжнародного фонду соціальної адаптації (МФСА) та Міжнародної організації з міграції (МОМ) через програми яких пройшли сотні ветеранів Львівщини.

Отже, підсумовуючи можна стверджувати, що допомога ветеранам у веденні підприємництва не може обмежуватися тільки програмами фінансової допомоги. Значну роль у процесах ефективної адаптації відіграють також і психологічні чинники. Важливу роль грають вміння влади ефективно комунікувати з отримувачами послуг і що важливо- взаємодопомога має відбуватися двостороння.

ВИСНОВКИ ДО МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

В першому розділі магістерської роботи, проведено огляд теоретичної бази підприємництва серед ветеранів, як одного з напрямів економічної адаптації ветеранів.

Шляхи адаптації ветеранів до реалій цивільного життя через здійснення підприємницької діяльності вивчені мало. В Україні, як суспільство так і науковці стали на шлях розуміння проблем з якими стикаються ветерани та з пошуками шляхів вирішення. Тому важливим є оцінити шлях інших країн, щоб не відумувати наново вже підтверджене чи спростоване.

Найбільша кількість статей, досліджень та наукових робі- США. Також ця країна є лідером за кількістю програм для розвитку підприємництва. Але сліпе перенесення даних досліджень чи програм підтримки з інших країн, є цілковито не доречним, адже навіть ветерани в середині країни можуть дуже відрізнятись, як за досвідом, віком, бажаннями тощо. Це ми можемо побачити на досвіді України порівнюючи ветеранів російсько-української війни, ветеранів афганської кампанії чи миротворчих місій в рамках мандатів ООН.

У своєму дослідженні "The Kauffman Index of Entrepreneurial Activity by Veteran Status: 1996-2011"¹²³(2012), Р. Ферлі порівнював відсоток дорослого населення у США, яке не займається підприємницькою діяльністю та яке починає свою діяльність у місяць, що вимірюється, використовуючи дані поточного опитування населення (Current Population Survey, CPS) з 1996 р. категорії "ветеран", дозволили проаналізувати та порівнювати з іншими категоріями тенденції розвитку підприємницької активності протягом шістнадцятирічного періоду між 1996 та 2011 рр. ветеранів. Так, згідно його висновків, за останніх 16 років рівень ветеранського підприємництва у США, як правило, був вищим за показники підприємницької діяльності не ветеранів

Дослідження Шерон Керрік та колективу науковців у роботі "Military veterans marching towards entrepreneurship" (2014), вивчали вплив програм

---

¹²³ https://www.kauffman.org/wp-content/uploads/2012/12/2012-kiea_vet_final.pdf

навчання підприємницької діяльності на базі громади (community-based entrepreneurship training program) на пристрасть до підприємництва та побудову комунікаційних мереж ветеранами. Важливим висновком стало розуміння необхідності включення ветеранів у діючу місцеву підприємницьку екосистему, що надає доступ до бізнес-ресурсів (отримання порад, бізнес-партнери, розуміння нової діяльності). А включеність в бізнес-екосистему, в свою чергу, підвищує рівень бажання займатися підприємницькою діяльністю.

Програми реінтеграції військових у Європі, зосереджені на працевлаштуванні в державному секторі чи великому бізнесі, а не на підвищенні зацікавленості відкривати власну справу чи стати підприємцем, як у США.

Аналіз закордонного досвіду підтримки ветеранів при створенні та підтримці бізнесу дозволив виділити два основні актори: державна підтримка та діяльність громадського сектору. В певних країнах роль місцевих громадських організацій (Non-governmental organization) виконують повністю чи доповнюють міжнародні організації. Все досить по різному, як у випадку географії так і часу дії. Але загальним є те, що військові (ветерани), демобілізовуючись стикаються часто з новим світом, і чим довшим був термін служби, чим насиченіший стресами (в тому числі бойовим)- тим складнішим буде реінтеграція в нові ролі, тим більше прикласти зусиль потрібно "акторам". Навчання та підтримка підприємницької діяльності може дати можливість вирішити, як проблеми працевлаштування (трудова реінтеграція) так і, можливо, віднайти пристрасть в середині, справу до душі (психологічна реабілітація). Кожна країна має свій шлях. Безперечним лідером пропозицій для ветеранів, як вже вказувалось, є Сполучені Штати Америки з колосальними бюджетами кількох міністерствами, федеральними агенціями та громадських організацій, що дотичні до ветеранських справ.

На жаль, тема соціальної, економічної, психологічної адаптації ветеранів в Україні вивчена дуже слабо. У законодавстві теж відсутня чіткість у висвітлення цих проблем та відповідність потребам ветеранів. На жаль, в

Україні основні правові акти, що стосуються адаптації, соціальних гарантій ветеранів та членів їх сімей, були розроблені до початку російсько-української війни, а у час війни не сильно змінилися у бік розвитку ветеранської ініціативності, підприємливості.

Дослідження підприємництва серед ветеранів на локальному рівні, може стати добрим інструментом у прийнятті рішень для локальних урядів, адже отримуючи дані по регіону (області, району), можна отримати коректну інформацію, що буде відображати, як культурні так економічні особливості конкретної місцевості.

Прогалину у знаннях підприємництва серед ветеранів спробувало заповнити дослідження проведене у рамках цієї магістерської роботи. Цьому був присвячений другий розділ магістерської роботи.

Складністю для побудови досліджень ветеранської спільноти є відсутність даних про кількість ветеранів, як на конкретній території так і в Україні в цілому. Найдетальнішими даними, щодо ветеранів, володіє Міністерство праці та соціального захисту населення. І всі регіональні органи управління, органи місцевого самоврядування виходять, у практичній діяльності з цих даних.

Для дослідження було обрано кількісний метод соціологічного дослідження. Аналізуючи закордонний та український досвід, проблеми, з якими стикаються ветерани при веденні підприємницької діяльності, досвід організації заходів на дану тематику, спілкування з цільовою аудиторією дослідження тощо, автором було розроблено анкету, яка складається з 31 питання.

Якщо поглянути на дані, отримані в результаті дослідження, то ми отримаємо результати, як і при дослідженні ветеранів чи цивільних у будь-якій країні- стартувати бізнес важко і хочеться підтримки. Оскільки всі бажання задовольнити не можливо, то при будь якому розвитку економіки, завжди буде коло не до кінця задоволених осіб. І не тільки питання в українських ветеранах, які висловлюють невдоволення, як на їх думку, тим що “влада”

мало робить... бо таке можна почути на різних мовах світу. Проте, завдяки проведеному дослідженню можна точно сказати, що ветерани практично не знають про існування обласних програм підтримки підприємництва. Крім того: майже 80% респондентів проживають та ведуть трудову діяльність у м.Львів, повну вищу освіту має 66,8% респондентів, найбільша зацікавленість у ветеранів до сфери обслуговування та сільського господарства. Це та інформація на основі якої можна вже приймати рішення для змін у обласні чи міські програми.

Узагальнюючи ж демографічні дані респондентів, можна сказати, що учасники АТО/ООС, що ведуть чи прагнуть розпочати підприємницьку діяльність скоріш за все: чоловік працездатного віку зі статусом учасника бойових дій згідно Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», одружений, з вищою освітою, проживає та веде свою трудову діяльність у м.Львів,

В третьому розділі роботи були проаналізовані програми підтримки підприємництва, що діють чи діяли на території Львівської області. Завдяки , наприклад, програмі Державної служби зайнятості, щороку підприємцями стають тисячі колишніх безробітних. Сукупно з 2015 р. по лютий 2020 р. спробували стати підприємцями 3.5 тисячі осіб з числа учасників АТО. З них 238 були мешканцями Львівської області.

Проте, потрібно згадати, що згідно даних дослідження О.Сороківської-лише половина із тих ветеранів, які створюють бізнес-план та отримують допомогу для започаткування власного бізнесу, дійсно його розпочинають [124]. Ще менша кількість таких осіб продовжує у довгостроковій перспективі ефективно здійснювати бізнесову діяльність.

З інформації, що подана у третьому розділі можна зробити висновок, що на території Львівської області реалізовувалося багато програм для ветеранів, що мали на меті навчати чи допомагати в організації підприємницької діяльності. Нажаль, нам не вдалося побачити великих та системних програм,

---

¹²⁴ http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/22035/1/Sorokivska_O_A.pdf

що були започатковані на території Львівської області: з дієвих заходів, які були організовані чи програм, які функціонують, «коріння» завжди ведуть поза межі області. Хоча, потрібно зауважити, певну увагу до учасників АТО/ООС при «локалізації» програм.

Зрозуміло, що зробити з людини підприємця після кількадечного тренінга не можливо. Навіть якщо надати обладнання для якоїсь діяльності. Для реальних змін потрібно на порядок більше коло осіб зацікавлених у підприємстві, а це потребує зміни парадигми відношення до підприємливості, до конкурентності, до успіху.

Також у третьому розділі подані рекомендації для роботи з покращення ветеранських бізнесів.

Серед іншого було рекомендовано: звертати увагу на психологічну сторону при роботі з ветеранами та психоедукацію загалом, переглянути канали комунікації з цільовою аудиторією програм, ефективнішого використання земельних ресурсів тощо. Важливою рекомендацією, на мою думку, є поширення всіх обласних програм підтримки підприємництва на всі категорії ветеранів (осіб, що мають статус учасника бойових дій, згідно ЗУ "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту") без обмеження видів діяльності.

Для наступних досліджень. У рамках мого дослідження було з'ясовано факт, що проходження військової служби сильно вплинуло на бажання зайнятись підприємництвом. З'ясування причин могло б бути темою наступних досліджень.

Тако ж не з'ясованою залишилась причина високого відсотку воїнів-добровольців, серед тих хто веде чи прагне вести підприємницьку діяльність.

Крім того, на мою думку, представляє інтерес для галузі публічного управління аналіз реального впливу програм на зміну економічної ситуації. Однак, дані розрахунки варто робити враховуючи такі поняття як «соціальний капітал» та довгострокові перспективи.

Також у наступних дослідженнях варто більше уваги приділити саме ветеранам, що прагнуть вести чи ведуть підприємницьку діяльність у селі чи у малих містах.

Додаток А.

Оцінка сприятливості Львівського регіону для ветеранів, що є власниками бізнесу чи прагнуть започаткувати власну справу

Шановні учасники/учасниці АТО/ООС!

Дякуємо за те, що погодилися взяти участь в опитуванні! Якщо Ви не будете поспішати, то опитування займе до 15 хвилин Вашого часу. Опитування є анонімним. Дані, отримані у результаті опитування, будуть використовуватись тільки з користю для ветеранів російської-української війни!

Метою цього дослідження є з'ясувати зв'язок між підприємництвом та досвідом участі у бойових діях. Кінцевим результатом дослідження буде вироблення рекомендацій для органів місцевого самоврядування та регіональних органів державної влади для ефективнішої роботи з ветеранами, що є підприємцями чи мають таке бажання .

Зверніть увагу: інколи потрібно відмітити "прапорцями" 3 позиції в опитуванні- це завжди вказано в питанні. Якщо варіантів відповідей не достатньо- можете дописати після коми в "інше".

Заздалегідь дякую за приділений час для надання відповідей на питання анкети.

У разі виникнення додаткових питань чи пропозицій, будь ласка, звертайтеся:

bortnichuk.taras@gmail.com

Також, вдячні за поширення цієї анкети серед учасників АТО/ООС, що вже є власниками бізнесу чи прагнуть започаткувати власну справу.

*Обов'язкове поле

Імя\Позивний *

Ваша відповідь

Електронна адреса

Ваша відповідь

---

3. Ваш вік *

Виберіть лише один варіант.

- до 24
- 25-30
- 31-40
- 41-50
- 51-60
- більше 60

4. Стать *

Виберіть лише один варіант.

- Чоловіча
- Жіноча

5. Ви проживаєте у населеному пункті у якому кількість населення: *

Виберіть лише один варіант.

- більше 100 тис
- 50-100 тисяч
- 30-49 тисяч
- 15-29 тисяч
- 5-14 тисяч
- менше 5 тисяч

6. Кількість населення у місці ведення Вашої трудової діяльності *

Виберіть лише один варіант.

- більше 100 тис
- 50-100 тисяч
- 30-49 тисяч
- 15-29 тисяч
- 5-14 тисяч
- менше 5 тисяч
- Інше: _____

7. Ваша освіта *

Виберіть лише один варіант.

- середня освіта
- професійно-технічна
- бакалавр ("молодший спеціаліст", "молодший бакалавр")
- магістр ("спеціаліст")
- науковий ступінь
- Інше: _____

8. Сімейний стан *

Виберіть лише один варіант.

- одружений/одружена (цивільний та\чи церковний шлюб, незареєстрований шлюб)
- не одружений/не одружена
- розлучений/ розлучена
- вдовець/вдова
- Інше: _____

12. Вид діяльності чи бажаний *

Виберіть усе, що підходить.

- Виробництво
- Торгівля
- Будівництво
- С/г
- Сфера обслуговування
- Транспорт, Логістика
- Бухгалтерія, аудит
- ІТ
- Фінанси, банки
- Маркетинг
- Медицина
- Освіта
- Культура
- Медіа
- Юриспруденція
- Нерухомість

Інше: _____

Вплив
проходження
служби

В даному блоці прошу відповісти на питання, що стосуються
військової служби (досвіду)

13. Наскільки Ви були зацікавлені у підприємстві ДО проходження служби? *

Виберіть лише один варіант.

- Зовсім не цікавило
- Трохи цікавило
- Помірно цікавило
- Багато про це думав

14. Наскільки ви були зацікавлені у підприємстві ПІСЛЯ проходженням служби? *

Виберіть лише один варіант.

- Зовсім не цікавило
- Трохи цікавило
- Помірно цікавило
- Багато про це думав

15. Чи вважаєте Ви, що навички покращились (зміцнились) після проходження служби (відмітьте 3 головні позиції) *

Виберіть усе, що підходить.

- Розуміння людей з різних соціальних груп
- Самодисципліна
- Наполегливість
- Навчання та навчання інших
- Комунікативні навички
- Постановка цілей
- Адаптація до різних викликів, ситуацій, обставин
- Робота в команді
- Побудова планів
- Психічна стійкість
- Соціальна відповідальність
- Навички лідерства та управління
- Не втрачати контроль у кризових ситуаціях
- Ефективна комунікація з органами влади
- Вміння організувати власний час
- Впевненість у собі
- Вміння діяти у часових та ресурсних обмеженнях
- Байдужість до невдач
- Служба не вплинула на мене, як особистість

Інше: _____

16. Чи вважаєте, що проходження служби та статус ветерана дає додаткові можливості для підприємницької діяльності (можливість навчатися на програмах для ветеранів, спеціальні програми підтримки підприємництва для ветеранів, додаткові рекламні можливості тощо)? *

Виберіть лише один варіант.

- Зовсім навпаки
 Можливо трохи
 Ніяк не впливає
 Помірно впливає
 Дуже допомагає
 Інше: _____

17. У разі можливості чи працевлаштовували б інших ветеранів? *

Виберіть лише один варіант.

- Так, обов'язково
 Треба дивитись, що за людина
 Ні
 Інше: _____

Труднощі та мотивація при організації власної справи

18. Зовнішні бар'єри (визначте 3 основні причини) *

Виберіть усе, що підходить.

- Відсутність стартового капіталу
 Поточна економічна ситуація
 Надмірний податковий тиск
 Лякає бюрократія, перевірки, величезні штрафи
 Відсутність організацій для надання допомоги підприємцям
 Відсутність пільгових умов для підприємців-початківців
 Необхідність сплати податків з першого місяця діяльності
 Висока вартість ліцензій, дозволів тощо
 Не можливість кредитуватися на початку діяльності
 Висока вартість банківського кредиту
 Висока вартість на оренду приміщення, землі та інших активів
 Жодних перешкод- тільки вперед!

Інше: _____

19. Внутрішні (особистісні) бар'єри (визначте 3 основних причини) *

Виберіть усе, що підходить.

- Страх невдачі
 Відсутність знань про бізнес
 Сімейні чи особисті проблеми
 Відсутність "працюючої" ідеї
 Відсутність освіти
 Відсутність підприємницької "жилки"
 Проблеми зі здоров'ям (інвалідність тощо)
 Відсутність досвіду підприємницької діяльності
 Відсутність досвіду управління іншими
 Не можу організувати свій час
 Відсутні заощадження для того щоб дочекатись поки бізнес почне приносити дохід
 Страх втратити все, вклавши в бізнес
 Відсутність знань про потреби ринку
 Жодних перешкод- тільки вперед!

Інше: _____

20. Комунікаційні бар'єри (визначте 3 основних причини) *

Виберіть усе, що підходить.

- Відсутність підтримки оточуючих людей (родини, друзів тощо)
- Відсутність знайомств у підприємницьких колах
- Відсутність знайомств у владі
- Складнощі у спілкуванні з тими, хто не проходив службу
- Відсутність навичку побудови ефективної комунікації
- Не розуміння корисності інших людей
- Завищені очікування від мережі знайомств
- Занижені очікування від мережі знайомств
- Остерігаюся реакції людей на статус ветерана АТО/ООС

Інше: _____

21. За допомогою яких фінансових джерел Ви розпочали власну справу? *

Виберіть усе, що підходить.

- Власні заощадження
- Продаж власного майна
- Позика у друзів, знайомих
- Кредит по державній програмі
- Компенсація відсотків по регіональній (місцевій) програмі, в тому числі на придбання активів
- Кошти від Державної служби зайнятості
- Інвестиції фінансових компаній чи фіз. осіб спеціалізованих на венчурній діяльності
- Кредитні картки
- Споживчий кредит
- Платформа для краудфандингу
- Грантові кошти міжнародних організацій чи благодійних фондів
- Бізнес-кредит у банку чи фінансовій установі
- Мій бізнес не потребує коштів

Інше: _____

22. Яку суму необхідно для відкриття (початку) підприємницької діяльності? *

Виберіть лише один варіант.

- не потребує коштів для відкриття власної справи
- менше 10 тисяч гривень
- від 10 до 30 тисяч гривень
- від 30 до 60 тисяч гривень
- від 60 до 120 тисяч гривень
- більше 120 тисяч гривень
- Інше: _____

23. Визначте основні фактори, які мотивують (мотивували) Вас розпочати власну справу (визначте 3 основних причини) *

Виберіть усе, що підходить.

- Бути самому собі господарем
- Керувати іншими людьми
- Визнання
- Щоб довести, що я можу досягти успіху
- Набути вищого соціального статусу
- Не можливість реалізувати себе на повну, як найманий працівник
- Досягнути своїх фінансових планів (мрій)
- Фінансова незалежність
- Реалізувати власні ідеї
- Додатковий дохід до основної роботи
- Змінити світ на краще
- Забезпечити краще життя для моєї родини
- Бути володарем свого часу
- Не було іншого варіанту, як піти в бізнес
- Робити щось значиме, важливе
- Незадоволення професійними перспективами
- Хотілось заробляти на тому, що подобається
- Я включився/включилась у вже існуючий сімейний бізнес
- Мати більше вільного часу, а не бути прив'язаним 8-10 годин до офісу
- Мої знання (навички) дозволяють заробляти на себе. Для чого комусь віддавати частину, як найманий працівник?
- Самореалізуватись, як особистості

Інше: _____

24. Як виглядає для Вас підприємницький успіх? (відмітьте 3 головних фактори) *

Виберіть усе, що підходить.

- Заробити достатньо грошей, щоб бути незалежним
- Мене захоплює пошук того, що потребують люди та заробляння на цьому грошей
- Мені цінно робити світ кращим через мою діяльність
- Робити щось краще за інших. Постійна гонка за створенням кращого продукту чи послуги
- Реалізувати себе через підприємництво. Показувати світу хто я є
- Щоб пишалася моя сім'я тим, що я роблю
- Зростання компанії- можливість допомогти більшій кількості людей
- Робити те, що я вмю, за ту ціну яку я виставляю
- Щоб справа росла без мого втручання
- Щоб бути впевненим у своєму майбутньому
- Бути корисним людям
- Мати відчуття корисно прожитого життя
- Фінансова незалежність
- Жити так як і де хочу

Інше: _____

Роль органів місцевої влади

25. Чи достатньою є увага та підтримка підприємництва владою на місцях (органи державної влади, місцевого самоврядування)? *

Виберіть лише один варіант.

- Так
- Ні

26. Дайте, будь ласка, ширшу відповідь на попереднє питання. Що Ви вважаєте варто зробити для покращення у даній сфері? *

---

27. Чи знайомі Ви з Обласними програмами, які надають різні види допомог учасникам АТО/ООС та членам їх сімей? (відмітьте ті, з якими знайомі) *

Виберіть усе, що підходить.

- Комплексна програма соціальної підтримки у Львівській області учасників АТО та їхніх родин, бійців добровольців АТО, а також родин Героїв Небесної Сотні на 2018-2020р.р.
- Комплексна програма надання житлових кредитів окремим категоріям громадян у Львівській області на 2018 – 2020 роки
- Програма зовнішнього освітлення населених пунктів Львівської області на 2018-2020 роки
- Програма підвищення конкурентоспроможності Львівської області
- Комплексної програми підтримки та розвитку агропромислового виробництва Львівської області на 2016-2020 роки
- Не знайомий (не знайома) з жодною програмою

Інше: _____

28. Виділіть 3 основних фактори, які могли б сприяти розвитку ветеранських бізнесів *

Виберіть усе, що підходить.

- спрощення процедури реєстрації бізнесу
- відшкодування відсотків за кредитами
- пільги учасникам АТО/ООС при започаткуванні бізнесу
- бізнес-інкубатор (консультування, навчання, супроводу бізнесу)
- навчання із започаткування власного бізнесу
- обміну досвідом між власниками бізнесу та ветеранами АТО
- сюжети про успішні історії підприємництва ветеранів
- промоція (просування) ветеранських бізнесів на локальному рівні
- сприяння у стандартизації товарів та послуг місцевого бізнесу відповідно до Європейських та міжнародних вимог
- створення системи стимулювання для бізнесів, які займаються суспільно корисним бізнесом (соціального підприємництва)
- єдиний інформаційний ресурс з інформацією про програми розвитку малого бізнесу у регіоні
- створення в навчальних закладах I - IV рівнів акредитації бізнес-інкубаторів
- перевага для ветеранів-підприємців у тендерах оголошених державними чи місцевими органами влади

Інше: _____

29. Чи знайомі Ви з можливостями для підприємців, що діють на території Львівської області? *

Виберіть усе, що підходить.

- Одноразова виплата для організації безробітним підприємницької діяльності
- Компенсація відсотків за залученими кредитами
- Незворотна допомога на реалізацію бізнес-планів
- Часткове відшкодування вартості придбаного обладнання для зберігання, переробки, транспортування та передпродажної підготовки сільгосп. продукції
- Часткове відшкодування вартості сертифікації органічного виробництва
- Безповоротна допомога на реалізацію інвестиційних проектів для сімейних фермерських господарств
- Відшкодування вартості придбаного племінного матеріалу бджіл та паспортизації пасіки

Інше: _____

30. У який спосіб, на Вашу думку, найефективніше впливати на органи (установи), що регулюють підприємницьку діяльність?

Виберіть усе, що підходить.

- засоби масової інформації (газети, радіо, телебачення та інтернет-видання)
- участь у діяльності бізнес-асоціацій, організацій
- звернення до суду
- хабарі посадовим особам
- акції громадської непокори
- участь у громадських радах
- мати знайомих у органах, що приймають рішення
- не бачу шляхів, як на це можливо вплинути
- розголос у соціальних мережах

Інше: _____

31. Якщо б ви хотіли вказати, якусь додаткову думку про місцеві органи влади та те, чим би вони могли допомогти ветеранам у веденні власної справи, то можете вказати нижще:

Дякуємо за Ваші
відповіді!

Якщо ви хочете отримати результати опитування: вкажіть нижще Вашу
актуальну електронну адресу

32. Ваша електронна адреса, на яку надіслати узагальнені результати опитування:

_____